

Regionální geografie

Afriky

Miloslav Šerý

Univerzita Palackého v Olomouci
Přírodovědecká fakulta

Regionální geografie Afriky

Miloslav Šerý

Olomouc 2013

Oponenti: Mgr. Michal Šrubař
RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.
Mgr. Petr Zemánek, Ph.D.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Název projektu: Rozšíření akreditace studia učitelství geografie na PřF UP v Olomouci
o kombinovanou formu

Reg. číslo: CZ.1.07/2.2.00/18.0014

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní,
správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Miloslav Šerý, 2013

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2013

ISBN 978-80-244-3896-2 (tištěná verze)

ISBN 978-80-244-3897-9 (online verze)

Obsah

Úvod.....	7
Předpokládané vstupní znalosti	7
Písemné kontrolní úkoly, komunikace s tutorem	7
Vysvětlivky k ikonám.....	8
1 Rozloha, poloha a členitost	9
1.1 Rozloha.....	9
1.2 Poloha.....	9
1.2.1 Absolutní poloha	9
1.2.2 Relativní poloha kontinentu	10
1.3 Členitost.....	11
1.3.1 Ostrovy.....	11
1.3.2 Poloostrovy.....	14
1.3.3 Zálivy a průlivy	14
2 Členění Afriky.....	17
2.1 Základní přístupy ke členění Afriky	17
2.1.1 Fyzickogeografické členění	17
2.1.2 Klasifikace OSN	18
2.1.3 Subsaharská Afrika a arabská Afrika	18
3 Geologický vývoj a geomorfologické podmínky.....	21
3.1 Geologické poměry	21
3.1.1 Africký štít	21
3.1.2 Oblasti mimo africký štít	22
3.2 Základní charakteristika reliéfu.....	22
3.2.1 Vybrané formy reliéfu.....	24
4 Podnebí Afriky.....	26
4.1 Hlavní faktory ovlivňující africké podnebí	26
4.2 Teploty vzduchu a srážky v Africe.....	28
4.3 Klimatické oblasti Afriky.....	29
5 Africké vodstvo.....	33
5.1 Základní charakteristika	33
5.2 Řeky.....	33
5.3 Jezera	36
5.3.1 Přehrady.....	37
6 Vegetace, zvířena a půdní poměry.....	39
6.1 Rostlinstvo.....	39

6.1.1	Holarktická oblast.....	39
6.1.2	Paleotropická oblast	39
6.1.3	Kapská oblast	41
6.2	Fauna	41
6.2.1	Paleoarktická oblast.....	41
6.2.2	Etiopská oblast	41
6.3	Půdy	42
6.4	Ochrana přírody.....	43
7	Obyvatelstvo	46
7.1	Počet obyvatel a jejich rozmístění	46
7.2	Populační dynamika.....	48
7.2.1	Přírozený pohyb.....	48
7.2.2	Mechanický pohyb.....	49
7.2.3	Celkový přírůstek.....	49
7.3	Hlavní populační struktury	49
7.3.1	Etnická struktura	49
7.3.2	Věková struktura	50
7.3.3	Vzdělanostní struktura	51
8	Sídelní struktura a africká města	53
8.1	Základní charakteristika afrických sídel	53
8.1.1	Nástin historického vývoje afrických sídel.....	54
8.1.2	Soudobé urbanizační procesy	55
8.1.3	Typologie afrických měst.....	57
8.1.4	Africká primate cities.....	58
8.1.5	Konsekvence růstu afrických měst.....	59
9	Česká zahraniční rozvojová pomoc v Africe	61
9.1	Zahraníční rozvojová spolupráce ČR	61
9.2	Vývoj rozvojové spolupráce ČR se zaměřením na Afriku	61
9.3	Angola, Etiopie, Zambie	62
9.3.1	Angola	63
9.3.2	Etiopie	64
9.3.3	Zambie.....	66
10	Hospodářství Afriky	71
10.1	Základní charakteristika hospodářství.....	71
10.2	Zemědělství.....	72
10.2.1	Rybolov	73
10.3	Průmysl.....	73
10.3.1	Těžba uhlí.....	74
10.3.2	Těžba ropy.....	74

10.3.3	Těžba zemního plynu	74
10.3.4	Ostatní těžba	74
10.3.5	Zpracovatelský průmysl	75
10.4	Doprava	75
10.5	Cestovní ruch	76
11	Africká unie	78
11.1	Integrační africké iniciativy v minulosti	78
11.2	Africká unie	78
	Závěr	81
	Použité zdroje	82
	Profil autora	83

Úvod

Vážení studenti, do rukou dostáváte studijní oporu Regionální geografie Afriky. Tento text je vytvořen v souladu se zásadami pro tvorbu distančních studijních opor, proto má možná pro Vás poněkud nezvyklou podobu. Je primárně určen studentům kombinované formy magisterského studijního oboru Učitelství geografie pro střední školy. Cílem pracovníků katedry geografie je zpracovat pro ně studijní opory tak, aby i ve specifických podmínkách „domácí přípravy“ kombinované s pátečními tutoriály získali stejnou sumu znalostí jako účastníci prezenčního studia.

Přípravu kombinované formy studijních oborů Geografie (učitelská) a Učitelství geografie pro střední školy zajistil projektový tým Operačního projektu Vzdělání pro konkurenceschopnost – CZ.1.07/2.2.00/18.0014 „Rozšíření akreditace studia učitelské geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci o kombinovanou formu“, do kterého byla zapojena většina členů katedry geografie, mj. všichni vyučující. Z prostředků projektu byla hrazena zejména příprava studijních opor. Ty jsou zpracovávány podle jednotné metodiky a byly během akademických let 2012–13 a 2013–14 ověřeny ve výuce. Na základě připomínek a námětů studentů dostal tento studijní text svou konečnou podobu.

Předpokládané vstupní znalosti

Text je „šit na míru“ studentům, kteří maturovali ze zeměpisu, předpokládá proto zvládnutí středoškolského učiva. Autoři dále u svých čtenářů očekávají předchozí absolvování bakalářského studijního oboru Geografie (Zoborová, učitelská), tj. mimo jiné základů fyzické geografie a základů humánní geografie, které jsou nezbytné pro porozumění terminologii používané ve studijní opoře. Písemné úkoly, které budete v předmětu vypracovávat, by měly mít formální i obsahovou úroveň odborných textů (používání odborné terminologie, citační aparát, uvážlivý výběr odborných zdrojů, atd.).

Písemné kontrolní úkoly, komunikace s tutorem

Během semestru studenti zpracují v písemné formě 6 kontrolních úkolů (dva dlouhé a čtyři krátké). S těmito úkoly budou seznámeni tutorem na prvním setkání. K odevzdávání úkolů, k diskuzím s kolegy a k dotazům tutorovi budou studenti využívat e-learningový portál katedry geografie Přírodovědecké fakulty UP v Olomouci, který je dostupný na internetové adrese <http://geomoodle.upol.cz/>. Výukový portál katedry tak tvoří organický doplněk této studijní opory.

Vysvětlivky k ikonám

Průvodce studiem

Prostřednictvím průvodce studiem k vám promlouvá autor textu. V průběhu četby vás upozorňuje na důležité pasáže, nabízí vám metodickou pomoc a nebo předává důležitou vstupní informaci ke studiu kapitoly.

Příklad

Příklad objasňuje probírané učivo, případně propojuje získané znalosti s ukázkou jejich praktické aplikace.

Úkoly

Pod ikonou úkoly najdete dva druhy úkolů. Buď vás autor vybídne k tomu, abyste se nad nějakým problémem zamysleli a uvedli svůj vlastní názor na položenou otázku, nebo vám zadá úkol, kterým prověřuje získané znalosti. Správné řešení zpravidla najdete přímo v textu.

Pro zájemce

Část pro zájemce je určena těm z vás, kteří máte zájem o hlubší studium dané problematiky. Najdete zde i odkazy na doplňující literaturu. Pasáže i úkoly jsou zcela dobrovolné.

Řešení

V řešení můžete zkontrolovat správnost své odpovědi na konkrétní úkol nebo v něm najdete řešení konkrétního testu. Váží se na konkrétní úkoly, testy! Nenajdete zde databázi správných odpovědí na všechny úkoly a testy v textu!

Shrnutí

Ve shrnutí si zopakujete klíčové body probírané látky. Zjistíte, co je pokládáno za důležité. Pokud shledáte, že některému úseku nerozumíte, nebo jste učivo špatně pochopili, vraťte se na příslušnou pasáž v textu. Shrnutí vám poskytne rychlou korekci!

Kontrolní otázky a úkoly

Prověřují, do jaké míry jste pochopili text, zapamatovali si podstatné informace a zda je dokážete aplikovat při řešení problémů. Najdete je na konci každé kapitoly. Pečlivě si je promyslete. Odpovědi můžete najít ve více či méně skryté formě přímo v textu. Někdy jsou tyto otázky řešeny na tutoriálech. V případě nejasností se obraťte na svého tutora.

Pojmy k zapamatování

Najdete je na konci kapitoly. Jde o klíčová slova kapitoly, která byste měli být schopni vysvětlit. Po prvním prostudování kapitoly si je zkuste nejprve vyplnit bez nahlédnutí do textu! Teprve pak srovnajte s příslušnými formulacemi autora. Pojmy slouží nejen k vaší kontrole toho, co jste se naučili, ale můžete je velmi efektivně využít při závěrečném opakování před testem.

1 Rozloha, poloha a členitost

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- zhodnotit velikost kontinentu a jeho absolutní i relativní polohu,
- charakterizovat hlavní zákonitosti horizontální a vertikální členitosti kontinentu,
- prostorově lokalizovat nejvýznamnější geografické prvky kontinentu.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **90 minut**.

Průvodce studiem

Afrika představuje přibližně jednu pětinu zemské souše. Její poloha se dá označit za centrální, což je podmíněno její blízkostí ke všem kontinentům. První kapitola Vám nabídne základní geografickou charakteristiku kontinentu spočívající v obecném zhodnocení rozlohy, polohy a členitosti kontinentu. Právě seznámení se s těmito charakteristikami je nezbytné pro navazující studium a pochopení dalších dimenzí, které společně utváří africký kontinent.

1.1 Rozloha

Afrika je, co se týká rozlohy, po Asii a Americe třetí největší kontinent. Hodnota této rozlohy je udávána 30 300 000 km², což je pro představu zhruba 3krát více než v případě Spojených států amerických a asi 390krát více ve srovnání s rozlohou České republiky. Samotná rozloha afrického kontinentu pak představuje cca 20,3 % zemské souše. Pokud budeme uvažovat o dělení Afriky na kontinentální a nepřilíš rozsáhlou ostrovní část, pak hodnoty jejich rozloh jsou následující:

- kontinentální Afrika: 29 200 000 km²,
- africké ostrovy: 1 100 000 km².

1.2 Poloha

Pokud provádíme hodnocení polohy kontinentu, můžeme pracovat s polohou absolutní, kdy využíváme určitých objektivních kritérií (zpravidla souřadnicový systém), eventuálně lze stanovit polohu relativní, kdy obvykle vyjadřujeme polohu konkrétního kontinentu vůči kontinentům ostatním. V případě Afriky můžeme její polohu označit za centrální. Je to dáno jednak její polohou v rámci zeměpisné sítě a také skutečností, že se rozkládá v blízkém sousedství Evropy i Asie.

1.2.1 Absolutní poloha

Jak již bylo naznačeno výše, pro zhodnocení absolutní polohy Afriky si můžeme vypomoci zeměpisnými souřadnicemi. Využijeme-li zeměpisnou síť, zjistíme, že kontinentem prochází nultý (greenwichský) poledník, který protíná následující státy: Alžírsko, Mali, Burkinu Faso, Ghanu a Togo.

Afriku též protíná zemský rovník procházející těmito státy: Gabon, Kongo, Demokratická republika Kongo, Uganda, Keňa a Somálsko.

S využitím těchto základních linií můžeme konstatovat, že Afrika svou větší částí leží na sever od rovníku a na východ od nultého poledníku. K vymezení zeměpisné polohy Afriky mohou taktéž posloužit její mezní body. Nejsevernějším bodem kontinentální Afriky je mys Rass Ben Sekka nacházející se západním směrem od více známého Bílého mysu (Cap Blanc). Na rozhraní vod Atlantického a Indického oceánu se nachází Střelkový mys (Cape Agulhas), který je tradičně udáván jako nejjižnější bod africké pevniny. Pointe des Almadies, který tvoří prodlouženou část více známého Zeleného mysu (Cap Vert), je relativně nově označován za nejzápadnější bod. Konečně nejvýchodněji situovaným místem africké pevniny je výběžek Raas Xaafuun. Pro přehlednění a informační doplnění jsou čtyři zmíněné mezní body uvedeny v následující tabulce.

Tab. 1 Mezní body pevninské Afriky

Název	pozice	matematická hodnota	stát
Rass Ben Sekka	nejsevernější	37°21'00" s. š.	Tunisko
Cape Agulhas	nejjižnější	34°51'15" j. š.	Jižní Afrika
Pointe des Almadies	nejzápadnější	17°31'38" z. d.	Senegal
Raas Xaafuun	nejvýchodnější	51°27'52" v. d.	Somálsko

Pramen: Google Earth (2012).

Ortodroma je nejkratší spojnice dvou bodů na kulové ploše (rozumějte povrchu Země)

Délka ortodromy spojující nejsevernější a nejjižnější bod je zhruba 8 000 km, přičemž vzdálenost od severu k rovníku je rovna přibližně 4 200 km a vzdálenost od rovníku k jihu je přibližně 3 800 km.

Jedná se o časová pásma UTC 0, +1, +2 a +3. Vně pevninské Afriky ležící Kapverdy navíc spadají pod časové pásmo UTC -1. Východně od pevninské Afriky situovaný Mauricius stejně tak jako Réunion a Seychely pak spadají pod časové pásmo UTC +4.

Spolu se skutečností, že šířka kontinentu nabývá větších hodnot v severní části kontinentu, ostatně v literatuře se můžeme občas setkat s přirovnáním tvaru Afriky k hrušce, vede tento fakt k tomu, že na severní polokouli leží asi dvě třetiny kontinentu, kdežto na polokouli jižní se pak rozprostírá zhruba jedna třetina. Vzdálenost mezi nejzápadnějším a nejvýchodnějším cípem pevninské Afriky, vedená přibližně podél rovnoběžky 13° s. š., má hodnotu přibližně 7 500 km. Důsledkem jsou mimo jiné čtyři časová pásma zasahující do pevninské Afriky.

Sir Halford J. Mackinder (1861–1947) byl britský politik a univerzitní profesor, který se výrazně zasloužil o rozvoj geografie ve Velké Británii. Jednalo se o vlivné globální geopolitické koncepce, v rámci níž vymezil výše zmíněný Světový ostrov. Ten jeho pohledem obývá většina světová populace a zejména zde se formovaly světové dějiny.

Jak bylo uvedeno výše, součástí afrického kontinentu je taktéž jeho ostrovní část, proto si pro úplnost uvedme nejzazší body nacházející se mimo pevninskou Afriku. Opět začneme severem a zmiňme vulkanické Galitské ostrovy (Jazirat Jalitah) ležící přibližně 40 km od pobřeží Tuniska, jemuž náleží. Jejich nejsevernější bod má hodnotu 37°33'34" s. š. Nejjižnější jsou situovány ostrovy prince Eduarda náležící Jihoafrické republice, od níž jsou vzdáleny zhruba 1 770 km. Souostroví je složeno ze dvou ostrovů, nejjižnějším místem je mys Hooker ležící na 46°58'58" j. š. Posuneme-li se v mapě na západ, pak narazíme na souostroví Kapverdy. Zde se nachází ostrov Santo Antão, jehož západní cíp představuje s hodnotou 25°21'36" z. d., nejzápadnější bod kontinentu. Asi 560 km od ostrova Mauricius se nachází nejmenší ostrov Maskarén, Rodrigues. Ostrov je dependencí Mauricijské republiky a nalezneme na něm nejvýchodnější bod kontinentu s hodnotou 63°25'00" v. d.

1.2.2 Relativní poloha kontinentu

Ačkoliv je Afrika, s výjimkou úzké (120 km) Suezské šíje, kde, pomíneme-li Suezský průplav, dochází ke kontinentálnímu spojení s Asií, obklopena ze všech stran světovým oceánem, chápal ji již Halford Mackinder jako součást tzv. Světového ostrova, tzn. kompaktní pevniny formované Asií, Evropou a Afrikou.

Kromě historických a sociálních předpokladů ho k této domněnce vedla taktéž relativní poloha Afriky nacházející se v těsné blízkosti Evropy i Asie. Od Evropy je Afrika oddělena pouze 14 km širokým Gibraltarským průlivem a dále Středozemním mořem, jehož šířka osciluje mezi 150 až 950 km. Od Asie je Afrika na severovýchodě oddělena východní částí Středozemního moře a cca 1 930 km dlouhým a 20 až 300 km širokým Rudým mořem, mezi nimiž se nachází již zmiňovaná Suezská šíje. Ve východní části odděluje Afriku od Asie poměrně úzký (nejmenší šířka 26 km) průplav Báb al Mandab a dále Adenský záliv. Od zbylých kontinentů je Afrika oddělena rozsáhlými plochami Indického a Atlantického oceánu.

1.3 Členitost

Vertikální členitost Afriky bude podrobně hodnocena v následující kapitole, zde se omezíme pouze na konstatování, že výšková členitost je relativně malá, přičemž převládají náhorní plošiny. Nejvyšším bodem kontinentu je v Tanzanii ležící Uhuru (5 895 m), opačný extrém představuje nejnižše položená Assalská proláklina (−155 m) nacházející se v Džibutsku.

Členitost

Ve srovnání s ostatními kontinenty vykazuje Afrika nejmenší míru horizontální členitosti. Jedním z projevů tohoto faktu je relativně vyrovnaná břehová čára, která v důsledku způsobuje nízkou členitost afrického pobřeží, jehož délka je rovna 30 500 km. Pro lepší představu provedme komparaci charakteru pobřeží Afriky a Evropy pomocí jednoduchého ukazatele, který stanovuje, kolik km² pevniny připadá na 1 km březní čáry (rozloha/délka pobřeží):

- Afrika: 1 km březní čáry na 1 168 km²,
- Evropa: 1 km březní čáry na 325 km².

Ve srovnání s Evropou nedosahuje pobřeží Afriky ani zdaleka takové členitosti, což je patrné při bližším pohledu do mapy, během něhož zjistíme, že Afrika disponuje omezeným počtem zálivů, ostrovů a stejně tak i poloostrovů. Následující pasáže nás seznámí s nejdůležitějšími z nich.

1.3.1 Ostrovy

V úvodní kapitole bylo zmíněno, že ostrovy Afriky mají celkovou rozlohu 1 100 000 km². Touto hodnotou představují celkově 3,62 % plochy kontinentu. Charakter a rozmístění afrických ostrovů vykazují určitou zákonitost a specifičnost. Počet afrických ostrovů je poměrně nízký. Navíc se ve většině případů jedná o plošně malé ostrovy, naprostá většina afrických ostrovů totiž vykazuje rozlohu menší než 2 600 km². Prostorová distribuce jednotlivých ostrovů vykazuje jistou tendenci ke koncentraci, většina ostrovů je soustředěna buď při jihovýchodním okraji africké pevniny anebo při jejím severozápadním okraji.

Klasifikovat jednotlivé ostrovy můžeme na základě genetických poměrů, tzn., jakým způsobem byly vytvořeny. Drtivá většina ostrovů vznikla bez asistence člověka, nazýváme je tedy přírodní. Co se týká umělých ostrovů, vzniklých na základě antropogenní činnosti nemá smysl je vzhledem k jejich malému počtu a minimálnímu významu hodnotit. Z přírodních ostrovů jsou v africkém kontextu v případě velikosti nejvýznamnější ostrovy pevninské, tedy ty, které vznikly oddělením od pevniny, od níž nejsou příliš vzdáleny. Prim mezi tímto typem ostrovů, jakožto i mezi zbylými africkými ostrovy hraje Madagaskar.

Madagaskar se nachází v Indickém oceánu a zároveň se jedná o čtvrtý největší ostrov světa a se svojí rozlohou 586 588 km², která představuje necelé 2 % plochy Afriky, zastává výjimečné postavení. Geneze Madagaskaru spočívá v jeho oddělení od Gondwany, jejíž byl

Madagaskar

původně součástí, před zhruba 135 mil. let. Stalo se tak společně s Indií, od ní se Madagaskar následně separoval před cca 88 mil. let.

Sokotra **Sokotra** je největší ostrov stejnojmenného souostroví. Jedná se o druhý největší pevninský ostrov a také druhý největší africký ostrov celkově. Rozloha Sokotry je však ve srovnání s Madagaskarem zhruba 163krát menší. Tato výrazná diference dokumentuje výsadní postavení Madagaskaru. Sokotra se nalézá opět v Indickém oceánu východně od mysu Guardafui, od Gondwany se oddělila v období miocénu. Z politicko-geografického hlediska by bylo korektní přiřadit ostrov k Asii, protože se jedná o integrální součást Jemenu.

Ostrovky vzniklé mořskou transgresí Vznik těchto ostrovů byl determinován pohybem litosférických desek. Druhou možností, která může dojít k oddělení ostrova od pevniny, je mořská transgrese neboli vzestup mořské hladiny, která ostrov od pevniny oddělí. Tento typ geneze se dává do souvislosti s následujícími souostrovími:

- **Dahlacké ostrovy:** nachází se v Rudém moři, při pobřeží Eritreje, již náleží.
- **Zanzibarské ostrovy:** známé souostroví tvořené několika malými ostrovy, které doplňují rozsáhlejší ostrovy Pemba, Unguja a Mafia. Souostroví se rozkládá při pobřeží Tanzanie. Administrativně náleží větší část souostroví autonomnímu regionu Zanzibar. Výjimkou je ostrov Mafia, ležící při ústí řeky Rufiji, a několik menších ostrůvků v jeho blízkosti, které jsou spravovány z pevniny.

V případě pevninských ostrovů mimo vody Indického oceánu můžeme hovořit o jejich lokálním významu. Za zmínku stojí následující ostrovy a souostroví:

- **Džerba:** nachází se v Středomoří, se svou rozlohou 514 km² se jedná o největší ostrov severní Afriky. Ostrov náleží Tunisku a je úzce spjat s cestovním ruchem.
- **Kerkénské ostrovy:** patří opět Tunisku, nachází se severně od Džerby. Ve srovnání s ní jsou ovšem ostrovy zasaženy cestovním ruchem daleko méně.
- **Bijagoské souostroví:** jedná se o skupinku 30 hustě obydlených ostrůvků pro cestovní ruch málo atraktivních, jejich ekonomický význam je malý. Souostroví se nachází na západě Afriky, nedaleko pobřeží Guiney-Bissau, již souostroví náleží.

Vulkanické ostrovy Druhým typem přírodních ostrovů jsou ostrovy vulkanické vzniklé sopečnou činností. Tento typ je dle četnosti nejrozšířenější, ovšem jejich celkovou rozlohu nelze s pevninskými ostrovy zdaleka srovnat. V oblasti Indického oceánu můžeme uvést tři důležitá souostroví formovaná sopečnou činností.

1) **Komory:** nachází se v severní části Mosambického průlivu. Část souostroví představuje jeden z nejmenších afrických států, Komorský svaz (největší ostrovy Grande Comore, Mohéli, Anjouan). Součástí souostroví je také ostrov Mayotte, který je francouzským zámořským departmentem, a zároveň je dlouhodobě nárokován ze strany Komor.

2) **Maskarény:** souostroví situované východně od Madagaskaru složené z ostrovů Mauricius, Réunion, Rodrigues a Cargados Carajos. Jejich geneze je úzce spjata s činností Réunionského hot spot, který se je zde lokalizován pod Maskarénskou deskou (viz kapitola geologie a tektonika).

3) **Seychely:** souostroví je tvořeno cca 115 ostrovy, které jsou rozmístěny v 1500 km dlouhém pásu situovaném severovýchodně od Madagaskaru. Na dnešním charakteru většiny ostrovů participovala činnost korálových organismů, které řadu původně čistě vulkanických ostrovů přetransformovaly v atoly případně korálové ostrovy. K největším ostrovům souostroví patří Mahé, Praslin a Silhouette. Na souostroví se nachází Seychelská republika, v rámci Afriky populačně nejmenší stát.

Oblast Atlantského oceánu taktéž nabízí několik souostrovních celků vzniklých sopečnou činností. V oblasti Guinejského zálivu jsou situovány čtyři ostrovy, které představují de facto strukturální pokračování pevninské Adamautské vysočiny. Jedná se o nejvyšší vrcholy ponořené části vulkanických velehor táhnoucích se od severovýchodu na jihovýchod v pořadí Bioko, Princův ostrov, Sv. Tomáš a Annobón, který je však dle IHO (Mezinárodní hydrologické organizace) lokalizován mimo samotný Guinejský záliv. První a čtvrtý ostrov jsou ostrovní součástí státu Republika Rovníková Guinea, druhý a třetí ostrov představují území Demokratické republiky Svatý Tomáš a Princův ostrov.

U severozápadního pobřeží Afriky se v přibližné vzdálenosti 100 km od sporné hranice mezi Západní Saharou a Marokem nachází Evropanům velmi dobře známé a turisticky populární Kanárské ostrovy. Opět se jedná o souostroví vulkanického původu geneticky podmíněného zejména aktivitou tzv. Kanárského hot spot. Útvar je složen z těchto ostrovů (seřazeny od největšího po nejmenší): Tenerife, Fuerteventura, Gran Canaria, Lanzarote, La Palma, La Gomera, El Hierro, La Graciosa, Alegranza, Isla de Lobos, Montaña Clara, Roque del Este a Roque del Oeste. Oblast tvoří autonomní součást Španělského království. Na ostrově Tenerife se tyčí vrchol Pico de Teide (3 718 m), nejvyšší vrchol Španělska a zároveň třetí nejvyšší vulkán světa.

V souvislosti s nejzápadnější výspou kontinentu již byly zmíněny Kapverdy. Toto vulkanické souostroví je tvořeno skupinou asi dvaceti ostrovů a nachází se 600 km západně od senegalského Zeleného mysu (Cap Vert), od kterého je odvozen název souostroví, na němž se rozprostírá ostrovní stát Kapverdská republika.

Nakonec stručně charakterizujeme ostrovy Sv. Helena a Ascension nacházející se v jižní části Atlantiku. Ostrovy jsou od sebe vzdáleny 1200 km. Jedná se o vrcholové partie vysokých podmořských sopečných hor. Jejich vznik je vázán v případě ostrova Ascension na strukturální poruchy jižní části Středoatlantského hřbetu a v případě ostrova Sv. Helena na strukturální poruchy lokalizované na dně Angolské pánve. Společně se souostroví skupinou Tristan da Cunha vzdálenou 2100 km jižním směrem od Sv. Heleny představují ostrovy korunní kolonii Spojeného království.

Tab. 2 Největší africké ostrovy

Název	Souostroví	Stát	rozloha (km ²)
Madagaskar	-	Madagaskar	586 588
Sokotra	Sokotra	Jemen	3 579
Réunion	Maskarény	Francie	2 512
Tenerife	Kanárské ostrovy	Španělsko	2 057
Bioko	-	Rovníková Guinea	2 017

Pramen: Filipovský, J. ed. (2001).

1.3.2 Poloostrovy

Počet větších poloostrovů je velmi malý. Existují v podstatě tři, které výraznějším způsobem vystupují z afrického pobřeží. Nejdominantnější je tento fakt patrný v případě Somálského poloostrova rozkládajícího se mezi Adenským zálivem a Indickým oceánem. Větší část poloostrova vyplňuje stupňovitá plošina. Rozkládají se na něm Džibutsko, Somálsko a částečně Etiopie. Zbylými dvěma jsou poloostrov Barka nacházející se v Libyi a Sinajský poloostrov, jež je z geologického i politického (Egypt) hlediska řazen k Africe.

1.3.3 Zálivy a průlivy

Suezský průplav přezdívaný „dálnice do Indie“ je přibližně 160 km dlouhý průplav spojující Středozemní moře a Rudé moře. Otevřen byl v roce 1869 po deseti letech výstavby. Jeho původní parametry byly 164 km délky a 8 m hloubky. Po rozšíření činí současné parametry 193 km délky a 20 m hloubky. Disponuje obrovským strategickým významem, umožňuje vodní transport mezi Evropou a Asií bez potřeby obeplout Afriku. Ačkoliv je vlastněn a spravován egyptským Úřadem pro Suezský průplav, dle mezinárodního práva má být umožněno proplutí každé lodi bez rozlišení vlajky, a to v době míru i války.

Četnost afrických zálivů a průlivů není příliš velká. V případě průlivů je jednoznačně největším Mosambický průliv nacházející se v Indickém oceánu mezi pobřežím východní Afriky a ostrovem Madagaskar. Délka průlivu se udává 1 760 km a jeho šířka 422 km. Nutno podotknout, že šířka průlivu vlivem deskové tektoniky postupně narůstá. Dřívější strategičnost průlivu ztratila v souvislosti s výstavbou Suezského průplavu na významu, který naopak významně vzrostl v případě průlivu Báb al Mandab (spojuje Rudé moře a Adenský záliv). Tento fakt je dán transportem ropy vytěžené v oblasti Perského zálivu.

Délka průlivu Báb al Mandab činí 109 km a šířka, která se opět vlivem deskové tektoniky zvětšuje, pak 26 km. Nemenší strategický význam se pojí ke Gibraltarskému průlivu, jenž spojuje Atlantický oceán a Středozemní moře. Ze tří uvedených průlivů vykazuje nejmenší parametry, jeho délka je rovna 65 km a šířka 14 km.

Co se týká zálivů zasahujících do afrického pobřeží, pak bychom na prvním místě měli jednoznačně uvést ten největší, Guinejský záliv. Mezinárodní hydrografická organizace (IHO) udává jeho rozlohu zhruba 1 500 000 km². Jako jeho jižní hranici chápe linii, která začíná mysem Lopez (Gabon), pokračuje severozápadním směrem a končí mysem Palmas (Libérie). V rámci zálivu bývají jako jeho dílčí jednotky zvlášť vyčleňovány Beninský záliv a Biaferský záliv nazývaný též Bonny, vybíhající do pobřeží Nigérie, Kamerunu a Rovníkové Guineje. V současnosti je Guinejský záliv dáván do souvislosti zejména s jeho ropným potenciálem a prudkým rozvojem těžby této suroviny.

Již zmiňovaný Adenský záliv odděluje oblast Afrického rohu od Arabského poloostrova. Na západě je ukončen úžinou Báb al Mandab, východní hranice je vymezena poledníkem procházejícím nejvýchodnějším bodem mysu Guardafui. Zbytek velkých afrických zálivů je vázán na severoafrické pobřeží. Největší z nich je záliv Velká Syrta, zasahující do libyjského pobřeží. S pobřežím Tuniska jsou spojeny zálivy Malá Syrta nazývaná též Gábeský záliv, dále Tuniský záliv a Bizertský záliv nejseverněji položený záliv pevninské Afriky.

Pro zájemce

Seychely jsou souostrovím, jehož zajímavé přírodní podmínky byly charakterizovány výše. Sociální a ekonomická sféra Republiky Seychely, která se na ostrovech nachází, je neméně zajímavá. Jedná se o populačně nejmenší stát Afriky, jehož obyvatelstvo (přibližně 86 000) hovoří úředními jazyky seselwa (kreolská francouzština), francouzština a angličtina. Obydlena je cca polovina ostrovů, přibližně 50 % obyvatelstva je koncentrováno v aglomeraci hlavního města (Victoria), které je zároveň jediným městem státu. Hodnota HDP v přepočtu na jednoho obyvatele v paritě kupní síly (24 700 USD) je na africké poměry velmi vysoká, hodnota ukazatele HDI je nejvyšší ze všech afrických států. Dvě třetiny hrubého domácího produktu zabezpečuje „luxusní cestovní ruch“ vyplývající z polohy státu. Ve větším měřítku se exportuje pouze kopra, zázvor a ryby. Hodnota rozlohy výlučné ekonomické zóny Seychel se blíží 1 mil. km².

Příklad / Příklad z praxe

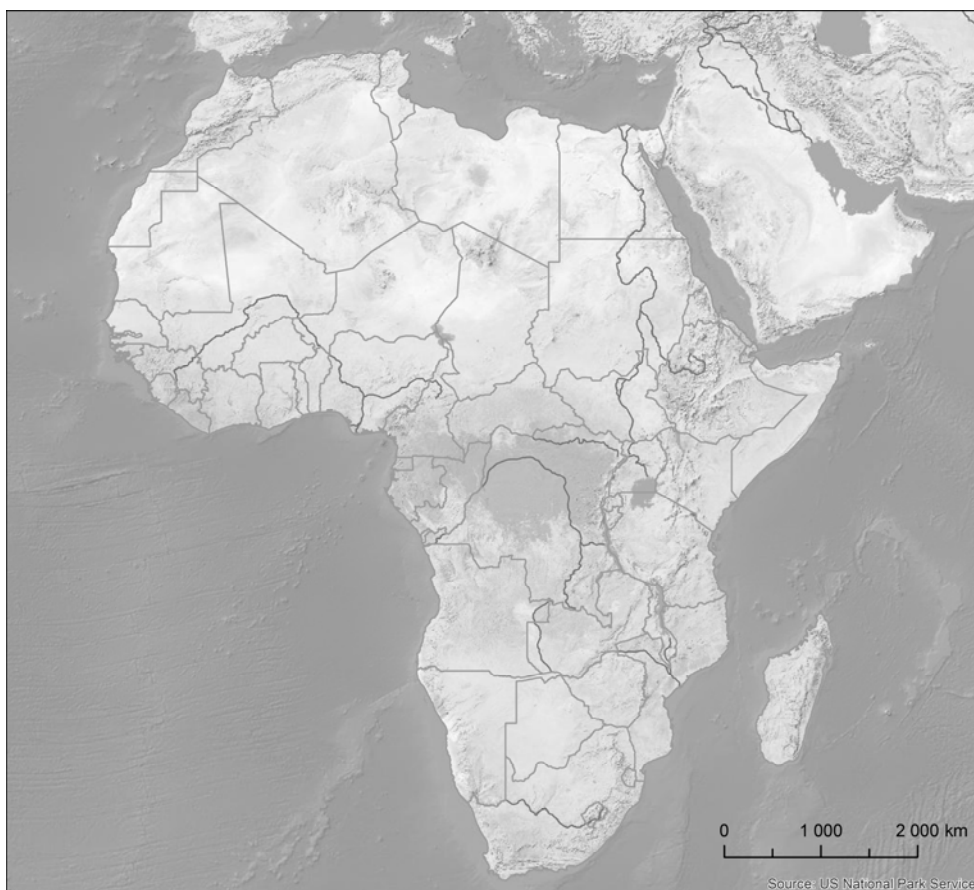
Hornský most je projektem, jež má za cíl přemostit s využitím ostrova Perim průplav Báb al Mandab a spojit pobřeží Jemenu a Džibutska nákladem 20 mld. USD. Jedná se o pro-

jekt džibutské vlády a movitých arabských developerů (jedním z nich je nevlastní bratr Usámy bin Ládina).

Předpokládaná délka mostu je 29 km, jeho další parametry jsou vzhledem k nutnosti zajistit možnost plynulé plavby průlivem velmi velkorysé. V roce 2009 došlo ke schválení projektu. Výstavba mostu by měla skončit v roce 2020. Na obou koncích mostu by měla navíc dle projektu vzniknout „městská dvojčata“ Al Noor city. Dle developerů by se zde mělo do roku 2025 nastěhovat 7 mil. rezidentů. V Džibutsku by tak mělo dojít k výstavbě výrazného finančního, ekonomického, vzdělávacího a medicínského centra s intenzivními vazbami na Arabský poloostrov.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Jakým způsobem mohl v minulosti charakter afrického pobřeží ovlivnit zakládání přístavů evropskými kolonisty během jejich objevitelských výprav podél kontinentu?

Obr. 1 Afrika (Pramen: vlastní zpracování).

SHRNUTÍ

První kapitola se Vám pokusila zprostředkovat základní poznatky o kontinentu. Dozvěděli jste se základní informace o absolutní i relativní poloze. Nyní byste již měli vědět, že z globálního hlediska můžeme v obou případech označit polohu Afriky jako centrální. Pro získání jasnější představy o absolutní poloze Afriky jste se seznámili s mezními body kontinentu. Taktéž byste již měli být schopni charakterizovat horizontální tvar kontinentu, jehož základním parametrem je velmi malá členitost.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Zhodnoťte hlavní rysy polohy Afriky.
2. Pokuste se stručně charakterizovat horizontální velikost Afriky.
3. Zhodnoťte význam, kterým disponuje ostrovní část Afriky ve srovnání s její kontinentální částí.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: centrální poloha

Pojem 2: malá horizontální členitost

Pojem 3: velmi malý podíl ostrovů

2 Členění Afriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- zhodnotit základní faktory, které se pro regionalizaci Afriky používají,
- provést základní regionalizaci kontinentu,
- přiřadit konkrétní státy Afriky do makroregionů stanovovaných OSN.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

Afrika je kontinentem, který je velmi rozmanitý prakticky ve všech aspektech. V jednotlivých částech kontinentu pozorujeme rozdílný stav nejenom přírodních podmínek, ale také podmínek ekonomických, kulturních, sociálních aj. Díky těmto diferencím člení odborníci (pro výzkumné účely), ale také mezinárodní organizace (pro praktické účely) kontinent na jednotlivé makroregiony. Cílem této kapitoly je seznámit Vás se základními členěními, která se v případě Afriky používají.

2.1 Základní přístupy ke členění Afriky

Studiem předchozí kapitoly jsme si jistě uvědomili skutečnost, že Afrika je rozsáhlým kontinentem. Velikost kontinentu logicky způsobuje značnou heterogenitu, která se projevuje jednak rozdílností přírodních regionů, ale i velkými diferencemi v případě náboženství, kultury, hospodářství, politiky, historického vývoje, společností aj. Na základě těchto skutečností lze tudíž kontinent koncepčně rozdělit do řady dílčích regionů. Za tímto účelem bylo doposud realizováno mnoho přístupů, jako např. lingvistické členění prováděné na základě úředního jazyka států, či rozšíření původních jazyků dle jazykových rodin, dále např. členění dle forem jednotlivých kultur, kategorizace na základě konkrétních fyzicko-geografických podmínek (přírodní regiony, klimatické oblasti aj.) anebo jednoduše klasifikace na základě světových stran. Podívejme se nyní na klasifikace, s kterými se v odborné literatuře setkáte nejběžněji.

2.1.1 Fyzickogeografické členění

Tento přístup je založen na dělení, jež využívá prvků, jako jsou charakter krajiny, klimatické podmínky či vegetační typy. Obecně se pomocí toho přístupu vymezuje celkově devět přírodních regionů. Jedná se však o vymezení v hrubých konturách, jednotlivé přírodní regiony se mohou částečně překrývat, často mezi nimi existují přechodné zóny. Jednotlivé přírodní regiony jsou následující:

Fyzickogeografické členění Afriky

1) **Sahara:** rozsáhlý, převážně pustý region severní Afriky, jehož většinu vyplňuje největší africká poušť, Sahara.

2) **Maghreb:** jedná se o region severozápadní Afriky pokrývající pobřežní oblasti Maroka, Alžírsko, Tunisko a pohoří Atlas.

S geografickým názvem Súdán se můžeme setkat hned v několika případech. Za prvé se jedná o název státu Súdán a o součást názvu jeho jižního souseda, státu Jižní Súdán. Za druhé je pod tímto názvem skryt přírodní region, který se nalézá mezi Sahelem a oblastí tropických deštých lesů. Za třetí se můžeme setkat s termínem Francouzský Súdán, což byl v letech 1890 až 1902 a 1920 až 1959 oficiální název francouzského koloniálního celku, který se v podstatě kryl s dnešním Mali. Za čtvrté je termín součástí názvu staršího názvu Súdánská vysočina (v současnosti užívaným ekvivalentem je Guinejská vysočina), což je takřka 2 000 m vysoká hornatá oblast představující rozvodí řek Niger a Senegal.

3) **Sahel:** jedná se o 5 400 km dlouhý pás táhnoucí se od Senegalu po státy Súdán a Jižní Súdán. Jedná se o jakousi přechodnou zónu, ze severu na něj navazuje Sahara, z jihu pak Súdán.

4) **Súdán:** jedná se o 5 000 km dlouhý a několik stovek km široký pás savan, spojující západní a východní Afriku. Leží jižně od Sahelu. Ve srovnání s ním je Súdán poněkud více vlhký, a proto vhodnější pro zemědělství.

5) **Africký roh:** jedná se o poloostrov ve východní Africe vybíhající stovky kilometrů do Arabského moře. Ze severu je omýván Adenským zálivem. Zahrnuje Somálsko, Etiopii, Džibutsko a Eritreu.

6) **Guinea:** rozprostírá se podél pobřeží Atlantického oceánu v rozsahu od Guineje po Nigérii. Od okolního Súdánu se liší výskytem tropického deštného pralesa.

7) **Kongo:** jedná se o region tropického deštného pralesa. Nachází se zde plošně rozsáhlá, více než 3 mil. km² velká, Konžská pánev. Ta má několik úrovní a její dno se nalézá ve výšce 300 až 500 m. Pánev je ze všech stran obklopena vyššími horskými skupinami.

8) **Oblast východoafrického riftu:** jedná se o území charakteristické průběhem liniové deprese. Oblast zasahuje do Keni, Tanzanie a Ugandy.

9) **Oblast jižní Afriky:** je situována jižně od plošiny Luanda-Katanga. Rozkládá se zde rozlehlá pánev Kalahari. Povrch jejího dna leží ve výšce 1 000 m. V okolí pánve se zvedá řada pohoří, tektonických příkopů a hrástí, na západě pánve přechází v Namibijskou poušť. Na jihu resp. jihovýchodě lemuji pobřeží hřebeny Kapských resp. Dračích hor, východ je vyplněn pobřežní Mosambickou nížinou.

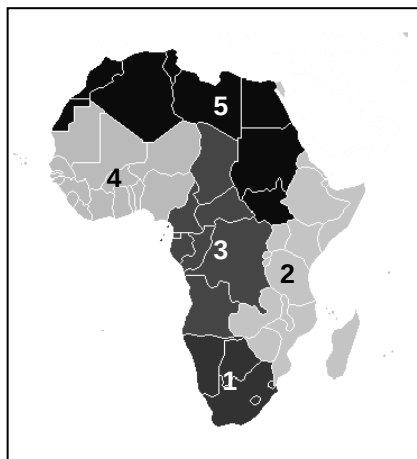
2.1.2 Klasifikace OSN

Pravděpodobně nejvíce konvenční regionalizací Afriky je Geoschéma Organizace spojených národů. Jedná se o klasifikaci, kterou vyvinula a používá statistická divize organizace. Klasifikace je vytvořena pro celý svět, který třídí do jednotlivých makroregionů. Slouží pro potřeby realizace statistických analýz. Pro potřeby detailnějších statistických analýz jsou jednotlivé makroregiony kategorizovány do menších geografických regionů. Dle OSN by klasifikace neměla implikovat představy o politickém aj. svazku vybraných států v konkrétním makroregionu, protože jediným cílem klasifikace jsou zmíněné statistické potřeby. V případě Afriky došlo k ustavení celkem pěti makroregionů, s nimiž dále pracuje i tento učební text. To znamená, že pokud bude v dalších kapitolách zmíněna východní Afrika, bude tím myšlena oblast shodná s makroregionem stejného názvu stanoveným OSN.

2.1.3 Subsaharská Afrika a arabská Afrika

Velmi známým pohledem na kontinent je jeho dělení na arabskou a subsaharskou část. V případě subsaharské Afriky se jednoduše řečeno jedná o území kontinentální Afriky, které se rozkládá jižně od Sahary. Vzhledem k převaze černého obyvatelstva se také můžete setkat s termínem černá Afrika. V minulosti používaný termín tropická Afrika představoval subsaharskou Afriku bez jižní Afriky. V subsaharské Africe jsou koncentrovány více než čtyři pětiny africké populace a také většina problémů (chudoba, AIDS, malárie, hlad, aj.). Od arabské Afriky je oddělena, resp. je s ní spojena (záleží na úhlu pohledu) pásmem Sahelu, reálnou bariérou představuje Sahara. Nejvýznamnější interakční osou s arabskou Afrikou je Nilské údolí. Arabská Afrika tvoří jednu třetinu kontinentu. Nachází se v jeho severní části, proto se také někdy označuje jako severní Afrika. Převážnou část území zabírá Sahara. Na-

chází se zde přibližně jedna pětina africké populace. Převážně se jedná o arabské obyvatelstvo vyznávající islám.

Obr. 2 Makroregiony Afriky (1 – jižní Afrika, 2 – východní Afrika, 3 – střední Afrika, 4 – západní Afrika, 5 – severní Afrika).

Pro zájemce

Termín Sahel pochází z arabského výrazu „sáhil“, což znamená pobřeží. Slovo vyvolává představu o pevnině, definitivním konci něčeho a začátku jiného. Jedná se o pás území, které z jihu lemuje Saharu. Táhne se napříč Afrikou od západu na východ podél 13. severní rovnoběžky. Dá se označit za pás semiaridních travnatých pastvin, který odděluje nebo spojuje – záleží na úhlu pohledu – saharské písky od tropických deštných lesů. Taktéž odděluje/spojuje muslimy, křesťany a animisty, dále Arabů, černou populaci nebo nomády a usedlé zemědělce. Živoří zde přes 50 mil. přehlížených nejchudších obyvatel planety, kteří se potýkají s kolísáním úhrnů srážek, rozšiřováním pouště, mizějící vegetací a půdní erozí. Zhruba takto se dá v hrubých rysech charakterizovat přechodná zóna mezi arabskou a subsaharskou Afrikou.

Příklad / Příklad z praxe

Subsaharská Afrika se vymezuje pomocí dvou základních principů. V prvním případě se jedná o fyzickogeografické vymezení, to znamená, že jsou do ní řazeny všechny oblasti ležící jižně od Sahary. Za druhé je subsaharská Afrika vymezována politickogeograficky. Tento přístup chápe subsaharskou Afriku jako skupinu států situovaných jižně od Sahary. Tato vymezení se logicky neshodují, politickogeografické generuje subsaharskou Afriku ve větším rozsahu. Zajímavě přistupuje OSN k Jižnímu Súdánu, který se takřka celý fyzickogeograficky nachází v subsaharské Africe, avšak organizaci je přiřazen k arabské Africe (tomu ovšem neodpovídá ani struktura populace Jižního Súdánu). Opačnými případy jsou Mauritánie a Niger.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Myslíte si, že obyvatelé Afriky vědí o členění svého kontinentu na arabskou a subsaharskou část, případně, že se s tímto členěním ztotožňují?

SHRNUTÍ

Druhá kapitola se Vám pokusila zprostředkovat základní poznatky o hlavních přístupech k členění kontinentu. Podrobněji jste se seznámili s konvenčním fyzickogeografickým členěním. Stejně tak jste byli informováni o makroregionech, které stanovuje OSN, a o důvodu, proč tak organizace činí. Závěrečná pasáž se pak týkala klasické dichotomie arabská vs. subsaharská Afrika, což je snad nejběžnější dělení kontinentu.

Kontrolní otázky a úkoly

1. V kapitole jste se seznámili se základními přístupy, pomocí kterých lze Afriku dělit na jednotlivé regiony. Pokuste se nalézt příklady dalších přístupů.
2. Pokuste se charakterizovat hlavní rozdíly mezi i arabskou a subsaharskou Afrikou.
3. Pokuste se vytvořit Vaši vlastní, alternativní regionalizaci afrického kontinentu. Vámi navrhnuté členění podpořte argumenty.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: subsaharská Afrika

Pojem 2: arabská Afrika

Pojem 3: makroregiony OSN

3 Geologický vývoj a geomorfologické podmínky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- zhodnotit podmínky, které utvářely současnou podobu reliéfu,
- charakterizovat základní rysy struktury reliéfu Afriky,
- pochopit specifika afrického povrchu.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **90 minut**.

Průvodce studiem

Řekne-li se Afrika, velké části lidí se může vybavít asociace Sahara. Je to pochopitelné, protože se jedná o největší poušť světa zabírající podstatnou část rozlohy afrického kontinentu. Afrika však není tvořena pouze Saharou. Její reliéf je velmi rozmanitý, v dlouhodobé perspektivě formovaný procesy endogenních i exogenních sil. Tato kapitola by měla zájemcům dopomoci k pochopení základních principů, jež se podílely a podílí na podobě afrického reliéfu, zároveň pak bude čtenář seznámen s jeho strukturou.

3.1 Geologické poměry

Afrika je součástí tzv. Africké litosférické desky a Somálské litosférické desky. Ta je v závislosti na různých modelech chápána jako samostatná deska, případně se vyčleňuje jako součást (subdeska) Africké litosférické desky. Mezi hlavní dynamické procesy Africké desky patří její posun severním směrem (cca. 1,5 cm/rok), díky němuž koliduje na severu s Eurasijskou deskou. Zjednodušeně řečeno, zdejší subdukční zóna je provázána projevy vulkanické činnosti zejména v jižní Itálii (sopky Etna, Stromboli, Volcano) a častými, mnohdy velmi silnými zemětřeseními (Alžírsko, Řecko, Turecko). Ostatní rozhraní (východní, jižní, západní) Africké desky jsou pak divergentní, což se projevuje vznikem oceánských hřbetů.

Geologická stavba Afriky je relativně jednoduchá. Původně byla Afrika součástí Gondwany, proto je téměř celá tvořena starým pevninským štítem budovaným prekambriky horninami (krystalická břidlice, rula).

3.1.1 Africký štít

V průběhu času byl Africký štít jednak částečně rozlámán a následně vyzdvižen podél zlomů, taktéž došlo k zprohýbání v rozsáhlé pánve a klenby. Díky těmto procesům vystupuje štít v mnoha místech až k samotnému povrchu kontinentu, naleziště rud jsou tudíž častá. V mladších prvohorech došlo v severní a jižní části štítu k rozdílnému vývoji, který zapříčinil pozdější specifický charakter těchto částí, projevující se výškovou dominancí oblastí východní a jižní Afriky.

Nízká Afrika: pokrývá severní polovinu štítu. Charakteristickým rysem jsou převládající polohy do nadmořské výšky 600 m rovinného a pahorkatinného charakteru. Jejím hlavním formativním činitelem byla mořská transgrese, která oblast zasáhla ve dvou hlavních vlnách. První vlna transgrese proběhla v období starších prvohor a způsobila rozšíření zejmé-

Nízká Afrika

na pískovcových sedimentů. Druhá vlna je datována do období druhohorní křídý, jejím důsledkem je sedimentace vápenců hlavně v oblastech Arabského poloostrova a Sahary. V období prvohorního karbonu došlo k procesům, které determinovaly současnou základní regionalizaci reliéfu Nízké Afriky. Vznikly zóny poklesu – Jihosaharská oblast a Severosaharská oblast – a zóny zdvihu – Středosaharská oblast a Guinejská oblast. V průběhu třetihor dochází k definitivnímu ústupu (regresi) moře, odhalená pevnina je vystavena vlivům silné eolické eroze, erodovaný materiál je následně kumulován v rozsáhlých pánvích. S horninami štítu se lze setkat v jejich horských výstupech (Ahaggar).

Vysoká Afrika

Vysoká Afrika: de facto dnešní jižní a východní Afrika, s typickými nadmořskými výškami 1 000 až 1 800 m. Tato jihovýchodní část afrického štítu byla na rozdíl od Nízké Afriky daleko intenzivněji vystavena elevačním procesům, a to v několika stádiích. Proces zdvihu probíhal již od prvohor, v nejjihnější části vznikly nejsložitější zlomové systémy. V nejmladší fázi prvohor došlo k zalednění této části Afriky, projevující se ledovcovou sedimentací (tillity).

Tillity jsou zpevněné morénové sedimenty z předpleistocenních zalednění. Jejich horninové částice jsou rýhované. Tillity slouží k rozpoznávání zalednění dřívějších geologických epoch.

V období druhohor probíhala elevace především v centrální části Vysoké Afriky, některé okraje štítu jako např. Mosambická nížina naopak poklesly až pod hladinu moře, nicméně výskyt mořských sedimentů není příliš rozsáhlý.

Od období starších třetihor dochází k další etapě zdvihu afrického štítu, jež se vyznačovala značnou intenzitou především ve východní části štítu. Zde došlo k iniciaci vývoje východoafrické riftové soustavy. Mezi další důsledky patří obnova vulkanické činnosti ve východní Africe, kde vznikla Etiopická vysočina a stratovulkánů jako např. masiv Kilimandžáro, a zformování pánví ve střední a jižní Africe (Čadská, Kalahari, Konžská, Okavango).

3.1.2 Oblasti mimo africký štít

Mimo oblast štítu se nachází pouze na severu kontinentu pohoří Atlas a na jihu Kapská vrásná soustava, které se ke štítu přimykají. V těchto oblastech došlo jako v jediných částech kontinentu k krásným procesům.

3.2 Základní charakteristika reliéfu

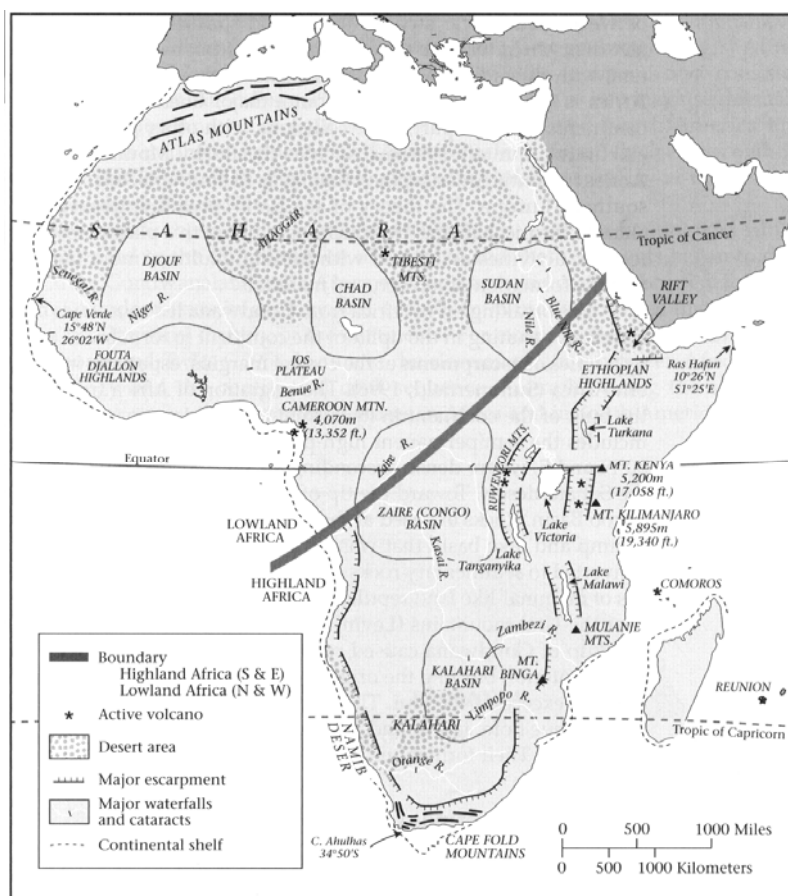
Příznačným rysem Afriky je v předchozí kapitole zmiňovaná malá vertikální členitost reliéfu, která se projevuje v nižších, středních, ale i vyšších polohách. Tento rovinný reliéf převážné části kontinentu je výsledkem dlouhodobé peneplenizace, výšky zarovnaných povrchů rostou od severu k jihu. Převaha rovin a náhorních plošin je zde proto výraznější, než kdekoli jinde. Střední nadmořská výška činí 750 m n. m., téměř polovina území pak přesahuje nadmořskou výšku 900 m n. m. Ještě jednou si zopakujme nejvyšší a nejnižší body Afriky: nejvyšší bod: **Uhuru/Kibo** (5 895 m) v masivu Kilimandžáro, nejnižší bod: **Assalská proláklina** (–155 m). Nejvyšší hory Afriky stručně přibližuje následující tabulka.

Tab. 3 Nejvyšší africké hory

Hora	Stát	Výška (m n. m.)
Kilimandžáro-Uhuru	Tanzanie	5 895
Keňa	Keňa	5 194
Kilimandžáro-Mawenzi	Tanzanie	5 149
Ruwenzori	Uganda / DR Kongo	5 119
Ras Dašan	Etiopie	4 620

Pramen: Adams, W., M. – Goudie, A., S. – Orme, A., R. eds. (1999).

Peneplenizace je proces tvorby paroviny neboli peneplénu, což je označení pro níže položené a mírně zvlněné roviny.

Obr. 3 Hlavní tvary afrického reliéfu (Pramen: Attah, S., A. 2010).

Současné formy reliéfu byly vytvořeny v mladších třetihorách a na počátku čtvrtohor. V tomto období došlo k finálním tektonickým pohybům, vzniku pánví a prahů, které je odělují. Taktéž došlo k rozlámání východního okraje Afriky a ukončeno bylo vrásnění Atlasu.

Tab. 4 Činné africké vulkány

Sopka	Stát	Výška (m n. m.)	Poslední erupce
Meru	Tanzanie	4 565	1910
Mt. Cameroon/Fako	Kamerun	4 070	1982
Pico de Teide	Španělsko	3 718	1909
Nyiragongo	DR Kongo	3 470	2002
Nyamuragira	DR Kongo	3 056	1984

Pramen: Adams, W., M. – Goudie, A., S. – Orme, A., R. eds. (1999); Attah, S., A. (2010).

Reliéf Afriky můžeme charakterizovat v několika následujících bodech:

- jedná se o kontinent s velkým podílem tabulových forem reliéfu, existence řady ku-estových stupňů,
- četné jsou zarovnané povrchy, na jejichž okrajích se nachází srázy, skarpy,
- obecně vzato se roviny a plošiny nachází vesměs uvnitř kontinentu, vyvýšeniny v oblastech bližších k pobřeží,
- v Africe existují pouze tři velké pobřežní nížiny (Mauritánská, Mosambická, So-málsko-keňská). Zbylé pobřežní nížiny jsou úzké, zpravidla zakončené velkým stupněm, jenž řeky překonávají kaskádami a peřejemi,
- horský reliéf se nachází zejména ve východní Africe a v oblastech vrásnění.

3.2.1 Vybrané formy reliéfu

Vybraná pohoří

Atlas: jedná se o vyvrásněnou soustavu pohoří nacházející se v severozápadní Africe. Pohoří místy přesahuje 4000 m n. m. a táhne se ve třech rovnoběžných pásmech v délce 2400 km z Maroka přes Alžírsko do Tuniska. Jižní pásma byla vytvořena prvohorním hercynským vrásněním, pohoří Er-Rif a Malý Atlas vznikla mladším alpsko-himalájským vrásněním. Horotvorné tlaky působily na pohoří nejsilněji ze severu, proto bylo nejvýrazněji zvrásněno nejsevernější pásmo, zmiňovaný Er-Rif.

Ahaggar: nachází se v Alžírské Sahaře, nejvyšší vrchol je Tahat (2918 m n. m.). Jedná se o horský masív tvořený žulami s příkrovy čedičů.

Čadská pánev: rozsáhlá (2 434 000 km²) bezodtoká pánev střední Afriky. Zformována byla extenzivními tektonickými procesy v období křídý. Je obklopena pásem plošin a pohoří, z jihu je ohraničena rozsáhlou plošinou Azande, která ji odděluje od Konžské pánve. Hlavním prvkem je Čadské jezero.

Tibesti: jedná se o sopečné pohoří ležící na Sahaře. Nejvyšším vrcholem je 3415 m vysoký Emi Koussi.

Etiopská vysočina: jedná se o složitý horský systém ve východní Africe v Etiopii. Čedičové příkrovy překrývají krystalické horniny. Nejvyšším bodem je Ras Dašan (4620 m).

Východoafrický rift: jedná se o aktivní kontinentální riftovou zónu táhnoucí se od Affarské deprese jižně skrz východní Afriku až na pobřeží Mosambiku. Tento systém tektonických zlomů se začal vytvářet v třetihorách rozlámáním starého pevninského štítu. Větví se do dvou hlavních zlomů. První z nich je východní zlom (od Rudolfova jezera po Malawi), druhý je pak západní zlom (od Albertova jezera přes Tanganiku k Malawi). Spodní partie jsou vyplněny jezery. Celá oblast je vulkanicky aktivní.

Konžská pánev: leží v srdci kontinentu. Má plně vyvinutý říční systém, odtok z pánve je vázán na kaňon, který si řeka Kongo vyhloubila v okraji afrického plató. Nachází se zde největší souvislý deštňý prales v Africe. Pánev je obklopena okrajovými prahy (Luanda-Katanga, Západoafrický práh, Azande).

Ruwenzori: jedná se o sopečný horský masív, který dosahuje nejvyšším bodem Marguerite výšky 5 119 m. Leží na hranici DR Kongo a Ugandy. Zhruba od výšky 4400 m n. m. je zaledněný.

Kalaharská pánev: jedná se o rozsáhlou (cca 1,5 mil. km²) tektonickou depresi afrického štítu, nacházející se v jižní části Vysoké Afriky. Pánev je obklopena náhorními plošinami. Jedna z nich, Luanda-Katanga, ji odděluje od Konžské pánve. Dno Kalaharské pánve se nachází v průměru v 900 až 1100 m n. m., disponuje plochým aluviálním reliéfem a pouštním až polopouštním rázem.

Vrásový systém Kapských hor: systém, který vznikl v průběhu prvohorního hercynského vrásnění. Lemují jižní pobřeží Jižní Afriky v délce 800 km. Složen je především z pískovců odolných vůči erozi. Ačkoliv jsou hory velmi staré, jsou velmi strmé a skalnaté. Nejvyšším bodem je Seweweekspoortpiek (2325 m).

Pro zájemce

Ostrov **Madagaskar** se od pevninské Afriky odtrhl spolu s Indií v období jury (–160 mil. let). Ve svrchní křídě (–90 mil. let) poté došlo k odtržení od Indie. Od tohoto okamžiku je čtvrtý největší ostrov planety izolovaný, což se projevuje ve svých důsledcích. Ostrov je totiž domovem unikátní fauny a flóry, kdy přibližně 80 % druhů je endemických. Např. zdejší savci se měli na Madagaskar dostat až po jeho izolaci, spekuluje se jakým způsobem (teorie „rostlinných vorů“).

Příklad / Příklad z praxe

Se starými horninami, které představují základ afrického štítu, jsou spjata velmi bohatá naleziště nejrůznějších nerostů, na které jsou vázány vzácné kovy. Tento fakt je markantní zejména v oblasti jižní Afriky. Region je spojen s významnými deposity zlata a platiny. V Jihoafrické republice se dle odhadů nachází 80 % světových zásob platiny, tato země také ročně obstará cca 10 % produkce zlata.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Pokuste se stanovit co nejvíce pozitiv a negativ, které obyvatelům jižní Afriky způsobuje charakter tamějšího georeliéfu.

SHRNUTÍ

Kapitola se Vás nejprve pokusila stručně seznámit s deskovou tektonikou a geologickým vývojem kontinentu. Dozvěděli jste se o existenci afrického štítu a základním rozdělení na Nízkou Afriku a Vysokou Afriku podmíněným rozdílným geologickým vývojem. Seznámení jste taktéž byli se základními formami afrického reliéfu, pro nějž je signifikantní malá vertikální členitost.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Stručně charakterizujte rozdíly mezi Nízkou a Vysokou Afrikou a oba celky prostoro-rově lokalizujte
2. Uveďte, které činné africké vulkány znáte. S využitím atlasu se je pokuste prostoro-rově lokalizovat, poté se pokuste jejich zjištěnou lokalizaci zdůvodnit.
3. Najděte, v které části Vysoké Afriky se nachází největší zásoby slojí kamenného uhlí, kdy a jakým způsobem došlo k jejich genezi, jaký mají přibližný rozsah (proporce zásob afrického uhlí), a který stát tyto zásoby v největší míře exploatuje.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: Nízká Afrika, Vysoká Afrika

Pojem 2: Africký štít

Pojem 3: zarovnané povrchy

4 Podnebí Afriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- zhodnotit hlavní faktory ovlivňující africké podnebí,
- charakterizovat roční chod teplot a srážek a jejich regionální rozdíly,
- zařadit jednotlivé regiony Afriky do patřičných klimatických oblastí.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **120 minut**.

Průvodce studiem

Afrika je nejteplejším ze všech kontinentů. S tímto jednoduchým konstatováním je seznámen snad každý absolvent základní školy. Omezit poznatky o africkém podnebí pouze na tento fakt by bylo chybou. Africké klima není unifikované, je podmíněno řadou faktorů a prostorově se liší. Třetí kapitola by měla čtenáři pomoci pochopit základní principy afrického podnebí a jeho regionální modifikace.

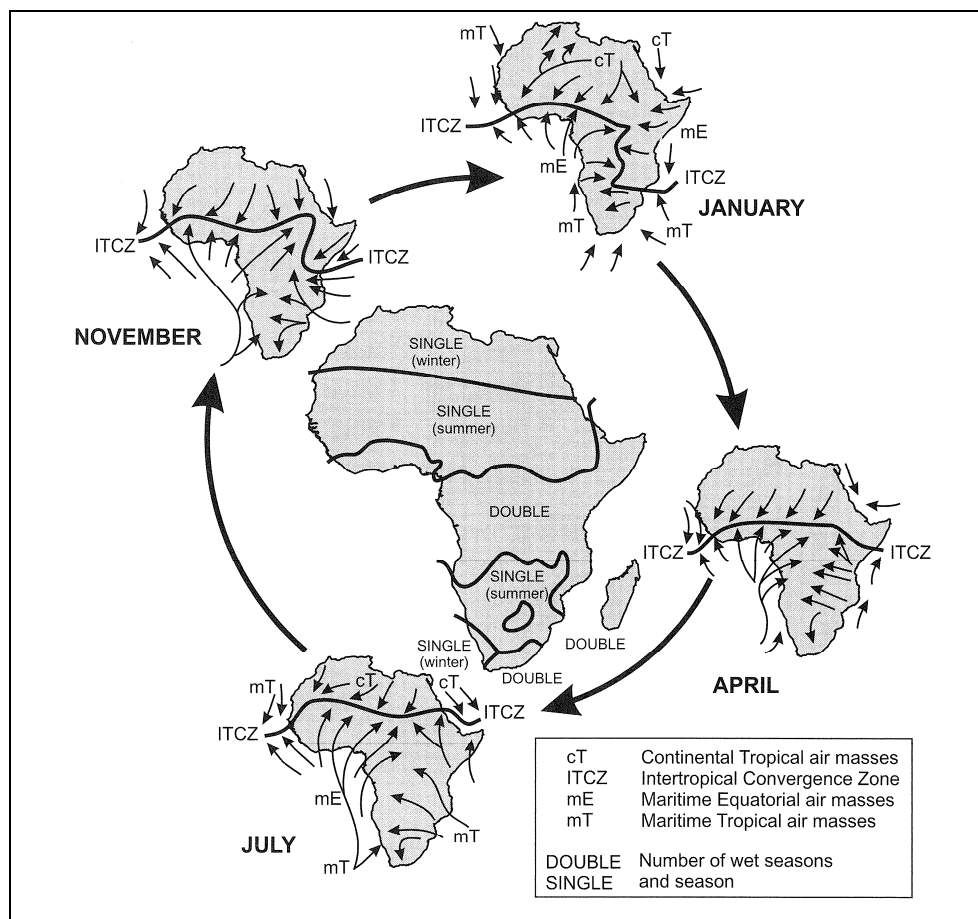
Intertropická zóna konvergence, mezi námořníky označovaná jako rovníkové tišiny, je pás nízkého tlaku obklopující Zemi v oblasti rovníku, ve kterém dochází ke střetávání pasátových větrů původem ze severní i jižní polokoule. Pozice této zóny není stabilní, v průběhu roku dochází k variabilitě její polohy. Nad pevninou, kde zóna nabývá výraznějších rozměrů, se pohybuje severojižním směrem tam i zpět přes rovník. Tímto pohybem sleduje zenitální pozici Slunce. Pokud dojde k překročení rovníku, směr větru se důsledkem Coriolisovy síly stáčí. Nad oceány je zóna méně patrná, protože proudění tepelné energie je zde omezováno distribucí teploty vod. Pro pochopení změn průběhu zóny a důsledků, které způsobuje v Africe během roku, vybereme měsíce leden a červenec.

4.1 Hlavní faktory ovlivňující africké podnebí

Charakter afrického podnebí je určován klimatotvornými faktory, jimž je území Afriky vystavováno. Mezi těmito faktory hrají hlavní roli zejména tzv. invarianty, to znamená dlouhodobě neměnné, stálé determinanty. Ty se dají rozdělit na geografické (zeměpisná šířka, všeobecná cirkulace atmosféry, mořské proudy, nadmořská výška, poloha vzhledem k oceánu, ráz aktivního povrchu, charakter georeliéfu, socioekonomické faktory) a astronomické.

Z geografických podmínek je důležitá především zeměpisná šířka. Jak již vyplynulo z předchozích kapitol, poloha Afriky se dá označit jako centrální, kdy je většina kontinentu situována mezi obratníky Raka a Kozoroha, tzn. v tropickém pásu. Díky tomuto faktu je především zde povrch Afriky vystaven poměrně silné insolaci, jejíž intenzita činí z Afriky nejteplejší světadíl. V úzkém vzájemném vztahu s geografickou polohou je všeobecná cirkulace atmosféry. Pro zmíněný tropický pás jsou typické vzestupné vzdušné proudy, tím pádem převládající nízký tlak vzduchu, což způsobuje proudění vzdušných hmot z oblastí subtropů v podobě pravidelných pasátů. Ty v rovníkovém pásmu vyvolávají takřka každodenní srážky lokálně závislé na aktuální poloze tzv. intertropické zóny konvergence.

Na západním pobřeží Afriky jsou pasáty narušovány vzdušnými masami mezi mořem a pevninou. V oblastech kolem obratníků (např. Kalaharská pánev, poušť Namib, Sahara) naopak převládá sestupné proudění vzdušných mas způsobující jejich vysoký tlak. Tato skutečnost zapříčiňuje trvalý nedostatek srážek a tím polopouštní až pouštní charakter zdejších oblastí. Mimo oblast tropické vzdušné cirkulace se nachází severní a jižní pobřeží Afriky, které pak vykazují subtropické podnebí. Sezónně se v oblasti Guinejského zálivu a východní Afriky projevuje i vliv monzunů.

Obr. 4 Vzdušné masy, větry a sezónní pohyb Intertrópické zóny konvergence (Pramen: Cole, R. – De Blij, H. 2007).

Leden: průběh zóny je znázorněn na obr. 4. Z Indického oceánu proudí přes východní Afriku od moře tropický vzduch přinášející srážky, nad Kalahari se nachází oblast nízkého tlaku (kalaharské minimum), do oblasti západní a střední Afriky proudí ze Sahary, kde se nachází oblast vysokého tlaku (saharské maximum) suché tropické větry přinášející sucho a vedra.

Červenec: průběh zóny je opět znázorněn na obr. 4. Nad Saharou se vytváří díky vysokým teplotám oblast nízkého tlaku (saharské minimum). Ze severní Afriky zde proudí suchý tropický kontinentální vzduch, od jihozápadu naopak vane vlhký tropický maritimní vzduch. Nad Kalahari se vytváří oblast vysokého tlaku (kalaharské maximum). Do jihovýchodní a východní Afriky proudí maritimní tropický vzduch od jihovýchodu.

Velmi důležitým klimatotvorným faktorem je také kontinentalita, což je termín, pod kterým můžeme chápat vzdálenost konkrétního místa od oceánu. Velmi zjednodušeně řečeno platí pravidlo, kdy větší vzdálenost místa od oceánu způsobuje menší vliv oceánu na podnebí daného místa. Tento fenomén se v případě Afriky uplatňuje daleko více v severní části kontinentu, vzhledem k tomu, že je ve srovnání s částí Afriky situované na jih od rovníku výrazně širší. V ostrovní části Afriky s výjimkou Madagaskaru jsou vlivy kontinentality marginální.

V pobřežních oblastech s malou mírou kontinentality mohou na místní podnebí působit také oceánské proudy. Ty ovlivňují nejenom teplotu pobřežních oblastí, ale také množství srážek. V případě Afriky je nutné zmínit především:

- **teplé oceánské proudy:** Guinejský, Jižní rovníkový, Monzunový proud,
- **studené oceánské proudy:** Benguelský, Kanárský, Somálský proud.

Vliv nadmořské výšky na podnebí se uplatňuje nejintenzivněji ve vysoce položených partiích, jako jsou masiv Kilimandžáro nebo pohoří Atlas, Ras Dašan či Ruwenzori. Charakter georeliéfu se nejvýrazněji projevuje anemoorografickým efektem (viz dále). Tento fenomén je typický pro oblast Adamautských hor a východní pobřeží Madagaskaru.

Jak vyplývá z obr. 4, africké podnebí je v zásadě ovlivněno hned několika druhy vzdušných mas. Následuje jejich stručná charakteristika.

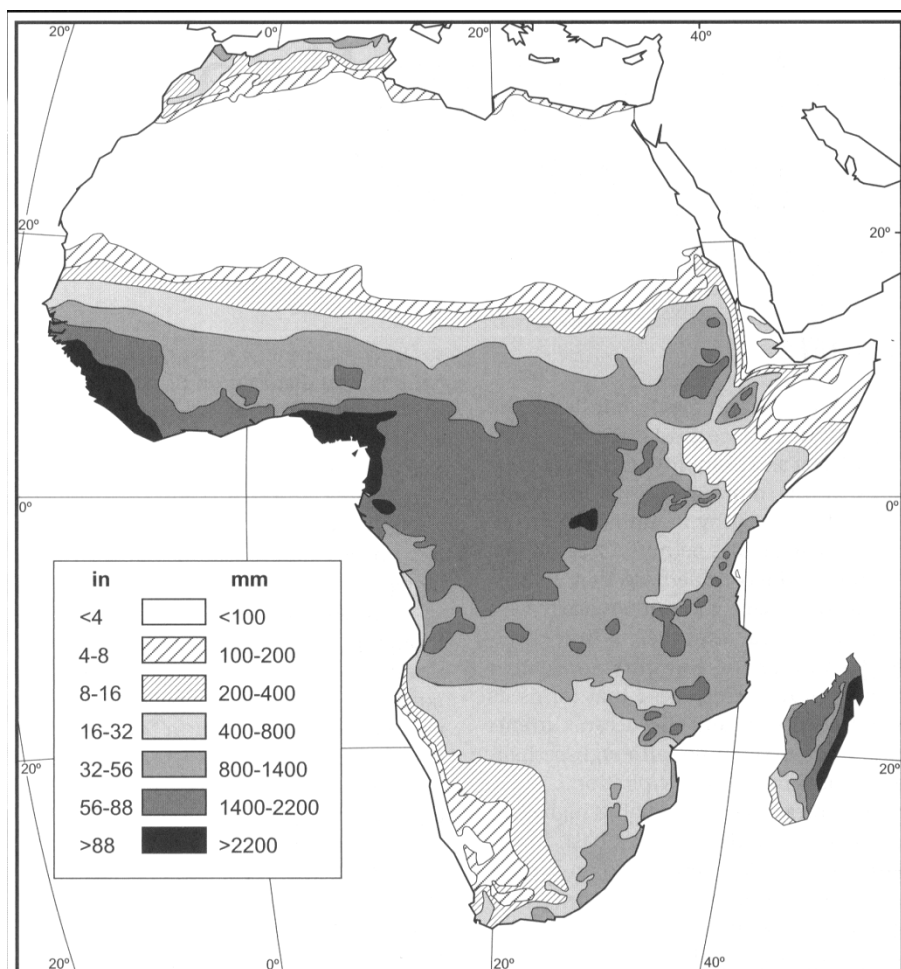
Příkladem vlivu studeného oceánského proudu na podnebí pobřeží budiž studený Benguelský proud. Nižší teplota jeho vod je způsobena jednak prouděním ze studenějších do teplejších oblastí a taktéž výstupným charakterem proudu (též upwell effect) při pobřeží jihozápadní Afriky. Chladné vody proudu ochlazuje spodní vrstvy přilehlé atmosféry a způsobují její inverzní rozvrstvení (níže položený chladnější vzduch následován výše položeným teplejším vzduchem), které zabraňuje konvekčnímu proudění vzduchu. To je obvyklým iniciátorem kondenzace a srážek, jichž je proto v celé oblasti pobřeží jihozápadní Afriky nedostatek. Tento mechanismus v kombinaci se zeměpisnou polohou (obratník Kozoroha) determinují výskyt pouště Namib, která v délce 1 300 km vyplňuje pobřeží, a je považována za jedno z nejsušších míst světa.

- 1) **Maritimní ekvatoriální (mE):** vzniká v rovníkových oblastech z maritimní tropické vzdušné masy. Typická je svou nestabilitou, vyvolává prudké deště a bouře.
- 2) **Maritimní tropická (mT):** vzniká nad mořem tropických oblastí, je velmi stabilní. Ovlivňuje hlavně podnebí Namibie, Angoly, Mauritánie a Maroka.
- 3) **Kontinentální tropická (cT):** celoročně vzniká nad Kalahari a Saharou, je suchá a stabilní. Je hlavní příčinou aridního podnebí Afriky.
- 4) **Maritimní polární (mP):** vyskytuje se občasně příchodem z polárních mořských oblastí, v severní Africe způsobuje zimní deště.
- 5) **Kontinentální polární (cP):** vyskytuje se pouze mimořádně, vyvolává silné ochlazení a sněhové srážky v severní Africe.

4.2 Teploty vzduchu a srážky v Africe

Jak již bylo řečeno, Afrika je jednoznačně nejteplejším kontinentem, většina území vykazuje průměrnou roční teplotu vyšší než 20 °C. Díky rovníkové poloze kontinentu je červenec (rozmezí průměrných teplot 20–35 °C) nejteplejším a leden nejstudenějším (rozmezí průměrných teplot 5–20 °C) měsícem v roce v oblastech ležících severně od rovníku. Pro oblasti situované jižně od rovníku je naopak leden (rozmezí průměrných teplot: 15–25 °C) nejteplejším a červenec (rozmezí průměrných teplot 5–25 °C) nejchladnějším měsícem roku. Obecně platí, že roční amplitudy teplot nejsou výrazné (max. na Sahaře – až 20 °C; min. v Kongu a na guinejském pobřeží – jen 5 °C). Oproti tomu denní amplitudy teplot jsou daleko výraznější (Sahara až 40 °C). Afrika se může pochlubit nejvyšší absolutní teplotou na světě (57,8 °C) naměřenou v roce 1922 v oáze **Al Aziziyah** nacházející se poblíž libyjského hlavního města. Za nejteplejší místo světa je považována lokalita **Dalol** v etiopské části Danakilské prolákliny, kde byla v letech 1960 až 1966 pozorována průměrná roční teplota 34,4 °C, nejvyšší hodnota vůbec. V zásadě však můžeme konstatovat, že regionální teplotní rozdíly jsou v Africe příliš vysoké.

Co se rozložení úhrnů srážek týká, výkyvy mezi nimi jsou daleko výraznější a rozdíly mezi nejsuššími místy a nejdeštivějšími místy jsou až extrémní. V prostorové distribuci srážek panuje jistá zákonitost: nejvyšší úhrny kolem rovníku analogicky klesají směrem k obratníkům, aby opět vzrůstaly směrem k severnímu i jižnímu africkému pobřeží. Důležité je střídání období dešťů s obdobím sucha, což je cyklus, který se regionálně liší délkou jednotlivých období a jejich průběhem během roku. V obecné rovině však způsobuje výrazné disproporce v rozložení ročního chodu srážek jednotlivých regionů. Značné výkyvy pozorujeme v jednotlivých letech v sušších oblastech savan a pouští. Důležitým faktorem, který v regionálním měřítku determinuje množství srážek, je konfigurace georeliéfu projevující se zejména tzv. anemoorografickým efektem (viz dále). Ten se podepsal pod první místo žebříčku afrických nejdeštivějších míst, které vlivem zmíněného efektu obsadila pod horou Mont Cameroun na pobřeží Kamerunu ležící **Debundscha** (10 469 mm/rok). Severní pobřeží Guinejského zálivu je ostatně nejvlhčí díky působení stálého proudění vzdušných mas od moře. Na opačném pólu nejsušších oblastí se nachází pouště Sahara, Kalahari a Namib, které stejně jako Somálsko vykazují roční úhrny srážek menší než 100 mm. Největším extrémem je súdánské město **Wadī Halfa** s ročními úhrny srážek 2 mm.

Obr. 5 Roční úhrny srážek (Pramen: Cole, De Blij 2007).

4.3 Klimatické oblasti Afriky

Pro potřeby regionalizace kontinentu do jednotlivých klimatických oblastí použijeme Köppen-Geigerovu klasifikaci podnebí. Dle ní lze Afriku rozdělit do čtyř klimatických oblastí (vlhká, nejrozšířenější suchá, v podobě enkláv vyskytující se mírná a konečně regiony vysočin) s osmi typy podnebí, které ovšem nejsou homogenní a místní klima specifických míst bývá často modifikováno nadmořskou výškou případně orografickými podmínkami.

Tropická dešťová klimatická oblast s tropickým pralesním podnebím (Af): vyznačuje se trvalým vlhkem a vysokou průměrnou roční teplotou (24 až 30 °C) a vegetační dobou nepřerušovanou po celý rok. Průměrná měsíční teplota neklesá pod 18 °C. V Africe je přítomna ve východní rovníkové oblasti DR Konga, v severních částech Konga a Gabonu, v úzkých pobřežních pásích Kamerunu a jižní Nigérie, na většině území Libérie a Sierra Leone a na východním pobřeží Madagaskaru.

Tropická dešťová klimatická oblast se savanovým podnebím (Aw): vnitrozemí navazující na předcházející oblast se vyznačuje nižším úhrnem srážek, které jsou koncentrovány do dvou období během roku, které jsou doplněny dvěma jasně vyhraněnými obdobími sucha. Průměrná roční teplota je zde již nižší (22 až 25 °C). Do oblasti spadá většina zemí lemuji- cích pobřeží západní Afriky, dále Středoafriká republika, Jižní Súdán, Uganda, Rwanda,

Burundi, severní Angola, jižní Kongo a Gabon, většina území DR Konga a Tanzanie a centrální část Madagaskaru.

Suchá klimatická oblast se stepním až polopouštním podnebím (BSh): tento typ klimatických oblastí je běžný v pásu Sahelu, v Botswaně a východní Namibii. Semiaridní podmínky převládají také ve východní Etiopii a Keni a v rámci západního pobřeží Madagaskaru. Roční úhrny srážek nepřesahují 510 mm, průměrné roční teploty jsou vysoké. Křehké ekologické podmínky Sahelu jsou konstantně narušovány procesem desertifikace a degradace půd.

Suchá klimatická oblast s pouštním podnebím horkým (BWh) nebo studeným (BWk): deště jsou zde vzácné, typické jsou velké denní výkyvy teplot, přítomné jsou písečné bouře. V Africe tuto oblast dominantně představuje Sahara, jejíž centrální části vykazují roční úhrny srážek menší než 100 mm. K dalším regionům patří Ogadenská poušť na východě Etiopie, Somálsko, jihozápadní cíp Madagaskaru a Kalahari. Jihozápadní pobřeží Namibie vykazuje vlivem Benguelského proudu nižší teploty ve srovnání s výše zmíněnými regiony, proto se řadí do subkategorie BWk.

Mírně teplá klimatická oblast maritimní (Cf): jižní a centrální pobřeží Jižní Afriky vykazující vyrovnané úhrny srážek v průběhu roku a chladné léto (Cfb), východněji situované pobřeží Jižní Afriky s obdobnými hodnotami srážek, ale teplým létem (Cfa).

Mírně teplá klimatická oblast se suchými léty (Cs): jihozápadní cíp Jižní Afriky, pohoří Atlas mimo vysokohorské polohy. Obdobný středomořskému klimatu s charakteristickými suchými léty a vlhkými zimami. Někdy označováno jako subtropické středomořské klima.

Mírně teplá klimatická oblast se suchými zimami (Cw): východní vnitrozemí Jižní Afriky a centrální Zimbabwe jsou typické suchými zimami a převažujícími chladnými léty. Dále ve vnitrozemí ve východní Angole, jihu DR Konga a v Zambii jsou léta teplejší. Obecně: srážky v létě jsou zhruba 10krát intenzivnější než v zimě.

Horské klima (H): dominuje zde vliv nadmořské výšky, klimatické podmínky jsou místně specifické. Spadá zde oblast Etiopské vysočiny, východní hranice DR Konga, Východoafrická vysočina a vysokohorské polohy Atlasu.

Africké monzuny

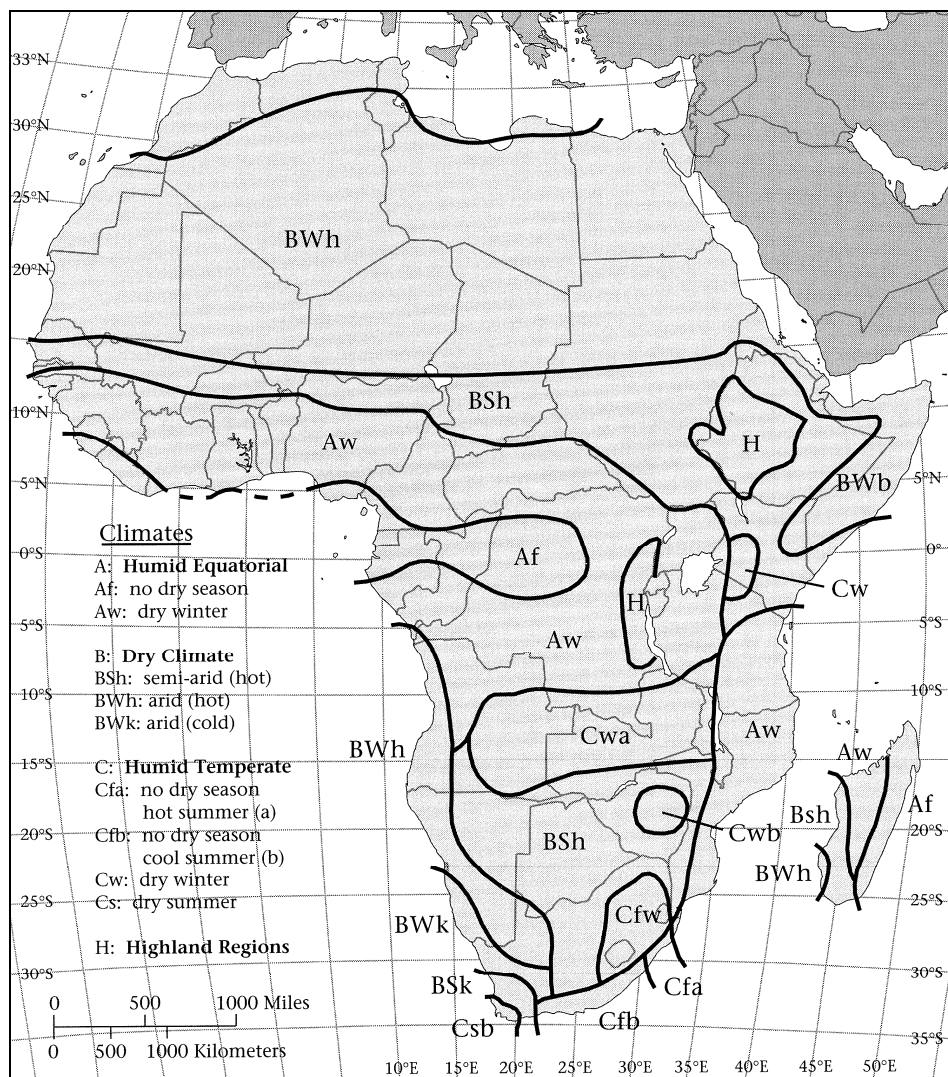

Monzun je označení pro pravidelně se opakující vzdušné proudění, jehož hlavní příčinou je rozdílné ohřívání pevniny a vodních ploch. Projevují se především v západní části subsaharské Afriky, jako důsledek sezónních pohybů Intertropické zóny konvergence a velkých sezónních diferencí teploty mezi Saharou a Atlantikem v oblasti rovníku. V období března a září překračuje Intertropická zóna konvergence rovník. Pod tímto vlivem se v březnu v oblasti Guinejského zálivu jihovýchodní pasát stáčí vlivem Coriolisovy síly doprava k severovýchodu. Tímto se transformuje v letní rovníkový monzun (proudění mezi mořem a kontinentem, směr určují rozdíly v tlaku vzduchu), který na pevninu přivádí od jihozápadu vlhký maritimní vzduch, jenž je hlavním zdrojem srážek západní části Sahelu. Analogicky vzniká i zimní tropický monzun (severovýchodní se stáčí doleva k jihovýchodu) přinášející od severozápadu suchý kontinentální vzduch. Druhou oblastí, kde se monzuny projevují je východní pobřeží Afriky.

Příklad / Příklad z praxe

Anemoorografický efekt, který se v češtině častěji označuje ekvivalentem návětrný efekt, se velmi výrazně projevuje na Madagaskaru. Východní část ostrova lemuje podélné zlomové svahy, jež vytváří dominantní bariéru jihovýchodnímu pasátovému proudění. Tyto pasáty pak přináší východnímu pobřeží ostrova vydatné srážky, občas v podobě ničivých smrští, zatímco západ a především jihozápad se nachází ve srážkovém stínu. Ten je navíc umocněn hornatým charakterem severu ostrova bránícím průniku letního severovýchodního pasátu. Rozdíl v ročních úhrnech srážek pak vyznívá jednoznačně: východ obdrží 2 000 až 3 300 mm/rok, jihozápad 300 až 400 mm/rok.

Obr. 6 Klimatické oblasti Afriky (Pramen: Attoh, S., A. 2010).

Úkol / Úkol k zamyšlení

Pokuste se zjistit trend ve vývoji množství srážek, jež od 50. let 20. stol. zásobovaly region Sahelu. Co mohlo stát v pozadí zjištěného trendu?

SHRNUTÍ

Afrika je nejteplejším kontinentem. Největší vliv na podnebí Afriky má její samotná poloha, kdy většina území leží mezi obratníky Raka a Kozoroha. Většina území se tudíž nachází v tropickém podnebném pásu. Pobřežní část Jihoafrické republiky a ke Středoziemnímu moři přiléhající část severní Afriky spadají již do subtropického podnebného pásu. Charakter podnebí dále výrazně formuje kompaktní tvar kontinentu, vertikality, případně globální cirkulace atmosféry. Všechny tyto determinanty se podílí na regionálních rozdílech podnebí v Africe.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vyjmenujte a charakterizujte hlavní faktory ovlivňující podnebí Afriky.
2. Uveďte typické vzdušné masy a jejich vliv na utváření podnebí.
3. S pomocí mapy zjistěte průběh zmíněných mořských proudů a pokuste se zhodnotit jejich vliv na podnebí jednotlivých oblastí, které bezprostředně ovlivňují.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: klimatotvorný faktor

Pojem 2: intenzivní insolace

Pojem 3: klimatická oblast

5 Africké vodstvo

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- zhodnotit základní hydrologické podmínky Afriky,
- orientovat se v problematice afrických řek,
- chápat specifika afrických jezer.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **120 minut.**

Průvodce studiem

Při pohledu na hydrologické podmínky Afriky si povšimneme, že jednou z jejich hlavních vlastností je jednoznačně variabilita. V prostorovém kontextu Afrika vykazuje pravděpodobně největší kontrasty ve srovnání se zbytkem kontinentů. Pro ilustraci: hodnoty průměrného ročního odtoku se pohybují od 0 mm na Sahaře po 4 000 mm v pobřežních oblastech Guiney a Sierra Leone. Ostatně, Afrika je považována za kontinent s nejnižším průměrným odtokem vůbec. Dá se tedy říci, že zdejší hydrologické podmínky jsou unikátní. Tato kapitola se vás pokusí seznámit se základními podmínkami afrického vodstva.

5.1 Základní charakteristika

Aktuální hydrologická situace je závislá především na charakteristikách, jako jsou množství srážek, evapotranspirace a odtok.

Prvním dvěma ukazatelům nelze vzhledem k omezenému prostoru věnovat pozornost, bližší pozornost bude tudíž věnována pouze odtoku vody realizovanému vodními toky. Bezodtoké oblasti, tedy oblasti, z nichž není voda odváděna řekami do moře, představují v Africe přibližně 31 % jejího území a jedná se především o pánevní oblasti. Nejvýznamnějšími bezodtokovými systémy jsou Sahara, Čadská pánev, Kalaharská pánev, Okavango či Afarská pánev. Opomenout nesmíme oblasti, které jsou odvodňovány do některých východoafrických jezer (př. Turkana). Ze zbylých 69 % území je voda odváděna následovně: 35 % území Afriky náleží do úmoří Atlantického oceánu, 20 % náleží do úmoří Indického oceánu a zbylých 14 % afrického území pak náleží do úmoří Středozemního moře. Pro představu základní prostorové distribuce množství odtoku je uveden obr. 7.

Evapotranspirace je proces výdeje vody ve formě vodní páry. Realizuje se pomocí transpirace (výpar z povrchu rostlin) a evaporace (výpar z povrchu půdy). Proces je závislý zejména na druhu porostu, vlhkosti půdy a meteorologických faktorech, hlavně na intenzitě záření, vlhkosti vzduchu a rychlosti větru.

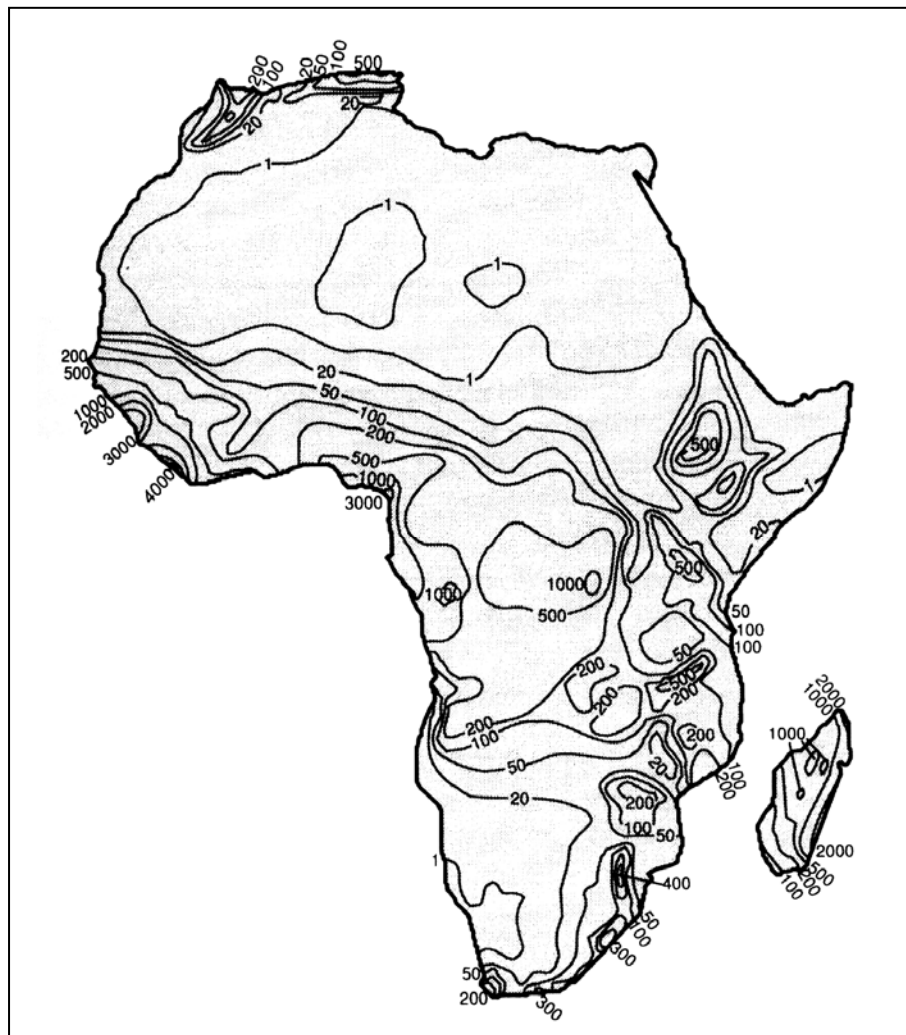
5.2 Řeky

Hustota stejně jako tvar říční sítě v Africe vykazují v důsledku množství vzájemně rozdílných klimatických oblastí, půdních typů a vegetačních krytů značnou nepravidelnost. Dobře rozvinutou a vodnatou říční síť disponuje pouze 40 % území v Africe. Tato skutečnost se projevuje malým množstvím vody, která Afrikou proteče v průběhu roku. Odhaduje se, že se jedná o 4 650 km³, což je hodnota, jež Afriku řadí na poslední místo mezi kontinenty (mimo Antarktidu).

V důsledku geologického vývoje je většina afrických řek charakteristická nevyrovnanou spádovou křivkou. Generalizovaně můžeme konstatovat, že horní toky mají standardní po-

dobu, na středních tocích protékají řeky vlastní náplavy a vytváří vnitřní delty a na dolních tocích pozorujeme u řek zvlášť nevyrovnaný profil jako důsledek překonávání skarpou.

V praxi se nevyrovnanost spádové křivky projevuje stupňovitostí a tudíž i výskytem množství vodopádů, které se nachází na tocích mnoha afrických řek. Nevyrovnanost způsobuje řadu negativ, mezi nimiž jednoznačně vyniká nevhodnost většiny afrických řek pro účely vodní dopravy. Na druhou stranu energetický potenciál afrických řek, jenž je ze své poloviny koncentrovaný na území DR Konga, je v důsledku nevyrovnanosti spádových křivek ohromný.

Obr. 7 Odtokové poměry (Pramen: Adams – Goudie – Orme eds. 1999).

Obdobně jako v případě diferencí říčních sítí, pozorujeme výrazné rozdíly ve vodnatosti afrických řek. Vodnatost samotná je závislá na vzájemném vztahu srážkových poměrů a odtokových režimů řek. Většina řek je napájena deštěm, jehož úhrny jsou regionálně odlišné, odtok je podmíněn půdními, klimatickými, rostlinnými poměry, které se také regionálně liší. V zásadě můžeme vymezit **5 typů vodních režimů** afrických řek:

- 1) **Rovníkový typ:** dešťové napájení, velká vodnatost, vyrovnaný průtok s maximem v dubnu a říjnu. Např. Kongo.
- 2) **Monzunový typ s jedním maximem:** deštěm napájené řeky savan; maximum: leden–únor (jižně od rovníku), červenec–srpen (severně od rovníku). Např. Senegal, střední tok Nígeru, Bílý Nil, Zambezi.
- 3) **Monzunový typ s dvěma maximy:** projevuje se na východě Afriky. Např. Wabi Šebelle nebo Juba.
- 4) **Saharský typ:** voda v nich teče jen po epizodních deštích. Označují se vádí (severně od rovníku) nebo dougha (jižně od rovníku).

5) **Středomořský typ:** dešťové, výjimečně pak sněhové napájení; kolísání vodnatosti; maximum vody: v zimě a na jaře, minimum vody v létě. Např. svahy Atlasu a Kapských hor.

Protože některé africké řeky jsou natolik dlouhé, že zasahují do několika klimatických oblastí, pozorujeme v jejich různých úsecích toku rozdílné režimy srážek a odtoku. Proto lze řeky Niger, Nil a Orange zařadit do šestého **typu řek s kombinovaným režimem**.

Pořadí nejdelších pěti afrických řek spolu s jejich základními charakteristikami prozrazuje následující tabulka. Pomineme-li bezodtoké oblasti, pak řeky zmíněné v tabulce zajišťují takřka kompletní odtok vody z pevniny do Atlantického a Indického oceánu a do Středozemního moře.

Tab. 5 Nejdelší africké řeky

	Řeka (zdrojnice)	Délka v km	Povodí v mil. km ²
1.	Nil (Kagera)	6 671	2,88
2.	Kongo (Lualaba)	4 835	3,82
3.	Niger	4 160	2,09
4.	Zambezi	2 660	1,45
5.	Ubangi (Uele)	2 280	0,77

Pramen: Adams, W., M. – Goudie, A., S. – Orme, A., R. eds. (1999).

Následující pasáž se vám pokusí zprostředkovat detailnější informace o řekách obsažených v tab. 5.

Nil: druhá nejdelší řeka na světě. Její pramenná oblast se nachází v oblasti Východoafrické náhorní plošiny západně od jezera Ukerewe. Nevyrovnaná spádová křivka na horním toku způsobuje peřeje a vodopády, na středním toku pak katarakty. Jedná se o učebnicový příklad řeky, jejíž vodnatost je oslabovaná průtokem přes suchou klimatickou oblast. Do moře ústí formou plošně rozsáhlé (22 tis. km²) delty, střední průtok v ústí je roven 1 600 m³.s⁻¹, přičemž u Asuánu činí hodnota 2 633 m³.s⁻¹. Protéká státy Burundi, Rwanda, Tanzanie, Uganda, Súdán, Egypt.

Kongo: rozlohou povodí i vodnatostí se na pomyslném žebříčku afrických řek nachází na prvním místě, přičemž celosvětově se plochou povodí nachází na třetím místě, vodnatostí pak na místě druhém. Pramenná oblast je situovaná v jihovýchodním okraji Konžské pánve, odvodňuje však i některá východoafrická jezera (Tanganika). Spádová křivka je nevyrovnaná v horní i dolní části (průlomové údolí Dolnoguinejské vrchoviny) toku, střední část toku se rozlévá až do šířky 18 km. Řeka disponuje díky množstvím přítoků celoročním dostatkem vody. Do oceánu ústí (střední průtok = 42 000 m³.s⁻¹) estuáriem hlubokým až 400 m, činnost řeky je na dně Atlantického oceánu patrná ještě 200 km od ústí. Protéká státy DR Kongo, Angola a Kongo.

Niger: největší řeka západní Afriky. Pramení v Guinejské vysočině, kde vytváří množství peřejí a vodopádů. Teče k severovýchodu do suché klimatické oblasti. Zde vytváří vnitřní deltu s močály (pánevní oblast v Mali mezi městy Bamako a Timbuktu) a ztrácí množství vody (až dvě třetiny), poté se stáčí na jihovýchod a vrací se zpět do vlhké klimatické oblasti, aby vyústila (střední průtok = 8 630 m³.s⁻¹) rozsáhlou deltou (24 tis. km²) do Guinejského zálivu. Protéká státy Guinea, Mali, Niger, Benin a Nigérie.

Zambezi: jedná se o největší řeku jižní Afriky. Pramenná oblast se nachází v prahu mezi Kalaharskou a Konžskou pánví. Spádová křivka je na horním a středním toku nevyrovnaná, důsledkem jsou četné vodopády. Některá průlomová údolí jsou hydroenergeticky využita (přehrady Cabora Bassa a Kariba). Do Indického oceánu ústí (střední průtok = 6 230 m³.s⁻¹) deltou o rozloze 8 tis. km² (rozlohou je více než 2krát větší než největší evropská delta Dunaje). Protéká státy Angola, Namibie, Zambie, Zimbabwe a Mosambik.

Delta Nigeru je administrativní region rozsáhlý zhruba o velikosti třetiny České republiky. Jeho vývoj byl silně poznamenán objevem značných zásob ropy a zemního plynu. Původní optimismus, představovaný vidinou ekonomických zisků, se však relativně brzy „vypařil“ vlivem neschopnosti vlády redistribuovat zisk a realizovat rozvojové aktivity. Tyto skutečnosti, společně s vykořisťovatelským přístupem elit, odmítáním přístupu ke kontrole nad zdroji místním komunitám, totální degradací krajiny a silným znečištěním prostředí, vedly k propuknutí konfliktu mezi vládou, místní komunitou a ropnými společnostmi.

Od 60. let 20. stol. se objevilo hned několik smělych projektů, jejichž podstatou bylo propojení povodí řek Ubangi a Šari (zdrojnice Čadského jezera). Tím by došlo dle plánů k revitalizaci jezera a následujícímu zlepšení podmínek pro rybolov a zemědělství v oblastech při jeho pobřeží.

Ubangi: největší pravostranný přítok Konga, do něhož ústí středním průtokem $4\,320\text{ m}^3\cdot\text{s}^{-1}$. Protéká státy Středoafriická republika, DR Kongo, Kongo. Společně s Kongem představuje zásadní dopravní tepnu mezi Brazzavile a Bangui.

5.3 Jezera

Afrika je kontinentem bohatým na jezera, a to kvalitativně i kvantitativně. Lze spatřovat pozoruhodnou diverzitu jezer v kontextu jejich vzniku i napájení. Taktéž vodní rezervoár afrických jezer je značný, jejich objem je odhadován jako 20krát větší než objem jezer v Latinské Americe. Prostorové rozmístění jezer v Africe je však značně nerovnoměrné. Největší jezera tvoří jakýsi cluster v regionu rovníkové východní Afriky. Zde jsou fixována především na systém zlomových linií Velké příkopové propadliny a sousedních mladších a tudíž mělkých tektonických depresí. Ve zbytku kontinentu se jezera nachází v omezeném počtu.

Tab. 6 Největší africká jezera

	Jezero	Plocha v km ²	Max. hloubka (m)	Nadm. výška (m)
1.	Viktoriino	68 800	125	1 134
2.	Tanganika	32 880	1 435	773
3.	Malawi	28 480	785	473
4.	Čadské	20 700	7	240
5.	Turkana/Rudolfovo	8 500	73	375

Pramen: Adams, W., M. – Goudie, A., S. – Orme, A., R. eds. (1999).

Jezera vznikají a vyvíjejí se na základě kombinace řady procesů. Zpravidla jsme schopni určit dominantní proces, který jezero formoval. Tento proces lze využít ke genetické morfostrukturní klasifikaci jezer, již použijeme i zde. Jejím využitím můžeme africká jezera klasifikovat následovně:

1) **Tektonická jezera:** zpravidla protáhlá ve směru riftu, značně hluboká, v oblastech tektonických zlomů vzniklých endogenní činností. V Africe se pojí majoritně na východoafrický rift a zároveň se jedná o plošně rozsáhlá jezera – Tanganika, Malawi, Kivu, Rutanzige, Turkana.

2) **Reliktní jezera:** rozkládají se v tektonicky založených sníženinách, především ve vnitrokontinentálních pánvích, povětšinou jako relikty čtvrtohorních pluvialů. Příznačná je jejich malá hloubka. Velmi často jsou bezodtoká a slaná. Největší představitelé tohoto typu se nachází v oblastech Čadské pánve (Čadské jezero) a pánve Kalahari (Ngami a Etoša – součásti bezodtoké slané pánve).

3) **Jezera hrazená lávovými proudy:** tento typ se nachází především v oblasti Etiopské vysočiny, kde se nalézá i největší zástupce tohoto typu, jezero Tana.

4) **Jezera fixovaná v kráterech vulkánů:** jedná se o zvláštní skupinu jezer. Jejich základem jsou deprese vulkanického původu, které jsou následně zaplněny vodou. Tyto typy se vyskytují především v Ugandě a Kamerunu.

5) **Říční jezera:** jezero Pool Malebo na řece Kongo.

6) **Jezera v meteorických kráterech:** specifický poměrně vzácný typ, příkladem budiž jezero Bosumtwi v Ghaně.

7) **Šoty:** slaná, vysychající, mělká jezera. Nachází se v tektonických pánvích formovaných endogenními silami, jako příklad lze uvést plošinu šotů v severní Africe.

V praxi se však téměř ve všech případech podílí na procesu vzniku jezera hned několik faktorů, z nichž je zpravidla jeden z nich dominantní. Toto konstatování platí i pro největší africké jezero.

Viktoriino jezero/Ukerewe: největší africké jezero je ukázkou kombinace více faktorů, které jej utvářely. Ukerewe leží mimo oblast riftu, vzniklo v pánvi, jejíž okraje byly vyzdvíženy v souvislosti se zdvihy pohoří v okolí riftu. Severní strana je navíc hrazena lávovým proudem. Průměrná hloubka jezera je 40 m, maximální až 125 m. Plocha jezera je 68 500 km². Tato hodnota činí z jezera třetí plošně největší jezero na světě. K rozšíření obsahu vodní plochy přispělo i vybudování přehrady Owen Falls Dam při výtoku Viktoriina Nilu z jezera, což způsobilo zvýšení hladiny o 3 m. Jezero čelí řadě environmentálních problémů, zásadním je nadměrná eutrofizace – přílišné obohacování vody o živiny, což ve finále způsobuje úbytek kyslíku a tudíž vymírání ryb – západní polovina jezera v důsledku velké hustoty zalidnění (např. město Kampala).

Tanganika: jedná se o druhé nejhlubší jezero na světě (1 435 m). V pořadí světových jezer dle objemu vody je třetí, v jezeře je koncentrováno 1 % sladkovodních zásob na Zemi. Vzhledem k tomu, že se jedná o jezero riftové, není příliš bohaté na živé organismy. Příčinami jsou projevy seizmické aktivity a následné výrony sirných pramenů a ohřev vody.

Jezero bylo pojmenováno na počest královny Viktorie, v letech 1837–1901 panovnice Spojeného království. Učinil tak John Hanning Speke, důstojník, cestovatel a dobrodruh, který pro Evropany jezero objevil během expedice s cílem objevit prameny Nilu. Ukerewe je svahilský název, jímž Tanzanci označují jezero i jeho největší ostrov.

5.3.1 Přehrady

V menším měřítku docházelo k výstavbě afrických přehrad již v koloniálním období. Od 60. let 20. stol., které se víceméně ztotožňují s počátkem postkoloniální éry, se realizují velkorysejší, někdy až megalomanské projekty. Výstavba byla a je motivována zejména potřebami zavlažování a překonání nedostatku vody, protipovodňovými opatřeními a energetickými účely. V případě některých afrických zemí představuje podíl vodní energie naprostou převahu v tzv. energetickém mixu. V případě Ghany a Zambie tento podíl přesahuje 99 %. Následující tabulka představuje nejvýznamnější africké přehrady a jejich základní charakteristiky.

Tab. 7 Největší africké přehrady

	Přehrada	Objem (km ³)	Řeka	Rok vzniku
1.	Kariba	180,6	Zambezi	1954
2.	Asuán II	157,0	Nil	1971
3.	Akosombo	150,0	Volta	1965
4.	Cahora Bassa	55,8	Zambezi	1974
5.	Roseires	36,3	Modrý Nil	1966

Pramen: FAO (2012).

Jezera v okolí vulkánů

Tato na první pohled neškodná jezera mohou disponovat skrytým nebezpečím vyplývajícím z jejich polohy v sousedství s místy, která vykazují vulkanickou aktivitu. Jestliže se jezero nachází v bezprostředním kontaktu s magmatem, lokalizovaným zpravidla pod jezerem, může docházet k pozvolnému uvolňování plynů a par z magmatu, které touto cestou obohacují vody jezer. V případě jezera Kivu a kamerunských jezer Nyos a Monoun se tato interakce projevuje ukládáním oxidu uhličitého na dně těchto jezer. Nepříliš rozsáhlé (1,58 km²) avšak až 200 m hluboké (vyplněný boční kráter vulkánu) jezero Nyos se stalo známým díky incidentu, který lze chápat jako katastrofické vyústění výše popsaného procesu. V roce 1986 zde došlo pravděpodobně v důsledku půdního sesuvu k náhlému uvolnění rozsáhlého mraku oxidu uhličitého (odhady hovoří o 1,6 mil. tun), který zasáhl okolí jezera, kde v okruhu 25 km usmrtil na 1 700 obyvatel okolních vesnic. V podstatě se jedná o první známou událost, během níž došlo k hromadnému udušení lidí v důsledku přírodní události. Jako akt prevence proti opakování podobné události došlo k nainstalování pump, jež mají ze dna postupně odčerpávat nahromaděný plyn. I přes tuto snahu nebezpečí dalšího uvolnění plynů přetrvává. V seizmicky aktivní oblasti přetrvává hrozba vylití jezera a souvisejícího uvolnění oxidu uhličitého, jehož množství se v jezeře odhaduje na 90 mil. tun. I proto je v současnosti okolí jezera vyhlášenou zónou.

Příklad / Příklad z praxe

Inga je systém dvou přehrad sloužících k hydroenergetickým účelům. Vodní nádrže se nachází 140 km jihozápadně od Kinshasy na řece Kongo, která zde sérií vodopádů ztrácí 96 výškových metrů. Nádrže byly vystaveny v období vlády bývalého prezidenta Mobutua Sese Seka, Inga I v roce 1972, Inga II v roce 1982 a jejich společný instalovaný výkon je 1775 MW. Jedná se o doposud jediné využití obrovského energetického potenciálu Konga, který je odhadován na 130 000 MW. V dlouhodobé perspektivě se plánuje rozšíření dosavadního systému o vybudování nádrže Inga III (v plánu je instalovaný výkon kolem 4500 MW), jejíž produkce elektrické energie by měla zásobovat kromě DR Kongo i Namibii, Angolu, Botswanu, Jižní Afriku, Mozambik, Zambii a Zimbabwe. Příslib financovat tento nákladný projekt (80 mld. USD) deklarovaly zainteresované vlády i nadnárodní instituce (Světová banka, Africká rozvojová banka, aj.). Existují také plány na výstavbu tzv. Grand Inga s plánovaným výkonem 39 000 MW! V případě úspěšné realizace obou projektů by se ze systému vodních nádrží Inga stala největší hydroelektrárna světa. Oba projekty jsou kritizovány zejména kvůli svému obrovskému rozpočtu, jenž mohl být dle názorů kritiků využit efektivněji na řadu jiných hydroenergetických projektů menšího měřítka. Zřejmě hlavní překážkou výstavby zůstává politická nestabilita v Demokratické republice Kongo.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Pokuste se zamyslet, jaké funkce plní v krajině řeka Nil. Jednotlivé funkce dokumentujte na základě konkrétních případů.

SHRNUTÍ

Kapitola se věnovala nástinu základních hydrologických podmínek kontinentu. Vzhledem k rozsahu učebního textu byla pozornost věnována pouze řekám a jezerům. V případě obou lze hovořit o výrazné kvalitativní i kvantitativní variabilitě. Různorodost afrických řek a jezer souvisí především s konfigurací terénu a klimatickými poměry.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte ekonomický přínos afrických jezer.
2. S rozlohou které evropské země lze srovnat rozlohy delt Nilu a Nigeru? Je pro tyto delty příhodnější vzájemná podobnost nebo naopak odlišnost? Svá tvrzení podpořte argumenty.
3. Pro jasnější představu konfrontujte číselné hodnoty uvedených charakteristik pěti nejdelších afrických řek s příslušnými hodnotami řeky Labe.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: hydroenergetický potenciál

Pojem 2: nevyrovnaná spádová křivka

Pojem 3: tektonické jezero

6 Vegetace, zvířena a půdní poměry

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- vymezit a charakterizovat africké vegetační oblasti,
- vymezit a charakterizovat africké faunistické oblasti,
- stanovit rozložení půd a vysvětlit jeho podmínění.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **120 minut**.

Průvodce studiem

Jednou ze základních charakteristik Afriky je zdejší nesmírná rozmanitost přírody. Každý z nás si v této souvislosti jistě dovede představit rozsáhlé pouště, stáda velkých savců pasoucích se v savanách, tropický deštný les. Jednotlivé přírodní regiony se od sebe liší velikostí, faunou a flórou nebo prostorovou lokalizací. Obdobně rozdílné jsou půdní podmínky přírodních regionů. Kapitola se snaží zájemcům představit v základní rovině strukturu hlavních vegetačních oblastí Afriky. Taktéž budou nastíněny podmínky, jež vedly k jejich formování, seznámíte se i s jejich přibližným prostorovým vymezením, což se bude týkat také hlavních půdních typů.

*Asi nejznámější zásah člověka do vegetačních oblastí představuje intenzivní využívání lesních formací. Ty představují značný ekonomický potenciál, proto dochází k těžbě dřeva a jeho následnému exportu. Poptávka po dřevě je vysoká mezi domorodým obyvatelstvem, pro které dřevo představuje často jediný zdroj paliva a stavebního materiálu. Lesní formace jsou také káceny za účelem zisku nové zemědělské půdy potřebné k uživení rostoucí populace. Tyto činnosti vedou k procesu odlesňování neboli **deforestace**. FAO ji definuje jako dlouhodobou redukci lesního krytu pod prahovou hodnotu 10 %, přičemž dochází ke změně ve využití země. Deforestace postihuje zejména společenstva vždyzelených tropických deštných pralesů. Výsledky různých výzkumů naznačují, že v některých zemích centrální části Afriky došlo k 90% regulaci původní plochy lesních formací*

6.1 Rostlinstvo

Rostlinný pokryv Afriky je velmi bohatý. Vysoký je podíl endemitů, jenž odhadem tvoří přibližně čtvrtinu všech zastoupených druhů. Regionální podoba vegetace je závislá na řadě faktorů. Mezi ty hlavní bezesporu patří geologické podloží, charakter půd či nadmořská výška. Snad nejdůležitějším faktorem jsou srážky, resp. jejich rozložení během roku. I proto pozorujeme výraznou podobnost v prostorové struktuře vegetačních a klimatických oblastí (viz dále). Ve většině případů došlo k narušení vegetace člověkem, který se stal významným činitelem zasahujícím do vývoje vegetačních oblastí.

Z biogeografického hlediska je důležité členění Afriky do floristických nebo chceme-li fyto geografických oblastí a jejich podoblastí. **Fytogeografické oblasti** zasahují do Afriky celkově tři.

6.1.1 Holarktická oblast

Do první holarktické oblasti řadíme i Evropu, do Afriky oblast zasahuje svojí **středomořskou podoblastí**, která pokrývá pobřeží severní Afriky. Na severních a západních svazích Atlasu se rozprostírají suchomilné tvrdolisté vegetace lesů a křovin. Typické jsou korkové duby, ve vyšších polohách cedr. V nižších polohách převažují typické porosty macchií.

6.1.2 Paleotropická oblast

Druhá, paleotropická oblast pokrývá převážnou část Afriky. Člení se do osmi podoblastí, jejichž rozmístění a rozloha jsou odrazem zonálnosti klimatických oblastí.

Sukulenty jsou typem rostlin, jimž v pouštních a polopouštních podmínkách pomáhá k přežití výjimečná schopnost koncentrovat v listech či stoncích množství vody nutné k překonání dlouhých období sucha. Halofyty jsou rostliny, které dokážou přežít ve vysoce zasolené půdě anebo vodě.

Podoblast africko-asijských pouští: vymezení koresponduje s rozsahem suché klimatické oblasti s pouštním podnebím. Minimum srážek má za následek nízký kvalitativní i kvantitativní výskyt vegetace. Místní rostlinstvo dobře snáší extrémní suchu, horko a velké denní výkyvy teplot. Typické jsou akácie, trávy, lišejníky, sukulenty a halofyty.

Intenzivněji se rostlinstvo vyskytuje pouze v oázách, bezodtokých depresích s pramenem vody či zavlažovaných oblastech (zde dominantně údolí Nilu), přičemž nejčastěji jsou k vidění datlové palmy. Naopak rozsáhlé pouštní prostory jsou zcela pusté.

Senegalsko-súdánská podoblast: zasahuje do ní tropická dešťová klimatická oblast se savanovým podnebím a suchá klimatická oblast se stepním až polopouštním podnebím. Jedná se o přechodnou zónu mezi tropickými deštnými lesy a pouštěmi, která není příliš bohatá na rostlinné druhy. Rozšíření rostlinných společenstev závislé primárně na množství srážek je následující: na styku s tropickým deštným pralesem se nachází savanové lesy (ze stromů v krátkém období sucha padá listí, vyskytuje se zde vzácné dřevo – týk), na které přiléhá více propustná lesní savana. Ta dále na sever přechází v travnatou savanu, suchou savanu (majoritní rostlinný kryt představuje travní patro, přítomné jsou izolované „ostrovky“ stromů) a polopoušť. Tato zonace je úměrná klesajícímu množství srážek a prodlužujícímu se období sucha. Podobu této podoblasti výrazně profiluje činnost člověka, který žďářením přispívá k rozšiřování savanových lesů směrem na jih na úkor tropického pralesa. Taktéž zemědělská činnost v suché savaně a polopoušti vede k rozšiřování těchto semiaridních oblastí směrem k jihu.

Baobab je často považován za jeden ze symbolů Afriky. Baobaby dorůstají výšky do 15 m, výjimečně pak i do 30 m. Rozpoznávacím znakem je „tlustý kmen“. Místní obyvatelé jej všestranně využívají. Ze semen se lisuje olej, plody se požívají. Využívá se až 40 % obsah vody ve dřevě. Baobab je též důležitý pro kult přírodních náboženství.

Podoblast východoafrických vysočin: rozkládá se v Etiopické vysočině a také v oblastech Somálského poloostrova, kde zasahují suché klimatické oblasti se stepním až polopouštním podnebím a tropické dešťové klimatické oblasti se savanovým podnebím. Na poloostrově převažuje polopouštní až pouštní vegetace, údolí zdejších řek jsou porostlá trnitou buší. Rovinatý střed Etiopické vysočiny zabírají stepní společenstva, v jejich východních a západních hornatých okrajích se rozprostírá tropický horský les.

Západoafrická podoblast: vegetačně nejrozmanitější (přes 27 000 druhů) fytogeografická podoblast Afriky, do níž zasahují tropické deštné klimatické oblasti s tropickým pralesním i savanovým podnebím. Jádra oblasti tvoří vřzdyzelené tropické deštné pralesy rozkládající se v Konžské pánvi a při pobřeží Guinejského zálivu (zde i rozsáhlé porosty mangrove). Jedná se o hustá a těžko průchodná společenstva, jejichž stále klesající podíl na celkové rozloze kontinentu se v současnosti pohybuje kolem hodnoty 10 %. Jejich původním člověkem nedotčené části se nespojitě nachází již jen v Gabonu a DR Kongo, zbytek je vystaven hospodářskému využití (těžba nerostných surovin, vzácného dřeva – mahagon, eben, zemědělství), které vede k degradaci pralesa.

Jihovýchodoafrická podoblast: jedná se floristicky bohaté území, jejímž nejznámějším představitelem je baobab. Zasahuje do Kalaharské pánve, Východoafrické náhorní plošiny a končí ve střední části východní Afriky. V Kalaharské pánvi se nachází především savanové lesy, ve vyšších polohách sledujeme horská stepní společenstva a ještě výše nad nimi horské tropické lesy (největší výskyt v horských masívech okolo jezera Ukerewe). Ploché močálovité východní pobřeží omývané Indickým oceánem je hojně zarostlé porosty mangrove.

Jihoafrická podoblast: jedná se o přechod mezi paleotropickou a kapskou oblastí (viz dále). Zdejší vegetace koresponduje s klimatickými poměry. Při Atlantiku se nachází polopouštní a pouštní vegetace v poušti Namib i oblasti bez vegetace. V západní části vnitrozemí se nachází suché savany, ve východní části vnitrozemí pak vlhké savany a monzunové lesy. Na styku s kapskou oblastí se rozkládá rozlehlá jihoafrická buš. Podoblast zasahuje do Namibie, Botswany a Jižní Afriky mimo Kapsko.

Podoblast ostrovů Ascension a Svatá Helena: Ascension původně vegetací pokryt nebyl, na Svaté Heleně kolonisté původní vegetaci téměř zlikvidovali. Dnešní vegetace je tudíž druhově chudá a převážně importovaná z Evropy.

Madagaskarská podoblast: největší podobnost vykazuje s indomalajskou podoblastí. Ploché pobřeží je lemováno močály a porosty mangrove, východní pobřeží je pokryto horským vždyzeleným deštným pralesem. Ve vnitrozemí pak převládají savany.

6.1.3 Kapská oblast

Kapská oblast pokrývá pouze jihozápad Jižní Afriky. Jedná se o nejmenší fytogeografickou oblast vůbec. Rostlinných druhů je zde zastoupeno asi 8 000, z nich 73 % je endemitických. Typickými formacemi jsou tvrdolisté vegetace lesů a křovin, východněji situované jsou rozsáhlé porosty jihoafrické buše. Tyto křovinaté formace zde nesou afrikánský název fynbos (tj. „fine bush“). Při pobřeží Indického oceánu se rozkládají monzunové subtropické lesy.

6.2 Fauna

Obdobně jako v případě rostlinstva lze africký kontinent regionalizovat dle prostorového výskytu jednotlivých živočišných druhů, přičemž pozornost je věnována zejména savcům, a to na tzv. faunistické oblasti. V případě Afriky jsou vymezeny dvě: etiopská oblast, která se rozkládá jižně od Sahary, a prostorově méně rozsáhlá paleoarktická oblast pokrývající Saharu a území, která jsou od ní situována severně.

6.2.1 Paleoarktická oblast

Její rozloha činí asi 10 mil. km². Četnost živočišných druhů není příliš velká, roste přímo úměrně směrem k rovníku. Původní fauny se nezachovalo příliš mnoho, protože byla vytlačena v průběhu období holocénu jihoevropskou a předoasijskou faunou do oblastí ležících jižně od Sahary. V paleoarktické oblasti se vyskytují zvířata velmi dobře adaptovaná na místní podmínky. Typickými zástupci jsou hadi, ještěrky, hyeny, šakali či divoké kočky.

6.2.2 Etiopská oblast

Rozloha oblasti činí asi 20 mil. km²; oblast je navíc členěna na africkou a madagaskarskou podoblast. **Africká podoblast** je ve srovnání s madagaskarskou rozmanitější, poměrně výrazná je proporce endemitů, avšak patrné jsou regionální rozdíly v hustotě i pestrosti fauny. Nejmenší druhovou četnost lze vypátrat v západní Africe, kde řada původních druhů vyhynula. Typickým soudobým představitelem fauny je zde gazela. V jižní Africe se savci (slon, lev, levhart, gepard) vyskytují převážně pouze v rezervacích či národních parcích. Východní Afrika je naopak typická poměrně rozsáhlým výskytem fauny savan, mezi níž jsou nejpočetnější býložravci (zebra, žirafa, slon, pakůň, hroch, buvol). Lákadlo představují pro příchozí turisty šelmy (lev). **Madagaskarská podoblast** je charakteristická velmi vysokým podílem endemitů, řada živočichů typických pro pevninskou část Afriky se zde nevyskytuje. Typické jsou zdejší poloopice (lemur, gekon).

Mangrove je specifickým typem tropického lesa. Specifičnost je představována azonálním charakterem této vegetační formace. Vyskytují se při pobřeží v oblastech rovníku, při východním pobřeží Afriky se však táhnou až k rovnoběžce 30° j. š. Nej hustší formace jsou vázány na ústí řek a chráněné zálivy. Nejrozsáhlejší porosty mangrove se nachází v Keni, na Madagaskaru a v Nigérii. Druhou formou azonální vegetační formace jsou galeriové lesy lemuující vodní toky, které protékají subekvatoriálním pásem.

6.3 Půdy

*Díky charakteru povrchu a hlavně lidské činnosti je mnoho půd v Africe zra-
nitelných. Mezi hlavní
výzvy, s kterými se jednot-
livé vlády i místní komu-
nity musí konfrontovat,
jsou hlavně deficit vláhy,
nevhodné vodní hospoda-
ření, zrychlená půdní
eroze a slabá retenční
schopnost půd. Pozvolně
dochází k přehodnocová-
ní ekonomických priorit,
s ohledem na ekologickou
hodnotu půdy. Přehodno-
cují se taktéž metody
managementu půdy, už
i v subsaharské Africe lze
zaznamenat tendence
k jejich zefektivnění ve
snaze o trvale udržitelné
využívání půdy.*

Půda je v africkém kontextu pravděpodobně nejdůležitějším přírodním zdrojem vzhledem k její nezbytnosti pro agrárně zaměřenou ekonomiku většiny afrických zemí. Důležitost afrického půdního pokryvu si odborníci uvědomují v dlouhodobé perspektivě, i proto sahá snaha poznat původ, morfologii či zákonitosti rozšíření půd dalece do minulosti. Navzdory tomuto faktu však doposud nejsou znalosti o afrických půdách komplexního charakteru. Identifikovány nicméně byly hlavní faktory, které se podílí na procesu pedogeneze. Regionální odlišnosti klimatu, reliéfu, geologického podloží a vegetačního pokryvu zapříčinily vznik relativně bohaté škály půdních typů. Jejich základní klasifikace je následující.

Nejpočetnější skupinou půd v Africe jsou tzv. **pedalfers**. Zjednodušeně řečeno se jedná o všechny červené a žluté půdy oblasti tropů, řadí se zde i vybrané půdy teplých částí subtropických částí Afriky. Nejvýznamnější africké půdní typy této skupiny jsou:

Ferralsols: vznikají ve stále vlhkém podnebí, důležitý je proces feralitizace – oxid křemičitý je z půdy vymýván, dochází k hromadění oxidu železitého a oxidu hlinitého, díky tomu dochází ke zbarvení do žluta až červena. Tento typ půdy obsahuje velmi malý podíl humusu. Vyskytuje se hlavně v centrální části kontinentu. Není příliš vhodná pro zornění, ke zvýšení její produkční schopnosti se vápní.

Acrisols: typické jílovitým horizontem (argic). Tento typ je spoluutvářen procesy rubifikace a feralitizace – v sušších částech roku dochází k uvolňování oxidu železitého. Mají červenou barvu a jsou kyselé. Vyskytují se především v západní Africe (Libérie, Guinea, Pobřeží Slo-
noviny) a v regionu východoafrických jezer.

Lixisols: jedná se o půdy savan a semiaridních oblastí. Oproti předchozímu se nacházejí v sušším podnebí. Pokrývají většinu území západní, středovýchodní a východní Afriky. Na jejich genezi se opět podílel proces rubifikace, typické jsou též jílovitým horizontem (argic).

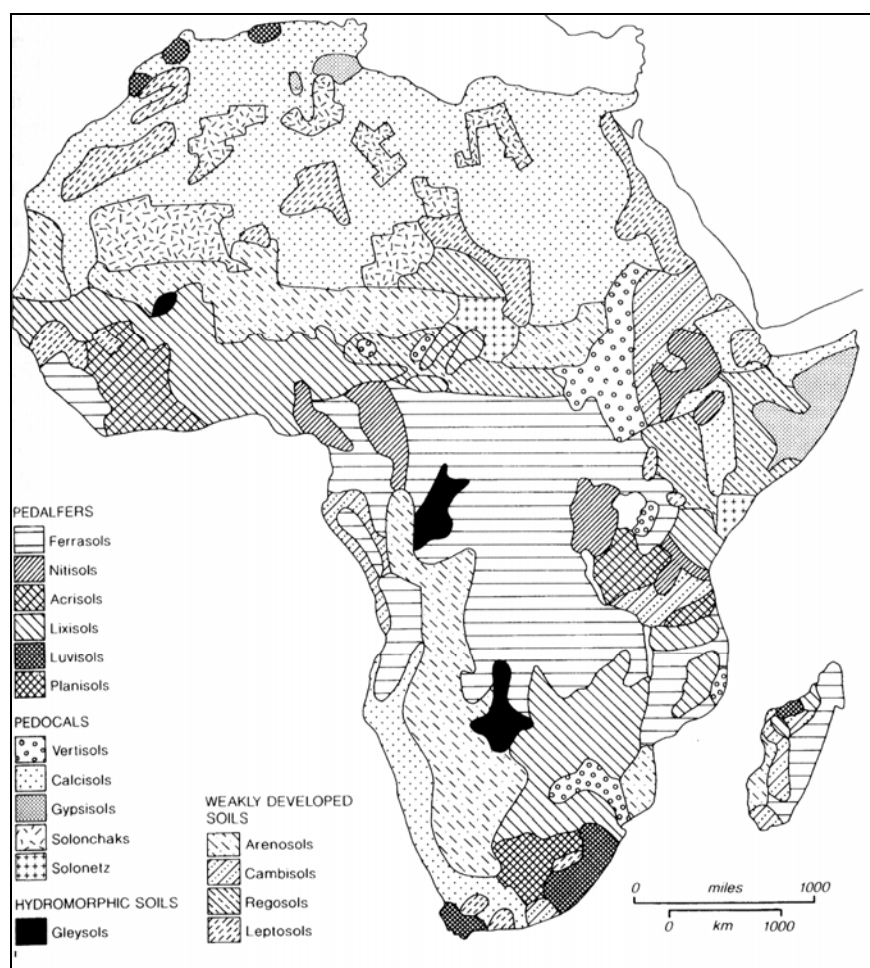
Nitisols: situované především v jihovýchodní Nigérii, Kamerunské vysočině a vysoce polo-
žených partiích Etiopie, Rwandy a Burundi. Stejně jako acrisols jsou dominantně utvářeny procesem feralitizace. Jednotlivé horizonty jsou homogenizovány činností půdní fauny (termity, mravenci, červi). Řadí se mezi jedny z nejproduktivnějších tropických půd.

Druhou skupinou afrických půd jsou tzv. **pedocals**. Jedná se o půdy vyskytující se hojně v aridních a semiaridních oblastech. Jsou bohaté na vápník a karbonáty, obsahují malý podíl organické složky. Nejvýznamnější africké půdní typy této skupiny jsou:

Vertisols: jedná se o tmavé těžké půdy s vysokým podílem jílu. Nachází se v oblasti Sahelu a při jižní hranici Sahary. Tato aridní a semiaridní území byla v geologické minulosti daleko vlhčí, nacházela se v nich rozvinutá říční síť. Tato skutečnost stála v pozadí vzniku vertisols na aluviálních sedimentech. Jsou vystavovány řadě zavlažovacích procesů, často je na nich pěstována bavlna.

Calcisols: jedná se o půdy bohaté na minerály a dusičnany, vyskytující se v aridních oblas-
tech. Jsou kultivovány orbou, vyskytují se na nich pastviny. Plná produkční kapacita je mož-
ná pouze v kombinaci se zavlažováním. Rozsáhle se vyskytují na Sahaře, v namibijských
pouštích a ve „středomořských“ oblastech severní a jižní Afriky.

Solonchaks: v důsledku nahromadění lehce rozpustných solí dochází k značnému zasolení
tohoto půdního typu. Vznikají v oblastech, kde evaporace převyšuje srážky.

Obr. 8 Základní rozmístění půdních typů
(Pramen: Adams, W., M. – Goudie, A., S. – Orme, A., R. eds. 1999).

6.4 Ochrana přírody

Současná africká krajina je vystavena intenzivní interakci s lidskou společností. Tato interakce s sebou nese řadu negativních faktorů, které lze pozorovat již v koloniálním období charakteristickém evropskou exploatací přírodního prostředí v Africe. V postkoloniálním období však negativních trendů neubývá. Ochrana přírody naráží na rostoucí populaci (nesmíme opomenout etický a náboženský kontext), infrastrukturu a zemědělskou činnost, rozsáhlé je pytláctví. Z těchto důvodů již došlo k likvidaci řady živočišných druhů a panuje reálná obava, že se situace nezlepší ani v budoucnosti. Představitelé a instituce jednotlivých afrických států se proto snaží zdejší flóru a faunu, která je navzdory všem negativním trendům ve srovnání s evropskými poměry nadále velmi pestrá, chránit společně s krajinou, již tato fauna a flóra spoluutváří. O mezinárodně uznanou formu ochrany přírody (národní park, přírodní rezervace) se pokouší s výjimkou Západní Sahary všechny státy Afriky. Největší prostorová koncentrace nejvyššího stupně ochrany, národních parků, se nachází ve východní a jižní Africe.

Východní Afrika: Serengeti (22 700 km²), Tsavo (20 800 km²).

Jižní Afrika: Namib (40 000 km²), Kalahari Gemsbok (24 800 km²), Kafue (22 400 km²), Etosha (22 300 km²), Kruger (19 500 km²).

Tomuto rozdělení odpovídá také největší podíl chráněného území na rozloze státu, kterým disponuje Tanzanie a Zambie (v obou případech přes 39 % rozlohy). Opačný pól představuje severní Afrika, kde vlivem historického vývoje došlo k značné devastaci krajiny již v období starověku, a Somálsko.

Pro zájemce

Kavango-Zambezi transfrontier conservation area (KAZA TFCA) byla ustavena v oblasti styku pěti jihoafrických zemí. Zahrnuje namibijský Caprivi strip, jihovýchodní cíp Angoly, jihozápad Zambie, sever Botswany a západ Zimbabwe. První ucelená vize projektu vznikla v roce 2003 jako výsledek schůzky ministrů zainteresovaných zemí, majících v agendě oblast cestovního ruchu. O tři roky později (2006) došlo k podepsání memoranda směřujícího k založení projektu KAZA. Na území KAZA, jejíž přibližná rozloha (287 132 km²) se blíží rozloze Itálie, se v současné době nachází celkem 17 národních parků, přičemž v plánu je vytvoření dalších 19 národních parků. Předpokladem je výskyt až 250 000 slonů, jednalo by se o jejich největší populaci v Africe. Kromě ochrany krajiny je druhou důležitou dimenzí projektu cestovní ruch. V budoucnu by mělo dle odhadů území navštěvovat až 8 mil. turistů ročně. Původně plánovaná delimitace území stanovená na rok 2010 však nebyla doposud provedena v plné míře a je stále předmětem jednání jednotlivých vlád.

Pro zájemce

Podle dat OSN postihuje proces **deforestation** (odlesňování) africkou krajinu dvakrát intenzivněji, než je celosvětový průměr. Z dat je také patrné, že 31 % rozlohy pastvin a 19 % rozlohy pralesních společenstev je klasifikováno jako degradovaných. Proces deforestation dokumentuje také údaj 4 mil. ha, což je plocha pralesa, o který Afrika každoročně přichází. Zřejmě nejintenzivněji se deforestation projevuje v regionu západní Afriky, kde mělo být tímto procesem postiženo a zničeno až 90 % původních pralesních společenství. Taktéž Madagaskar měl přijít od počátku kolonizace tohoto ostrova lidmi o 90 % původních pralesních společenstev.

Příklad / Příklad z praxe

V důsledku nárůstu počtu dobytka a koz došlo v posledních dekadách v Burkině Faso k značnému úbytku vegetace křovinaté savany při hranicích se Saharou, což výrazně napomáhá jejímu rozšiřování. To následně nutilo pastevce migrovat do vlhčích oblastí na jihu země, kde ovšem musí o půdu soupeřit s usazenými zemědělci. Vyrůstající počet obyvatel na jihu vyvolává potřebu pěstovat zvýšené množství potravin. Zdejší zemědělci dříve využívali tříletého cyklu pěstování plodin na konkrétním místě, které poté leželo minimálně osm let ladem. Během tohoto období hospodařili tito zemědělci na jiných místech a do půdy ležící ladem dodala vzrostlá vegetace chybějící zásoby organického materiálu. Tímto procesem byla zachovávána kvalita půdy. Migrace pastevců ze severu daný proces zcela narušila, půda je obdělávána každoročně. Nadměrné využívání půdy způsobuje určitý nutriční deficit půdy, dochází k úbytku humusu, oslabování struktury půdy, která poté snadněji a rychleji podléhá erozi. Půda se stává čím dál méně produktivní. Tato půdní degradace je problémem postihujícím nejen Burkinu Faso, ale řadu samozásobitelských regionů tropické Afriky.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Zamyslete se nad konkrétními přístupy člověka k vegetaci, jimiž zásadně přispívá k procesu rozšiřování pouští na úkor polopouští. Pokuste se identifikovat africké oblasti, v rámci nichž se tento proces odehrává nejintenzivněji.

SHRNUTÍ

Kapitola se vám pokusila zprostředkovat základní biogeografický obraz Afriky. Seznámili jste se s faunistickými a floristickými oblastmi a zároveň jste se dozvěděli, že jejich prostorové rozmístění je podmíněno zejména charakteristikou podnebí. To platí i v případě půdních typů, mezi nimiž tvoří většinu skupina půd nazývaná pedalfers. Stručná pozornost byla věnována problematice ochrany přírody, dozvěděli jste se o nejdůležitějších národních parcích a jejich prostorové lokaci.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jak byste charakterizovali stav africké ochrany přírody?
2. Charakterizujte rozšíření afrických typů půdy.
3. Mají africké savany dostatečný potenciál k tomu, aby uživily dosavadní množství zvířat? Nekonkurují si jednotlivé druhy? Svá tvrzení argumentujte.
4. Uveďte, z jakých důvodů dochází k likvidaci tropických deštných pralesů v Africe. Jak na tuto situaci může reagovat místní obyvatelstvo a vlády? Pokuste se najít konkrétní příklad, kterým byste svá tvrzení podpořili.
5. Zjistěte, co konkrétně je předmětem ochrany v případě největších afrických národních parků, které jsou uvedeny v textu.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: fytogeografické oblasti

Pojem 2: faunistické oblasti

Pojem 3: půdní typy

7 Obyvatelstvo

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- chápat zákonitosti rozmístění populace v Africe,
- zhodnotit populační dynamiku kontinentu,
- charakterizovat jednotlivé struktury obyvatel Afriky.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

Afrika je kolébkou lidstva. Předpokládá se, že přímý předchůdce člověka se vyvinul v oblasti východní Afriky a migrací se rozšířil dále mimo kontinent. Před 10 000 lety je doložena domestikace zvířat, pěstování kulturních plodin a zakládání vesnic. Před 5–3 tis. lety došlo k velkému stěhování kmenů, což je považováno za proces, kdy byl položen základ dnešních afrických etnik („národů“). Kapitola se Vám pokusí přiblížit základní geografické poznatky o současné africké populaci. Zhodnoceno bude zejména její rozmístění, dynamika a hlavní struktury.

7.1 Počet obyvatel a jejich rozmístění

Počet obyvatel Afriky přesáhl s největší pravděpodobností v roce 2005 hodnotu 1 mld. obyvatel. Pro rok 2012 hovoří odhady o přibližném počtu 1 032 000 000 obyvatel. Tato hodnota z Afriky činí druhý populačně největší kontinent. Odhadovaný vývoj počtu obyvatel Afriky znázorňuje následující tabulka.

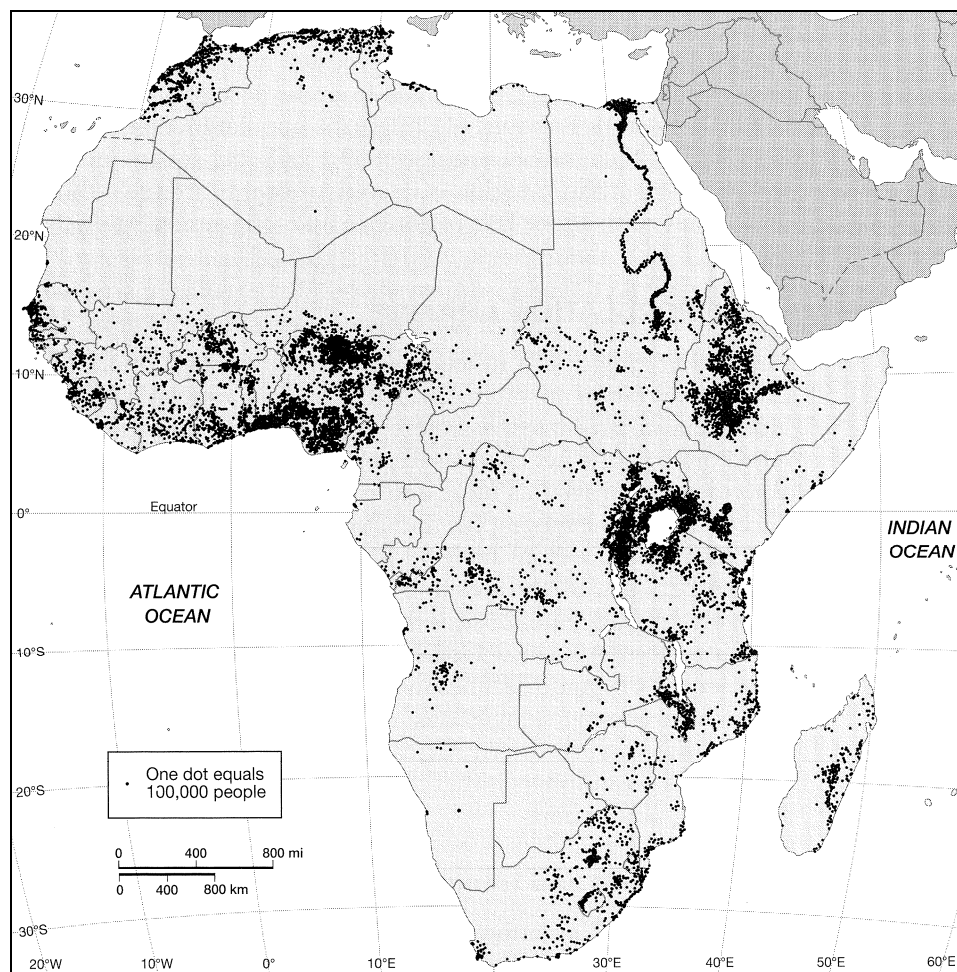
Tab. 8 Minulý a předpokládaný vývoj počtu obyvatel Afriky

Období (rok)	Počet
0	17 000 000
1000	42 000 000
1500	79 000 000
↑	deportace otroků
1800	102 000 000
1900	138 000 000
2000	794 000 000
2012	1 032 000 000
2050	2 000 000 000

Pramen: UN Population division (2012).

Ačkoliv je kontinent populačně velmi početný, hustota zalidnění 34 obyv./km² není příliš velká, jedná se spíše o méně zalidněný kontinent. Hustota zalidnění však vykazuje značné regionální rozdíly, z čehož plyne, že distribuce obyvatelstva je značně nerovnoměrná. Nejvíce zalidněn je dolní tok Nilu, hustota zalidnění v deltě Nilu přesahuje regionálně hodnotu 1 000 obyv./km². Velmi hustě zalidněny jsou také africké ostrovní státy. Mezi další hustě zalidněné oblasti kontinentální Afriky patří severozápadní pobřeží Guinejského zálivu, region východoafrických jezer, sever a jih Nigérie a jihovýchod Jižní Afriky. Pouštní oblasti s výjimkou oáz, polopouštní oblasti a oblasti hustého tropického deštného pralesa nejsou naopak zalidněny takřka vůbec.

Je evidentní, že charakter rozmístění obyvatel je podmíněn přírodními podmínkami, svou roli však hrají i socioekonomické vlivy (těžba zdrojů).

Obr. 9 Prostorová distribuce afrického obyvatelstva (Pramen: Attoh, S., A. 2010).

Intenzitu zalidnění lze vyjadřovat řadou ukazatelů. Standardně se používá hrubá nebo aritmetická hustota zalidnění (crude/arithmetical density), která vyjadřuje podíl počtu obyvatel na vybranou jednotku rozlohy země (zpravidla km^2). V praxi se lze setkat i s ukazatelem tzv. fyziologické hustoty zalidnění (physiological density). Jeho aplikace je dána vyšší vypovídající hodnotou tohoto indexu, jež namísto celkové rozlohy země vyjadřuje podíl obyvatel na vybranou jednotku zemědělské půdy. Jeví se tedy jako užitečný pro hodnocení možností udržitelnosti vývoje země ve smyslu produkce potravin nebo pro stanovení její únosné kapacity dané vztahem populace a přírodních zdrojů. Index nastiňuje důležitost role přírodního prostředí pro charakter prostorové distribuce obyvatel. Například země v aridních a semiaridních zónách vykazují přinejmenším 30 krát vyšší fyziologickou hustotu zalidnění ve srovnání s jejich aritmetickou hustotou zalidnění. Státy jako Čad, Mali, Mauritánie a Niger (všechny leží více či méně v oblasti Sahelu) a Botswana s Namibií (část jejich území představuje poušť Namib) potvrzují tento fakt. Také srovnání Angoly a Beninu dokazuje, že, Angola, ačkoliv je rozlohou větší a disponuje mnohem menší aritmetickou hustotou zalidnění, disponuje větší fyziologickou hustotou zalidnění než je tomu v případě Beninu. Jedná se o důsledek přítomnosti pouště Namib v Angole a zdejšího hornatého charakteru značné části země.

7.2 Populační dynamika

Jednodušeji se toto slovní spojení dá označit jako pohyb obyvatelstva. Ten se konvenčně dělí na přirozený pohyb, tedy porodnost a úmrtnost a mechanický pohyb, jehož nejvýraznějším projevem je prostorová migrace.

Tab. 9 Pohyb obyvatel Afriky (2010)

	Subsaharská Afrika		Arabská Afrika	
	Abs. (mil.)	Rel. (%)	Abs. (mil.)	Rel. (%)
Střední stav obyvatelstva	848,7	100,00	164,2	100,00
Narození	31,5	3,71	3,5	2,16
Zemřelí	11,2	1,32	0,8	0,48
Saldo migrací	-0,1	-0,01	-0,1	-0,09
Přirozený přírůstek	20,3	2,40	2,7	1,68
Celkový přírůstek	20,2	2,38	2,6	1,59

Pramen: UN Population division (2012).

Polygynie je termín označující soužití jednoho muže s více ženami. Jedná se o jev, který je poměrně rozšířený i mimo islámskou oblast Afriky. Odhaduje se, že ke konci 20. stol. v oblastech jihozápadní Afriky a střední části západní Afriky 20 až 50 % zdejších ženatých mužů mělo více než jednu ženu. Polygynie údajně kladně přispívá ke zvyšování celkové porodnosti. Obecný konsenzus na tento efekt však neexistuje. Mimo jiné za to může prokázaná nižší plodnost žen žijících v polygynním svazku. Pravděpodobným důvodem je menší čas, jenž tyto ženy sdílí se svým mužem, ve srovnání s časem, jenž spolu tráví monogamní páry.

7.2.1 Přirozený pohyb

V současnosti Afrika stále čelí populačnímu boomu. Od roku 1950 se pravidelně každých dvacet pět let počet obyvatel zdvojnásobil. Tento fakt je nejvýznamněji podmíněn zejména extrémní **porodností**. Její hodnoty se postupně, avšak pozvolna, snižují. Přetrvávající vysoké hodnoty porodnosti korelují s náboženskými, kulturními (promiskuita, množství dětí potvrzuje roli muže v patriarchálních komunitách) a sociálními (koncept dětí jako budoucích živitelů rodiny) faktory. Porodnost je v Africe výrazně prostorově variabilní, dominuje v subsaharské části, naopak nejnižších hodnot dosahuje v ostrovních státech a ve státech arabské Afriky, kde jsou ovšem tyto hodnoty ve srovnání s evropskými stále vysoké.

Státy s nejnižší hrubou mírou porodnosti: Mauricius (14,2 ‰), Tunisko (15,3 ‰), Seychely (15,5 ‰).

Státy s nejvyšší hrubou mírou porodnosti: Niger (51,1 ‰), Uganda (47,6 ‰), Mali (46,1 ‰).

Proces vymírání lze označit jako **úmrtnost**. Také její hodnoty postupně klesají, na počátku druhé dekády 21. stol. je tempo poklesu zpomalováno pandemiemi (AIDS, malárie). Postupné snižování hodnot je způsobeno nepřímo úměrným nárůstem životních standardů (budování systému zdravotní péče). Opět pozorujeme výraznou dichotomii mezi arabskou a subsaharskou Afrikou.

Státy s nejnižší hrubou mírou úmrtnosti: Libye (3,4 ‰), Alžírsko (4,7 ‰), Maroko (4,7 ‰).

Státy s nejvyšší hrubou mírou úmrtnosti: Angola (23,7 ‰), Zambie (21,2 ‰), Mosambik (19,8 ‰).

Vzájemný rozdíl mezi porodností a úmrtností se nazývá **přirozený přírůstek** a prozrazuje nám, zda daná populace přirozeným pohybem roste anebo ubývá (v případě záporných hodnot). Regionální difference v Africe jsou následující:

Státy s nejnižší hrubou mírou přirozeného přírůstku: JAR +0,26 %, Mauricius +0,75 %, Seychely +0,86 %.

Státy s nejvyšší hrubou mírou přirozeného přírůstku: Niger +3,66 %, Uganda +3,57 %, Etiopie +3,21 %.

7.2.2 Mechanický pohyb

Jak již bylo psáno výše, mechanický pohyb se projevuje zejména migrací. V případě Afriky formuje migrace aktuální počet obyvatel konkrétního regionu výrazně méně ve srovnání s přirozeným pohybem. Charakter migrace lze nejjednodušeji vyjádřit migračním saldem, tedy rozdílem mezi příchozími (imigranty) a odchozími (emigranty). Tímto ukazatelem lze identifikovat nejvýraznější imigrační a emigrační oblasti.

Imigrační státy: Zimbabwe (+1,29 %), Západní Sahara (+0,83 %), Botswana (+0,49 %).

Emigrační státy: Svatý Tomáš (−0,95 %), Lesotho (−0,87 %), Mali (−0,54 %).

Mezi hlavní důvody migrace v Africe patří hlavně docházka za prací různých prostorových měřítek, environmentální degradace či konflikty.

7.2.3 Celkový přírůstek

Sečteme-li hodnoty přirozeného přírůstku a migračního salda, získáme poznatek o výši celkového přírůstku, potažmo úbytku. Jeho hodnota nám zprostředkovává základní informaci o celkovém nárůstu/úbytku populace daného regionu. V případech afrických států opět pozorujeme vnitrokontinentální rozdíly. Hodnoty celkového přírůstku de facto odpovídají hodnotám přirozeného přírůstku, což odráží již konstatovaný fakt o dominantní funkci rození a umírání v případě počtu obyvatel území. Příklady výjimek jsou následující státy: Svatý Tomáš (CP 2,11 %, PP 3,06 %), Západní Sahara (CP 3,17 %, PP 2,37 %), Zimbabwe (CP 2,95 %, PP 1,67 %), Lesotho (CP 0,28 %, PP 1,15 %).

7.3 Hlavní populační struktury

Populační strukturace se dá jednoduše definovat jako způsob vnitřního uspořádání obyvatelstva. Toto uspořádání je výsledkem minulých procesů a neustále se vyvíjí, proto je poměrně obtížné pro potřeby zobrazení její aktuální podoby vytvořit adekvátní model. Každá populační struktura je komplexní povahy. Strukturace se však zpravidla provádí dle vybraných ukazatelů biologické (pohlaví, věk), kulturní (vzdělanost) nebo ekonomické povahy (druh ekonomické činnosti). Význam struktur spočívá ve faktu, že jejich jednotlivé prvky jsou ve vzájemné interakci, jinými slovy řečeno se ovlivňují (vzdělanost může mít vliv na politickou orientaci, náboženství pak na počet narozených dětí aj). Podívejme se nyní na tři důležité populační struktury.

7.3.1 Etnická struktura

Afrika je, co se týká etnických a národnostních poměrů v důsledku specifického historického vývoje, velmi spletitá. Zde máme na mysli zejména fakt, že proces identifikace s moderním národem v řadě afrických zemí doposud neproběhl. Jako hlavní zdroj identity tedy přetrvává etnicita. Africká etnika jsou tvořena až miliony nebo opačně pouze stovkami příslušníků. Počet jednotlivých jazyků, jež velmi často představují nejdůležitější aspekt příslušnosti k danému etniku, je obrovský. I z tohoto důvodu je možné setkat se s celou řadou složitých strukturací africké populace snažících se odrážet tyto poměry. Pro zjednodušení můžeme rozdělit africké obyvatelstvo do následujících hlavních skupin.

*Afričtí migranti, kteří opouštějí kontinent, hledají své cílové destinace především v USA, kde se k roku 2005 jejich počet odhadoval na 900 000. Druhý největší emigrační proud pak míří do regionů západní a jižní Evropy (Francie, Velká Británie, Německo, Itálie). Jedním z hlavních problematických aspektů tohoto druhu migrace je stále tzv. **brain drain** (česky „odliv mozků“) týkající se zejména studentů a vzdělaných, kvalifikovaných lidí. Příkladem budiž Etiopie a Somálsko, jejichž část kvalifikované pracovní síly nacházela uplatnění v oblasti Perského zálivu, kde poté trvale setrvala. Kromě brain drain efektu je dalším silným aspektem uprchlictví.*

Tuaregové jsou berberskou skupinou. Jejich počet je odhadován na cca 5,7 mil. Žijí v nehostinných oblastech Alžírsko, Libye, Mali a Nigeru. Jistá specifika vykazuje jejich společenská organizace. Tuaregové jsou organizováni na klanovém principu, jejich hierarchická struktura je zhruba představována následující posloupností: rodiny – klany – konfederace. Svůj původ odvozují matrilineárně. Během arabské expanze přijali za své náboženství islám, nicméně ve svém kultu zachovali prvky původního náboženství. Původně se jednalo o nomády, z kterých se postupem času stali kočovní pastevci, usazení zemědělci či vůdci karavan. Mobilita a nerespektování hranic však stále přetrvávají, stejně jako jejich náboženská specifita. To přispívá k jejich negativnímu vnímání sousední populací, Tuaregové jsou tudíž často sociálně vylučováni.

Hamitsko-semitská skupina: tvoří přibližně 30 % obyvatel kontinentu a jsou lokalizováni v severní Africe. Hlavními představiteli jsou Arabové (bělošská populace), v menším měřítku pak Amharové, Gallové, Tuaregové (smíšené běloško-černošské populace). Převažuje mezi nimi islám.

Černé obyvatelstvo súdánské skupiny: tato populace je spojena s oblastmi podél severního pobřeží Guinejského zálivu, Sahelu a Súdánu (zde chápán jako přírodní region). Ve srovnání s následující skupinou jsou vyšší a zpravidla mají světlejší pleť. V minulosti byli vystaveni poměrně silnému procesu islamizace, nicméně část této skupiny stále vyznává křesťanství a animismus.

Černé obyvatelstvo bantuské skupiny: majoritně žijí v rovníkové a jižní Africe. Ve velké míře stále vyznávají animismus, rozšířené je mezi nimi i křesťanství. Mezi nejpočetnější skupiny se řadí Bandové, Ndongové, Svahilci, Zuluové, Sothové aj.

Staroafrické populace: jedná se o marginalizované a segregované skupiny Pygmejů, kteří izolovaně obývají Konžskou pánev, Sanů (Křováků) a Khoiů (Hotentotů) sídlících v nehostinných podmínkách jihozápadní Afriky. Vyznávají animismus.

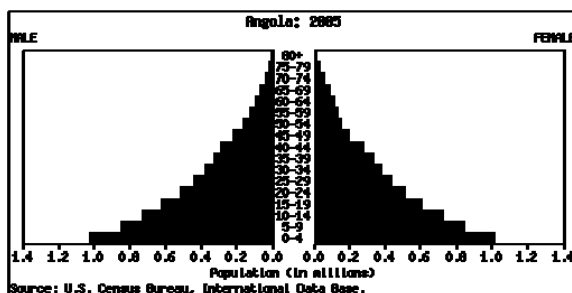
Evropané: představují převážně městské komunity. Nejvíce se nacházejí v Jižní Africe a na afrických ostrovech. Většinou se jedná o křesťany.

Malgaši: jsou specifictí obyvatelé Madagaskaru. Vyznávají křesťanství i animismus. Jedná se o etnickou skupinu, která představuje dominantní složku populace Madagaskaru. Jejich počet činí přibližně 22 mil. Současná etnicita, jazyk, kultura, hospodářství a rozmístění Malgašů je důsledkem dlouhodobé koexistence osadníků z Bornea, kteří na ostrov využitím kanoí připlouvali mezi 3. a 10. stol. a mimo jiné zde introdukovali pěstování rýže, a početných osídlenců z oblasti východní Afriky, jež na Madagaskar pronikali o něco později. Majoritní počet Malgašů má přímý vliv na lingvistické poměry ostrova. Madagaskar je jedním z mála monolingvních států Afriky, více než 90 % zdejšího obyvatelstva hovoří malgaštinou, respektive ovládá jeden z jeho čtyř dialektů. Jazyk samotný náleží do austronéské jazykové rodiny a vykazuje podobnosti s malajštinou.

Indové: jedná se o Asiaty nacházející se hlavně v Jihoafrické republice a ve východní Africe (Tanzanie) podél Indického oceánu. V omezeném množství obývají vnitrozemí. Vzhledem ke skutečnosti, že jsou silně orientovaní na obchod, žijí především ve městech. Vyznávají hinduismus.

7.3.2 Věková struktura

Věková struktura každé populace je výslednicí předcházejícího vývoje úrovně porodnosti, úmrtnosti a migrací. Řadí se mezi základní sledované demografické struktury obyvatelstva. Při stejném početním stavu mohou mít jednotlivé populace zcela rozdílnou věkovou strukturu a zastoupení podle pohlaví, proto se jim věnuje zvýšená pozornost. Vhodnou metodou znázornění věkové struktury je populační pyramida, což je model založený na vzájemném vztahu dětské, reprodukční a postreprodukční složky obyvatelstva. Pro naprostou většinu zemí Afriky je typická populační pyramida, která se označuje jako progresivní. Ta prezentuje následující skutečnosti: dětská složka převažuje vlivem vysoké porodnosti nad reprodukční a ta převažuje nad postreprodukční, která se vyznačuje vysokou intenzitou úmrtnosti. Vlivy migrací jsou zde minimální.

Obr. 10 Populační pyramida Angoly (Pramen: U.S. Census Bureau 2010).

7.3.3 Vzdělanostní struktura

Nevyhovující úroveň sociálních a ekonomických struktur africké populace je podmíněna taktéž její vzdělaností a naopak. Základním ukazatelem, který se používá pro reflektování vzdělanostní úrovně populace, je míra gramotnosti. Jedná se o ukazatel vyjadřující podíl populace ve věku 15 let a více, jež umí číst a psát, na celkové populaci ve věku 15 let a více. V zemích vyspělé části světa již tento ukazatel ztratil své statistické opodstatnění, hledají se nové metody (počítačová gramotnost aj.) k vyjádření vzdělanostní úrovně populací žijících v informační éře současného globalizovaného světa. V případě Afriky se však aplikace zmíněného ukazatele stále jeví jako vhodná. Jeho pohledem se asi dvě pětiny afrických zemí potýkají s vysokou (více než 50 % obyv.) negramotností, přičemž nejvýše postiženy jsou země subsaharské Afriky. Dle publikací UNDP vykazují nejnižší míru gramotnosti tyto země: Burkina Faso (22 %), Jižní Súdán (27 %), Mali (28 %) a Niger (29 %). Naopak nejvyššími podíly gramotných obyvatel disponují: Rovnická Guinea (94 %), dále Zimbabwe (91 %), Libye (89 %), Rovnická Guinea (89 %).

Pro zájemce

Kojenecká úmrtnost je negativní fenomén postihující především málo rozvinuté země světa. Vyjadřuje počet dětí, které zemřely během prvního roku svého života. Rozsah kojenecké úmrtnosti je způsoben řadou skutečností, jako jsou bída znemožňující adekvátní vývoj dítěte během prvního, kritického roku vývoje, nedostatečně vyvinutá zdravotní péče, projevující se neschopností postarat se o matku a dítě. Všechny tyto negativní příčiny mohou být indikovány, byť velmi hrubě, tzv. kvocientem kojenecké úmrtnosti (počet zemřelých do 1 roku života na 1 000 živě narozených v daném roce). V případě Afriky jsou hodnoty kvocientu velmi vysoké, a to především v její subsaharské části (7,89 %). V případě arabské části Afriky se udává hodnota 2,64 %, kterou ČR vykazovala v 50. letech 20. stol. Nejvyšší hodnoty kvocientu přesahující hodnotu 10 % jsou spojeny s následujícími státy subsaharské Afriky: Angola (17,81 %), Niger (11,45 %), Mali (11,37 %), Somálsko (10,74 %), Mosambik (10,38 %), Středoafrická republika (10,16 %).

Příklad / Příklad z praxe

Khoisanové je jednotící název pro dvě fyziologicky i jazykově podobná etnika pasteveckých Khoiů a sběračů potravy Sanů žijících v jižní Africe, kde jsou „obklíčeni“ etnickými odlišnými bantuskými etniky. Sanové jsou původní populací jižní Afriky, která byla vytlačována do nehostinných oblastí migrací farmařících skupin Bantu ze střední Afriky. Khoiové se v oblasti jižní Afriky ocitli těsně před bantuskou migrací a taktéž byli nuceni stáhnout se ze svých původních území. Toto prostorové segregování se zachovalo do dnešních dnů.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Pokuste se zamyslet nad tím, jak mohla bývalá přítomnost evropských kolonialistů ovlivnit současné vztahy afrických etnik.

Kombinace ukazatele míry gramotnosti se strukturou populace danou pohlavím nám může implikovat (ne)rovnost přístupu ke vzdělání mezi chlapci a dívkami. Rovný přístup ke vzdělání je jedním z klíčových témat agendy mezinárodního společenství, v tomto kontextu určitě nejsou bez zajímavosti následující údaje: Togo: 75 % gramotných mužů, 47 % gramotných žen; Mozambik: 71 % gramotných mužů, 43 % gramotných žen; Niger: 43 % gramotných mužů, 15 % gramotných žen; Maroko: 69 % gramotných mužů, 44 % gramotných žen.

SHRNUTÍ

Text kapitoly se Vám pokusil zprostředkovat základní geografické poznatky o Africké populaci. Na základě přečtení textu byste nyní měli mít představu o počtu obyvatel Afriky a o jejím rozložení. Měli byste disponovat rámcovou představou o dynamice místního obyvatelstva a o jeho základních strukturách. Uvedeného text Vás velmi stručně seznámil také se základními diferencemi mezi obyvatelstvem severní arabské Afriky a subsaharské Afriky.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vyhledejte konkrétní případy, kdy přírodní podmínky Afriky výrazně limitují zalidnění konkrétní oblasti.
2. Jsou dle Vás vlády afrických států schopny aktivně ovlivňovat reprodukční chování populace? Svůj názor argumentačně podpořte, případně se pokuste nalézt konkrétní případy.
3. Zjistěte bližší informace o Tuarezích. O koho se jedná, kde se nachází, kolik jich je, jaké jsou podstatné rysy jejich identity, jaký má charakter jejich soužití se sousedy.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: nerovnoměrné rozložení obyvatel

Pojem 2: populační nárůst

Pojem 3: etnická rozmanitost

8 Sídlní struktura a africká města

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- zhodnotit formování a současnou podobu struktury afrických sídel,
- charakterizovat vývoj a současný stav procesu urbanizace, včetně jeho regionálních specifik,
- provést základní typologii afrických měst,
- definovat hlavní problémy související s populačním růstem měst v Africe.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **180 minut**.

Průvodce studiem

Současná sídlní struktura afrického kontinentu je výslednicí dlouhodobého vývoje, vykazuje řadu specifik a je s ní spojeno mnoho problémů, které je potřeba co nejdříve začít řešit. Tato kapitola se Vám pokusí velmi stručně charakterizovat africkou sídlní strukturu, dozvíte se o lokalizačních faktorech, které determinují její podobu, a o jejím historickém vývoji. Poté bude pozornost přenesena především na africká města. Budete seznámeni se současnými urbanizačními procesy a problémy, které s nimi souvisí. Provedena bude i typologizace afrických měst a představen fenomén tzv. primate city.

8.1 Základní charakteristika afrických sídel

Ačkoliv představuje město dominantní rys života v Africe, Afriku nelze považovat za kontinent městských sídel, jako spíše za kontinent sídel vesnických. Podle odhadů statistik OSN žije v současnosti v urbanizovaných územích něco více než 40 % africké populace.

Současnou sídlní strukturu je nutné chápat jako výsledek socio-historického vývoje v součtu s charakterem přírodního prostředí. Jeden z hlavních **lokalizačních faktorů** vzniku konkrétního sídla vždy představovala přítomnost vodního zdroje. Sídla byla budována v jeho blízkosti v lokalitách, které byly chráněny samotným reliéfem. Můžeme konstatovat, že toto je společným jmenovatelem venkovských sídel, které se jinak regionálně liší typem výstavby, velikostí, vnitřní strukturou i morfologií.

Tradiční africké sídlní struktury se liší v závislosti na charakteru krajiny, komunikací a válečných konfliktů. Jako nejrozšířenější **sídlní vzorec** stále přetrvává výskyt rozptýlených vesnic a osad, které velikostně odpovídají potřebám obrany a hospodářské kooperace. Tato sídla však velmi často nevykazují permanentní charakter, což je dáno požadavky střídavého využívání zemědělské půdy a důsledkem používání stavebních materiálů s krátkodobou životností. **Vesnice**, v nichž základní stavební materiál představují bláto a nepálené cihly, jsou tradiční hlavně v savanách západní Afriky, v ostatních regionech (zejména subsaharské Afriky) nicméně převládá využití bláta, proutí a palmových listů. Ačkoliv vesnická sídla stále představují hlavní prvek (ve smyslu jejich absolutního počtu a absolutního počtu jejich obyvatel) africké sídlní struktury, musíme konstatovat, že vliv jednotlivých afrických městských sídel různé velikostní úrovně kontinuálně roste. Základní prostorovou distribuci vesnických a městských sídel Afriky ilustruje následující obrázek.

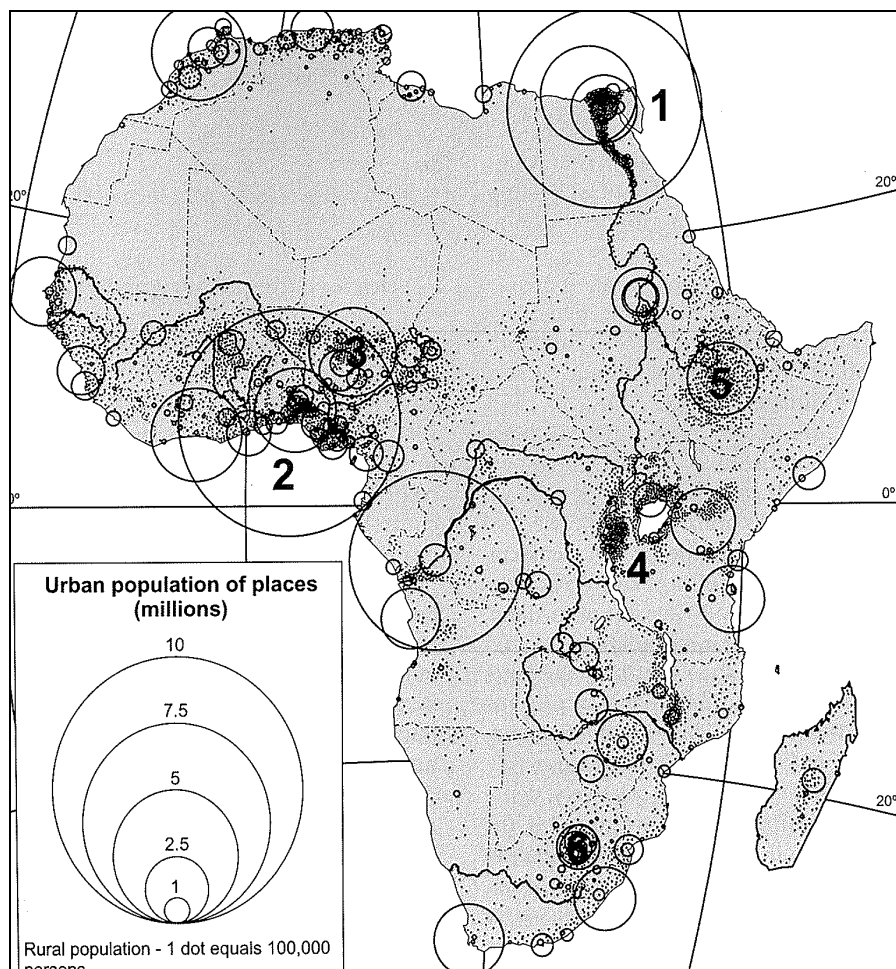
V roce 1950 byl podíl urbanizované populace představován pouhými 15 %, odhady pro rok 1960 uvádí hodnotu 19 % a v roce 1975 pak 25 %. Demografické prognózy předpokládají, že do roku 2030 dosáhne podíl lidí žijících ve městech 50 % celkové africké populace.

V současnosti se pro poznání minulosti afrických sídel využívá zejména studium folklóru, poezie, uměleckých objektů či staveb a jejich reliktiů. Relevantní jsou archeologické přístupy, stejně tak jako datace karbonovou metodou anebo výzkumy lingvistů.

Meroe bylo jedno z nejpozoruhodnějších velkých měst povodí Nilu. Jednalo se o hlavní město „černého království Kúš“

(1 000 př. n. l. až 350 n. l.). Město se stalo centrem civilizace, která prosperovala díky osvojení technologií opracování kamene a výroby železa.

Propracovaný systém hradeb, paláců, chrámů, svatyní a koupelí, odhalený archeology, indikuje kulturu s organizovanou společností, náboženstvím a politickým systémem. Doložena je taktéž agrární ekonomika založená na důmyslném závlahovém systému. Předpokládá se, že město mělo být vypáleno do základů vojsky říše Axum.

Obr. 11 Prostorová distribuce venkovské a městské populace v roce 2005 (Pramen: Cole, De Blij 2007).

8.1.1 Nástin historického vývoje afrických sídel

Jak již bylo řečeno výše, současná sídelní struktura je výsledkem předchozího vývoje. Ačkoliv Afrika disponuje dlouhou a bohatou minulostí, její rekonstrukce je obtížnou záležitostí. Nejinak je tomu v případě sídelního vývoje. Pro období před nástupem kolonialistů na kontinent nicméně panuje obecná shoda v následujících hlavních bodech:

- sídla (včetně měst) s různorodou socio-politickou organizací existují v Africe po několik tisíciletí,
- nejstarší známá města vznikala v okolí středního toku Nilu,
- velká města jako např. Napata, Meroe, Axum, Timbuktu, Gao a Velké Zimbabwe představovala centra náboženství, vzdělání, kulturní a komerční difúze,
- vybraná sídla měla již v předkoloniálním období jasně stanovenou dělbu práce, třídní strukturu obyvatel, vzájemné komunikační sítě a sféry vlivu.

Pro následný vývoj sídelní struktury bylo důležité koloniální období. Většina současných afrických měst je totiž výtvorem majícím kořeny právě v této epoše. Není překvapivé, že většina afrických hlavních měst je lokalizována na pobřeží. Byly totiž často vytvářeny jako místa určená pro export zdrojů vytěžených ve vnitrozemí mimo kontinent. Z významných sídel, která mají původ již v předkoloniálním období, jich mnoho zaniklo, případně zůstává pouze odleskem dřívějšího významu (Timbuktu, Gao). Naštěstí existují i města, která ustála

vývoj během koloniálního období a stále představují významné entity, vykazující jistou prosperitu. V tomto případě zmíníme historická centra, jako jsou Kumasi (Ghana), Addis Abeba, Mogadišo, Ibadan, Ife (Nigérie). Tato města stále zůstávají připomínkou dlouhé a bohaté africké historie.

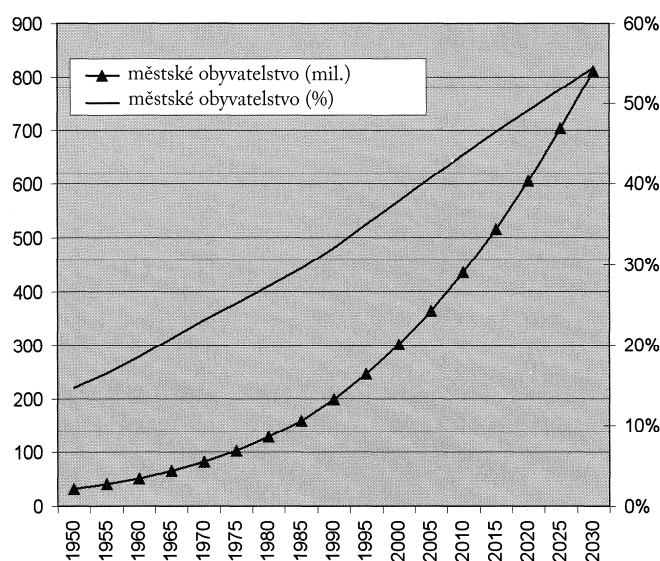
Pro zájemce

Urbanizace je termínem, který se jeví jako sebevysvětlující. Ve skutečnosti se jedná o mnohvrstevnatý proces, i proto je konceptualizován řadou odborníků. Můžeme jej chápat jako změnu prostorových forem společnosti v důsledku její modernizace. Nejznámější součástí procesu je jistě růst měst, nicméně v případě urbanizace se nejedná pouze o změny osídlení, ale i změny kulturní (akceptace a šíření městských hodnot, postojů) nebo ekonomické (úbytek ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v primárním sektoru hospodářství). V našem případě vycházíme z převládajícího chápání urbanizace a zjednodušeně ji myslíme koncentrací obyvatel do městských sídel danou především stěhováním lidí z venkova. Pokud ovšem hovoříme o městském sídle, narážíme na problém jeho definice. Těchto definic existuje celá řada a využívají zejména aspekty, jako jsou velikost města, funkce města či urbanita. V našem případě pod termínem městské sídlo chápeme koncentrované, nezemědělské osídlení s přízným administrativním statutem města.

8.1.2 Soudobé urbanizační procesy

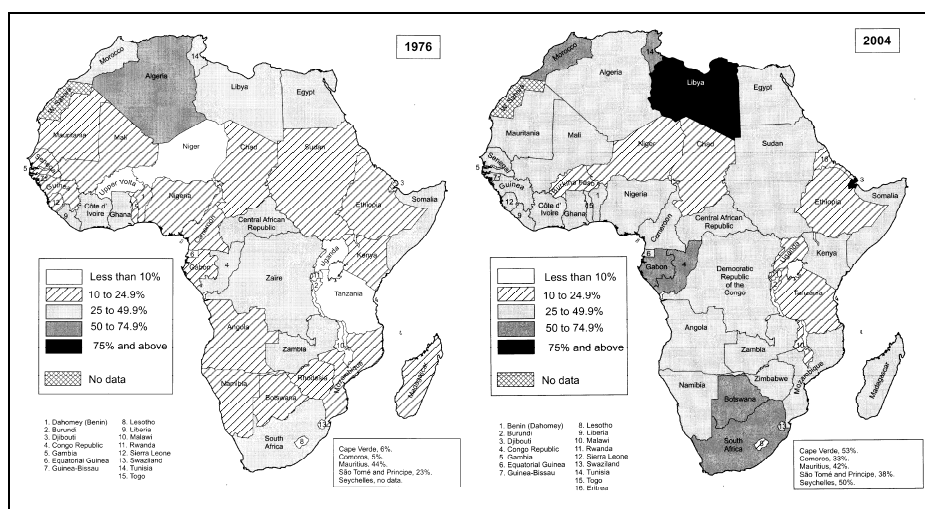
I když jsme výše konstatovali, že Afriku můžeme považovat spíše za kontinent vesnických sídel a zároveň kontinent s nejmenším podílem městského obyvatelstva, neznamená to, že by se zde neodehrával proces **urbanizace**. Právě naopak. Tento proces zde probíhá velmi dynamicky a samozřejmě je příčinou mnoha pozitivních i negativních skutečností. Pro lepší pochopení nárůstu městské populace od poloviny 20. stol., slouží následující obrázek.

Obr. 12 Dlouhodobý trend vývoje městské populace v Africe (Pramen: Cole, R. – De Blij, H. 2007).

Z obrázku je patrný nárůst absolutního i relativního počtu **městského obyvatelstva** v Africe, v celosvětovém měřítku vykazuje tento nárůst nejvyšších hodnot. Jedná se ovšem o proces vykazující regionální specifika, což samozřejmě způsobuje nevyrovnané hodnoty v podílech městského obyvatelstva mezi jednotlivými státy. V severní Africe, kde každý stát disponuje silně urbanizovanou jádrovou oblastí, se hodnoty podílu městského obyvatelstva pohybují v rozmezí 43 % v Egyptě po 86 % v Libyi. Libye je nejvíce urbanizovanou zemí Afriky, což souvisí hlavně s Kaddáfího sociální politikou. Další státy s nejvyšším podílem městského obyvatelstva jsou také vázány na africké pobřeží. Jedná se hlavně o Gabon (84 %) a Džibutsko (82 %).

Mezi státy vykazující relativně vysoké hodnoty podílu městského obyvatelstva se nachází ty, které v nedávném období zaznamenávaly posun z mírného k rapidnímu ekonomickému růstu, jako např. Gabon, Kamerun (53 %), Pobřeží Slonoviny (47 %) či Kongo (41 %). Západoafrické státy z historické perspektivy navazují na dlouhou tradici domorodé urbanizace. Její kořeny sahají do období 1 000 až 1 500, kdy se v oblasti zdejších savan a pralesů rozvinula silná impéria, jejichž páteř tvořila obchodní města. Nejméně urbanizované státy jsou lokalizovány ve vnitrozemí. Zvláště v regionu východní Afriky se nachází marginálně urbanizované státy jako Etiopie (15 %), Uganda (15 %), Burundi (8 %) a Rwanda (5 %) považovaná za stát s nejmenším podílem městské populace v Africe. S výjimkou Etiopie se příčiny hledají v koloniálním období, kdy vznikl pouze omezený počet měst plnících administrativní funkci, přičemž domorodá města zde v minulosti nevznikala. JAR disponuje nejvíce rozvinutou hierarchií městských sídel vůbec, nicméně podíl městského obyvatelstva činí 55 %. Ačkoliv se v Nigérii nachází několik významných městských sídel, zhruba 75 % obyvatel žije na venkově.

Obr. 13 Podíl městské populace v jednotlivých státech Afriky v letech 1976 a 2004
(Pramen: Cole, R. – De Blij, H. 2007).

Metropolizace

Řadu procesů, které tvoří obsah současné urbanizace, lze zastřešit souhrnným termínem **metropolizace**. Metropolizační procesy přetvářejí tradiční formu měst a dávají vzniknout novým uspořádáním vztahů ve městech a jejich různě širokém zázemí. Důsledkem je vznik metropolitních oblastí, což jsou velká seskupení tvořená zpravidla velkoměstem, sousedními městy a přilehlým zázemím. Přehled populačně největších metropolitních oblastí Afriky je znázorněn v následující tabulce.

Tab. 10 Hlavní metropolitní území v Africe (2013)

pořadí	Název	Stát	Počet obyvatel města (tis.)	Počet obyvatel v aglomeraci (tis.)
1.	Káhira	Egypt	7 740	16 000
2.	Lagos	Nigérie	7 937	13 000
3.	Kinshasa	DR Kongo	7 273	9 800
4.	Johannesburg	JAR	3 226	8 450
5.	Luanda	Angola	5 851	6 050
6.	Chartúm	Súdán	1 411	5 200
7.	Alexandrie	Egypt	4 085	4 850
8.	Abidžan	Pobřeží Slonoviny	2 878	4 750
9.	Nairobi	Keňa	3 134	4 725
10.	Dar es Salaam	Tanzanie	2 340	4 700

Pramen: Brinkhoff, T. (2013); vlastní úpravy.

8.1.3 Typologie afrických měst

V této podkapitole se stručně zaměříme na fyzickou strukturu afrických měst a na jejím základě se pokusíme stanovit jednoduchou typologii afrických měst. Současné tvary, struktury a zástavby afrických měst jsou samozřejmě konsekvencí jejich historického vývoje, patrné jsou tudíž domorodé, koloniální i postkoloniální vlivy. Někteří autoři navrhuji s využitím historického vývoje typologii afrických měst, přičemž hovoří o šesti kategoriích: domorodé město, muslimské město, koloniální město, evropské město, duální město a hybridní město. Je zřejmé, že tato typologie není výlučná a hranice mezi jednotlivými typy jsou propustné. Každopádně si s její pomocí můžeme vytvořit základní představu o podobě současných měst v Africe.

Domorodé město: nejlépe zdokumentovaná jsou jorubská města jihozápadní Nigérie a Addis Abeba. V případě jorubských měst jako Ibadan, Ife, Benin, či Oyo se předpokládá jejich existence již ve 12. a 13. stol. Tato města stále disponují pozůstatky svého předkoloniálního dědictví (tržiště, hradby, nádvoří). Addis Abeba byla založena v roce 1886 císařem Menelikem II. V městě se prolínají vlivy moderní architektury s domorodými prvky a otisky ultramoderní architektury z doby italské okupace.

Muslimské město: příklady nalezneme v oblasti Sahelu, kde se nachází Kano, Zaria nebo Sokoto, která jsou situována na převážně muslimském severu Nigérie. Dále je možné uvést města Niamey, N'Djamena, Chartúm, Omburman či Merca. Islámské prvky jsou představovány hlavně centrálním tržištěm, mešitami, svatyněmi, citadelami, lázněmi a kompaktní zástavbou.

Koloniální město: spousta současných afrických měst byla ovlivněna koloniální expanzionistickou politikou evropských mocností. Tato města primárně vznikala jako administrativní základny a centra obchodu. Dá se říct, že města tohoto typu představovala pomyslný vrchol koloniální infrastruktury, která vysávala zdroje z jejich zázemí do Evropy. Díky tomu zpravidla disponují důležitými přístavy. Jako příklady poslouží hlavní města západního pobřeží Afriky: Dakar, Conacry, Freetown. Přítomné zde byly sociálně-prostorové a funkční segregace, stejně jako segregace ve využívání země. Zmíněné koloniální vlivy se následně pomocí difúze šířily i do vnitrozemských měst jako jsou např. Tamale či Lumumbashi.

Evropské město: evropská města jako Harare, Lusaka, Windhoek nebo Nairobi byla primárně rozvíjena pro potřeby evropských osídlenců, následkem toho se stávala replikami měst evropských. Docházelo k segregaci Afričanů, Evropanů a Asiátů na základě povolání a délky pobytu. Evropané ovládali ekonomiku a administrativu, Asiáté se živili jako kupci a řemeslníci a Afričané byli zpravidla marginalizovaní a zastávali nekvalifikované práce. Z těchto důvodů Afričané často nevyužívali tato města jako permanentní domov.

Duální město: jedná se o město, kde jsou simultánně přítomny avšak jasně odděleny vzájemně rozdílné prvky dvou a více již představených typů měst. Jako duální město je uváděn „velký Chartúm“. Termín lze chápat jako souměstí. Na levém břehu Nilu se rozprostírá domorodé město Omburman, na pravém břehu Nilu poté koloniální město Chartúm. Taktéž Kano lze považovat za duální město. Staré muslimské město je zde obklopeno novější zástavbou nesoucí jasný rys koloniálního města.

Hybridní město: jestliže domorodé a cizí elementy existují v duálním městě odděleně, pak v hybridním městě jsou provázaně integrovány. Většinu dnešních afrických měst lze označit za hybrid domorodého, koloniálního a moderního vývoje. Příkladem nechť je Akkra.

***Menelik II.** byl etiopský panovník. Vládl v letech 1889–1906, kdy jej zmrzačila mozková mrtvice, nicméně na trůnu setrval až do roku 1913. Jedná se o zakladatele moderní Etiopie. Nenasledoval ambice svých předchůdců na pobřeží a sousední Eritreu nechal Italům. Jejich špatně naplánovanou invazi dokonce přemohl v bitvě u Adwy roku 1896 a stal se tak jediným africkým vůdcem, který trvale vzdoroval invazi Evropanů v době rozdělování Afriky. Na jedné straně uchránil Etiopii před kolonizací, na druhou stranu se podílel na kolonizaci jižních a východních území. Jeho hegemonie se tudíž rozšířila na úrodné zemědělské oblasti Oromů a na somálský Ogaden. Snažil se o rozvoj dopravní infrastruktury, bankovního systému či procesu urbanizace. Založil Addis Abebu, která byla poté, co se stal císařem, jmenována hlavním městem. Stalo se tak mimo jiné ze strategických důvodů, poloha Addis Abeby v rámci Etiopie je totiž centrální. Navíc se město nenacházelo v bezprostřední blízkosti italské hrozby.*

8.1.4 Africká primate cities

Kojenecká úmrtnost vyjadřuje počet zemřelých dětí ve stáří do jednoho roku

Primate city je termín, který se používá pro města, která zpravidla představují populačně největší sídla dané země. Zároveň jsou tato sídla považována za nejdůležitější ve smyslu množství kapitálu a výroby, služeb, obchodu, kultury a politického vlivu. Taktéž v nich dochází ke vzniku a další distribuci rozvoje dané země a jeho změn. Populačně jsou častokrát několikanásobně větší než druhé největší město v zemi a tím uplatňují svůj vliv na politický či ekonomický systém státu.

Z jakékoliv obecně uznávané definice urbanizace plyne, že Afrika je nejméně urbanizovaným kontinentem, a to navzdory velmi vysokým hodnotám růstu městské populace a v současnosti se vyvíjející hierarchie urbánních prostorů. Mezi léty 1950 až 1995 se počet městské populace v Africe zvyšoval přibližně 5% ročním přírůstkem, nicméně poté odhady hovoří o zpomalení růstu; dle prognóz by do roku 2030 měla městská populace v Africe růst tempem 3 % za rok. Zmíněný růst je způsoben kladnými hodnotami přirozeného přírůstku obyvatel ve městech, kde jsou tyto hodnoty obecně vyšší než na venkově. Jde o to, že ve městech pozorujeme větší schopnost regulovat proces úmrtnosti, především tu dětskou respektive kojeneckou, než je tomu v případě venkovských oblastí, přičemž malá efektivita schopnosti regulovat porodnost se ve městech a na venkově příliš neliší. V případě růstu afrických měst se ovšem jako důležitější jeví prostorová mobilita vyjádřená imigrací venkovské populace do měst.

Africká města vykazují mnoho zjevných diferencí, a to především v jejich velikosti, tempu růstu, kapitálu a strukturách ekonomicky aktivních obyvatel, kvality bydlení a dostupných služeb. Na druhou stranu jsme svědky důležitých podobností urbánních vzorů mezi jednotlivými státy. V této souvislosti zmíníme nejvyšší míru populačního růstu v rámci tzv. **primate cities**. Jejich přehled je obsažen v tab. 11.

Tab. 11 Odhadovaný růst vybraných primate cities od třicátých let po současnost

město	rok	Počet obyvatel (tis.)	rok	Počet obyvatel (tis.)	Rok	Počet obyvatel (tis.)	Rok 2005
Addis Abeba	1938	300	1968	620	1994	2 086	2 758
Káhira	1937	1 312	1966	4 220	1996	6 790	7 735
Casablanca	1936	257	1966	1 120	1994	2 941	3 145
Dakar	1931	54	1968	600	1997	1 968	2 352
Harare	1931	32	1968	380	1992	1 189	1 543
Johannesburg	1936	517	1960	1 153	1996	1 481	2 026
Kinshasa	1930	33	1966	508	.	.	7 786
Lagos	1931	127	1963	665	1991	5 195	8 789
N'Djamena	1936	8	1967	150	1993	531	721

Pramen: Cole, R. – De Blij, H. (2007); vlastní úpravy.

Některá města jako např. Káhira zmírnila v posledních letech **tempo růstu**. Možná trochu překvapivě navzdory tomuto konstatování, dosáhla káhirská aglomerace do roku 2005 celkem 16 mil. obyvatel. Obdobně navzdory zpomalení růstu dosáhla v tom samém roce aglomerace Brazzaville-Kinshasa počtu 9,7 mil. obyvatel, aglomerace Lagosu a Johannesburgu 10 mil. respektive 6 mil. obyvatel. Skoro ve všech z afrických primate cities dochází k pokračování zdvojnásobování počtu obyvatel v horizontu dvaceti let, přičemž hlavním faktorem tohoto procesu je imigrace. Mnoho obyvatel rurálních území a menších měst, která společně představují zázemí primate cities, je k imigraci motivováno ekonomickými příležitostmi (reálnými či předpokládanými) těchto industriálních, komerčních a politických center. Frekventovaným důsledkem je poté vznik neplánovaných, přelidněných, ekonomicky chudých a stavebně nevyhovujících sídel v sousedství zmíněných center.

V primate cities dochází také ke koncentraci nejvyššího ekonomického růstu, kapitálových investic, ekonomických a politických subjektů, což v mnoha případech přetrvává z koloniálního období. Střetávají se zde mezinárodní a státní ekonomiky. Častokrát je v primate cities koncentrována více než polovina městské populace daných zemí.

Obecně vzato je vysoké procento městského obyvatelstva lokalizováno ve městech, která mají více než 100 000 obyvatel. Dá se tedy říci, že hierarchická strukturace měst velmi často

absentuje, proto jsou v Africe přítomné velké disparity mezi menšími městy a primate cities, kde dochází k silné koncentraci bohatství a rozvoje. Problémy asociované s růstem velkých měst a regionálními disparitami bohatství a rozvoje jsou sice mezi jednotlivými vládami dobře známy, ovšem sjednání nápravy se daří částečně pouze v případě některých nežádoucích jevů. Častým přáním je kontrola růstu měst, k čemuž jako hlavní nástroj slouží snahy o zatraktivnění rurálních území (tvorba image dobrého místa pro život s pracovními příležitostmi a adekvátními službami). K dosažení tohoto kýženého stavu jsou uplatňovány strategie jako např. decentralizace průmyslu (lokace firem s nároky na kvalifikovanou pracovní sílu, je chápán jako stimul rozvoje požadovaných venkovských center růstu), zavádění zemědělských projektů menšího měřítka, inovací zemědělských technologií a revizí pronájmu půdy, případně zvyšováním kvality lékařských a školských zařízení atd.

Podíl vybraných primate cities na celkové populaci žijící ve městech příslušného státu: Addis Abeba 59 %, Conakry 59 %, Tripolis 63 %, Kampala 68 %, Banjul 100 %. Důležitými výjimkami jsou Lagos (14 %), Johannesburg (14 %), Alžír (29 %) a Kinshasa (34 %).

8.1.5 Konsekvence růstu afrických měst

V předchozí podkapitole jsme se věnovali jednomu z důsledků rapidního růstu afrických měst, vzniku primate cities. Dynamický a zpravidla neřízený růst afrických měst spustil řadu problémů, které lze klasifikovat do následujících kategorií: a) městský neformální sektor (urban informal sector), b) nedostatek domů, c) pozemkový management a d) infrastrukturní zajištění, dostupnost služeb a řízení měst.

Městský neformální sektor: běžným fenoménem afrických měst je urbánní dualismus – koexistence formálního a neformálního sektoru. Pod formální sektor spadají veřejné i soukromé podniky uznané a regulované oficiálními orgány. Typický městský neformální sektor představují jednotlivci a podniky fungující mimo běžný regulační rámec. Součástí sektoru je velmi často kriminální činnost.

Nedostatek domů: zřejmě hlavní problémem afrických měst je neschopnost jednotlivých vlád nabídnout adekvátní a dostupné bydlení. Většina městského obyvatelstva v Africe nemá nárok na přístup k standardnímu bydlení a je nucena obývat podřadnější neformální městské osídlení, jehož nejdůležitějším typem bývají **slumy**. Jedná se o městské části s hustou, zpravidla ilegální zástavbou, ovšem na legálně vlastněné či pronajaté půdě, přičemž absentuje základní infrastrukturní vybavení.

Pozemkový management: hlavním problémem je neschopnost městských správ efektivně administrovat obchod s pozemky. Výsledkem jsou ilegální obchody s pozemky, které problematizují městské plánování.

Infrastrukturní zajištění, dostupnost služeb a řízení měst: lze konstatovat, že rapidní a nekontrolované tempo urbanizace v mnoha místech paralyzovalo městské správy, které nebyly a často i nejsou schopny na vývoj reagovat. Africká města jsou tudíž obvykle sužována nedostatečným vodním zásobováním, absencí kanalizace, nevyhovujícím odpadovým hospodářstvím a veřejnou dopravou.

Pro zájemce

Migranti směřující z venkova do měst sice vytváří na městská prostředí nepřiměřený tlak, na druhou stranu udržují důležité sociální vazby se svými původními domovy, pro něž často představují benefit. Hlavními příčinami těchto vazeb bývají a) silné rodinné vazby, b) snaha migrantů uchovat si práva na půdu, c) snaha diverzifikovat příjmy venkovských domácností. Finanční **remittance** (jednoduše zaslání financí do původních domovů) představují obecně velmi důležitou činnost migrantů. Různé výzkumy odhadují, že finanční i naturální remittance, obecně představují 10–20 % celkových příjmů venkovských domácností, které přispěly k popisovanému migračnímu procesu. Remittance tak částečně přispívají k venkovskému rozvoji. Ještě větším přínosem mohou však být navrátilí se migranti. Ti často představují šířitele inovací, jež se uplatňují hlavně v zemědělství (introdukce pěstování nových plodin, aplikace nových technologií aj.), ale i mimo něj. Nedoceňovaný zůstává jejich potenciál měnit kulturní návyky (zdůrazňování významu vzdělání).

Příklad / Příklad z praxe

Kibera je administrativní součástí hlavního města Keni, Nairobi. Od samotného centra Nairobi je Kibera vzdálena 5 km. Jedná se o největší slum v Nairobi a zároveň se předpokládá, že se jedná o největší africký slum vůbec. Během keňského censu konaného v roce 2009 bylo ve slumu sečteno přibližně 170 000 lidí, což silně kontrastuje s předchozími odhady hovořícími až o 2 000 000 rezidentů. Zjednodušeně můžeme konstatovat, že nikdo přesně netuší, kolik obyvatel v Kibere žije. Svědčí o tom signifikantně se lišící údaje pocházející z různých výzkumů, které uplatňují celou škálu výzkumných metod (např. letecké snímkování, mikrocensus). Přitom znalost o reálném počtu obyvatel je základním údajem, od něž se mohou následně odvíjet eventuelní strategické plánovací procesy související s vývojem populace a rozvojem základní infrastruktury, jež ve slumu chybí.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Diskutujte a zhodnoťte hlavní problémy, s nimiž jsou v současnosti konfrontována jednotlivá vedení afrických měst. Existují nějaké efektivní cesty k řešení těchto problémů?

SHRNUTÍ

Kapitola se Vám pokusila představit základní informace týkající se afrických sídel. Nyní byste již měli vědět, že Afrika je kontinentem, kde stále převažují vesnická sídla. Na druhou stranu zde probíhá poměrně intenzivní růst vybraných měst, což s sebou přináší škálu problémů, jako je např. nekontrolované rozšiřování slumů, jejichž řešení představuje výzvu pro patřičné administrativní struktury. S růstem měst souvisí taktéž fenomén tzv. primate city. I zde jsou žádoucí efektivní regulační opatření nutná pro následný udržitelný rozvoj těchto měst.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Pokuste se charakterizovat tzv. primate cities. U těchto měst uvedených v tabulce č. 11 se pokuste zjistit, zda v nich sídlí některé nadnárodní společnosti. Zjistěte také eventuelní výskyt slumů případně jejich charakter.
2. S kolegy se pokuste o diskusi nad možnostmi řešení problémů souvisejících s růstem afrických měst.
3. Co je to urbanizace? Uvažujte, jaký dopad může urbanizace představovat pro africké státy a jejich demografický vývoj.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: vesnické sídlo, městské sídlo

Pojem 2: urbanizace, primate city

Pojem 3: slum, dualita města

9 Česká zahraniční rozvojová pomoc v Africe

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- rozpoznat hlavní principy české zahraniční rozvojové spolupráce,
- charakterizovat českou rozvojovou pomoc v Africe,
- identifikovat africké státy, do nichž byla česká rozvojová pomoc směřována nejintenzivněji, a provést základní geografickou charakteristiku těchto států.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **180 minut.**

Průvodce studiem

Zahraniční rozvojová spolupráce je integrální součástí české zahraniční politiky. Je realizována multilaterálně v rámci mezinárodních organizací, jichž je Česká republika členem anebo bilaterálně, kdy dochází ke spolupráci s konkrétním státem. Hlavním cílem rozvojové spolupráce je snaha o odstranění chudoby. Právě Afrika a speciálně její subsaharská část jsou chudobou postiženy snad nejvíce, je tudíž logické, že česká rozvojová spolupráce dlouhodobě směřuje i zde. Kapitola se Vám proto pokusí stručně představit minulé a současné rozvojové aktivity České republiky v Africe, jakožto i země, do nichž byly tyto aktivity koncentrovány.

Rozvojové cíle tisíciletí

(Millennium Development Goals – MDGs): jedná se o 8 rozvojových cílů, které byly oficiálně ustaveny v roce 2000 na tzv. Summitu tisíciletí (Millennium Summit) OSN. Všechny tehdejších 189 členských zemí a několik desítek mezinárodních organizací se přijetím Miléniové deklarace (United Nations Millennium Declaration) zavázalo k naplnění MDGs nejpozději do roku 2015. Stejně jako v případě mnoha dalších mezinárodních deklarací se dosavadní realita vývoje naplňování obsahu MDGs výrazně liší od původních plánů. Na webových stránkách UNDP (United Nations Development Programme) si vyhledejte znění MDGs a s využitím jiných publikací UNDP (např. Human Development Report 2013) konfrontujte jejich naplňování se současnou realitou.

9.1 Zahraniční rozvojová spolupráce ČR

Globální problémy současného světa souvisí do značné míry s chudobou. Tento negativní fenomén je spojen zejména s málo rozvinutými zeměmi. Jednou z metod zmírnění chudoby a zajištění rozvojových aktivit je zahraniční rozvojová spolupráce. Ta je znovu obnovena od roku 1995 i v případě České republiky, která ji učinila součástí své zahraniční politiky jako první z postsocialistických zemí střední a východní Evropy. Zahraniční rozvojová pomoc tedy vychází z gesce Ministerstva zahraničních věcí ČR, na její koordinaci navíc participuje i devět dalších ministerstev. Poskytováním rozvojové pomoci přispívá ČR mimo jiné k zajištění bezpečnosti a stability na globální úrovni i k předcházení konfliktů na regionální a lokální úrovni, omezení nežádoucí migrace, bezpečnosti v oblasti životního prostředí, podpoře demokracie, dodržování lidských práv a základních svobod a posilování právního státu.

Cíle české rozvojové spolupráce spočívají v odstranění chudoby, v budování bezpečnosti a prosperity. Úspěšné naplnění těchto cílů by mělo podpořit realizaci rozvojových cílů zemí, s nimiž je spolupráce udržována. Výchozí bod představují Rozvojové cíle tisíciletí (*Millennium Development Goals – MDGs*), další principy české rozvojové spolupráce vycházejí z Evropského konsensu o rozvoji (2005), Pařížské deklarace o efektivnosti pomoci (2005) a Akční agendy z Akkry (2008).

9.2 Vývoj rozvojové spolupráce ČR se zaměřením na Afriku

Zahraniční rozvojová spolupráce prodělala od svého vzniku do současného stavu vývoj, který se dá zmapovat s využitím jednotlivých koncepcí zahraniční rozvojové spolupráce. Legislativně byla zahraniční rozvojová spolupráce upravena v roce 2002 první Koncepcí

zahraniční rozvojové pomoci na období let 2002–2007 (Usnesení vlády č. 91/2002), která upřesnila cíle a principy české rozvojové spolupráce. Koncepce zároveň stanovila 20 zemí a k nim přiřazené sektory, do kterých měla ve stanoveném období přednostně směřovat česká pomoc. Mezi vybranými zeměmi se nacházelo také pět států subsaharské Afriky: Angola, Burkina Faso, Etiopie, Mali, Namibie. Roztříštěný systém poskytování rozvojové pomoci byl zachován i v roce 2004, kdy v souvislosti se vstupem do EU došlo k přijetí nových zásad (Usnesení vlády č. 302/2004 ze dne 31. března 2004). Institucionálně-organizační rámec de facto stále vycházel ze systému nastaveného v roce 1995, postupně však začalo být evidentní, že již nevyhovuje potřebám efektivního řízení zahraniční rozvojové spolupráce. Hlavními nedostatky byla poměrně nízká efektivita spolupráce a zejména její roztříštěnost. Proto vláda v roce 2007 přijala klíčové rozhodnutí o **Transformaci systému ZRS** (Usnesení vlády č. 1070/2007 ze dne 19. září 2007) s cílem sjednotit a zefektivnit dosavadní neucelený systém.

V současnosti představuje hlavní legislativní ukotvení zahraniční rozvojové spolupráce zákon č. 151/2010 Sb. o zahraniční rozvojové spolupráci a humanitární pomoci poskytované do zahraničí, který vstoupil v platnost 1. července 2010. Zákon jasně odlišuje humanitární pomoc od rozvojové spolupráce. V jejím případě je jako hlavní implementační organizace stanovena Česká rozvojová agentura (ČRA). Dokument určuje směřování české rozvojové spolupráce ve střednědobém horizontu (období let 2010–2017), kromě principů jejího poskytování stanovuje také nové teritoriální a sektorové priority. V případě teritoriálních priorit došlo k transformaci ve struktuře partnerských zemí, které byly rozděleny do tří skupin. V té první jsou tzv. **programové země**. Jedná se o nejvyšší kategorii prioritních zemí s programem spolupráce. Z afrických států se v této kategorii nachází pouze Etiopie. Druhou skupinu tvoří **projektové země**, ve kterých jsou ve střednědobém horizontu potřebné a žádoucí rozsáhlejší rozvojové aktivity ČR. V rámci této kategorie se žádná z afrických zemí nenachází. Poslední skupinu tvoří **dosavadní prioritní země**, v nichž pokračuje spolupráce v jiném rozsahu a zaměření než v předchozím programovém období. V případě Afriky se jedná o Angolu a Zambii.

9.3 Angola, Etiopie, Zambie

Jak již plyne z předchozího textu, v rámci Afriky se zahraniční rozvojová spolupráce České republiky v současnosti nejaktivněji realizuje v Angole, Etiopii a Zambii. Následující část se Vás tudíž pokusí prostřednictvím stručných profilů blíže seznámit s jednotlivými zeměmi.

Tab. 12 Vybrané základní ukazatele Angoly, Etiopie a Zambie (2010)

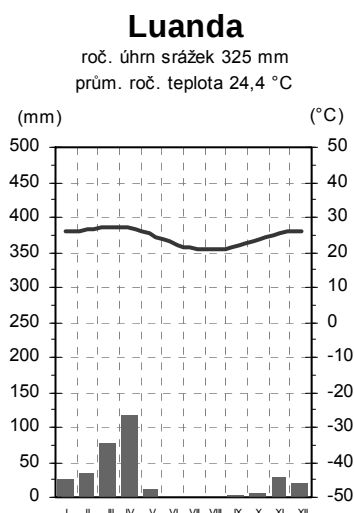
ukazatel	Angola	Etiopie	Zambie
Obyvatelstvo (tis.)	18 021	80 713	13 093
Rozloha (tis. km ²)	1 247	1 000	743
Hust. zalidnění (obyv./ km ²)	14	79	16
Míra urbanizace (%)	57	16	35
Úhrnná plodnost	5,8	5,3	5,8
Kojenecká úmrtnost (‰)	116,3	78,1	92,8
Střední délka života (věk 0)	48,5	57,3	55,1
Podvýživa (%)	46	46	45
HDP/obyv. (pks. USD)	7 699	802	1 429

Pramen: United Nations Statistics Division (2012).

9.3.1 Angola

Jedná se přímořský stát rozkládající se dle regionalizace OSN v makroregionu střední Afriky. Jde o rozlehlý stát, který svou rozlohou 1 246 700 km² zaujímá v pořadí velikosti afrických států sedmé místo. Odhad počtu obyvatel pro rok 2012 činí 18 056 072, přesný údaj by měl být zjištěn v rámci censu, který je poprvé od roku 1970 naplánován na rok 2013.

Přírodní podmínky: více než 90 % reliéfu Angoly se nachází v nadmořských výškách nad 1 000 m. Tento reliéf je představován plošinami a tabulemi, v obou případech členěnými údolími řek a pohořími, přičemž maximálních výšek je dosaženo ve střední a západní části země. Zdejší plošina prudce klesá kuestami a strukturálními svahy směrem k pobřeží. Zde se nachází úzká pobřežní nížina rozšiřující se na severu země. Tato nížina zabírá 10 % rozlohy země. Západ, sever a severovýchod země jsou hlavně řekami Cuanza, Cassai a Cuango odvodňovány do Atlantického oceánu, jihovýchod země spadá do úmoří Indického oceánu (řeka Zambezi), občasné toky na jihu končí v bezodtokové oblasti Kalaharské pánve. Podnebí se vlivem charakteru reliéfu diferencuje, teplota ve vnitrozemí je v důsledku jeho vysokých poloh zmírňována, převládá zde mírně teplé klima, sever země a návětrné svahy v západní části disponují tropickým dešťovým podnebím. Vegetace je převážně typická pro tropické oblasti, na jihozápadě se pak nacházejí formace typické pro subtropy.

Obr. 14 Průměrné měsíční teploty a srážky v Luandě (Pramen dat: Mühr, B. 2011).

Historický vývoj: v předkoloniálním období existovala na území dnešní Angoly řada dobře organizovaných státních útvarů fungujících na etnickém principu. V roce 1482 zde přistál portugalský mořeplavec Diego Cão, území bylo postupně kolonizováno Portugalci. Dohody z let 1885–1895 mezi Portugalci, Belgičany, Němci a Angličany přesně vymezily hranice portugalské kolonie Angola. Osvobozené hnutí zesílilo po druhé světové válce, na přelomu 50. a 60. let 20. stol. byl zahájen ozbrojený odpor. Portugalci postupně ztráceli kontrolu nad různými částmi Angoly. V roce 1972 je Angole přiznáno právo autonomie, samostatným státem se však Angola stává až v roce 1975, poté, co v Portugalsku během „karafiátové revoluce“ padla diktatura. V době vyhlášení samostatnosti již v Angole naplno propuká občanská válka, trvající dvacet sedm let. Hlavní strany konfliktu byly aktivně podporovány globálními mocnostmi, na vyřešení konfliktu měl tedy kladný vliv rozpad bipolárního uspořádání světa. Za samotný konec konfliktu se však považuje až rok 2002, kdy byl během přestřelky zabit Jonas Savimbi, vůdce povstaleckých skupin. V současné době je Angola zemí prodávající postkonfliktní obnovu.

Hlavní aktéři konfliktu byli následující: FNLA (Svaz národů severní Angoly): militantní organizace bojující již proti Portugalcům. Organizace byla prozápadně orientovaná, podporována byla ze strany tehdejšího Zairu, Jižní Afriky, USA a Číny (po ideologické roztržce Číny a SSSR). V roce 1992 se transformovala na politickou stranu; MPLA (Angolské lidové osvobozené hnutí): hnutí, které vedlo ozbrojený odpor proti Portugalcům. Její představitelé jednostranně vyhlásili v roce 1975 republiku a usurpovali moc. Hnutí bylo silně podporováno Kubou a SSSR, v občanské válce dokázali porazit své hlavní konkurenty; UNITA (Národní svaz za úplnou nezávislost Angoly): organizace nejprve bojující po boku MPLA proti Portugalcům, poté hlavní rival MPLA. Podporována byla hlavně USA a Jižní Afrikou. Po smrti svého vůdce v roce 2002 zastavila ozbrojený odpor a své zájmy začala hájit politickou cestou.

Populace: obyvatelstvo tvoří bantuská etnika, která se tradičně dělí do deseti skupin. Nejpočetnější skupinou jsou Ovimbundu (39 %), Mbundu (23 %) a Kongo (14 %). Necelé 1 % obyvatel představují běloši, a to zejména Portugalci žijící ve městech. Podíl křesťanů na celkové populaci je 89 %. Nej hustěji je Angola osídlena v centrální, vysoce položené náhorní plošině a v exklávě Cabinda, nejméně osídlené je jižní pobřeží a zejména jihovýchod země. Přibližně 40 % populace žije pod hranicí chudoby.

Pro zájemce

Cabinda je angolské území o velikosti 7 823 km², kde žije přibližně 150 000 obyvatel. Jedná se o exklávu Angoly, sousedící se státy Kongo a DR Kongo. Území ovládli v 16. stol. Portugalci, kteří zde v roce 1885 vyhlásili protektorát. V tom samém roce došlo v důsledku závěrů Berlínské konference k faktické separaci Cabindy od zbytku území Angoly. Exkláva představuje ekonomicky velmi významné území. Z rozsáhlých šelfových nalezišť se těží ropa, pěstují se zde tropické plodiny, těží se dřevo. O to větším politickým problémem jsou dlouhodobé separatistické tendence, které mají kořeny již v koloniálním období.

OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) je ropný kartel, jehož hlavní cíle spočívají jednak v zajištění stabilních příjmů plynoucích z exportu ropy pro členské státy a také v regulaci a koordinaci objemu produkce a cen ropy. Organizace byla založena během Bagdádské konference v roce 1960 a její sídlo se od roku 1965 nachází ve Vídni. V současné době tvoří OPEC dvanáct zemí, z afrických států jsou kromě Angoly členy také Libye, Alžírsko, Nigérie a Gabon.

Hospodářství: produkce ropy a s ní související aktivity generují 85 % HDP, dalších 5 % zajišťuje export diamantů. V roce 2006 se Angola stala členským státem OPECu. Současná produkce ropy je vyjádřena hodnotou 1,65 mil. barelů denně. Právě vysoké mezinárodní ceny ropy byly hlavní příčinou rapidního ekonomického růstu mezi léty 2002 (ukončení konfliktu) a 2008 (počátek globální recese), kdy angolská ekonomika rostla tempem 17 % za rok. S vypuknutím ekonomické krize došlo ke zpomalení ekonomického růstu, byla také pozastavena řada projektů rozvoje infrastruktury. Ta je v důsledku dvaceti sedmi let dlouhé občanské války stále nedostatečně rozvinutá, obrovským problémem zůstávají rozsáhlá minová pole. Samozásobitelské zemědělství představuje hlavní složku obživy většiny angolské populace, přesto se více než polovina potravin dováží. Pouze 15 % pracovní síly pracuje v průmyslu, stavebnictví a službách.

Rozvojová spolupráce: jisté formy spolupráce lze vypátrat již v 60. letech 20. stol. v souvislosti s podporou MPLA. V 70. letech představovala Angola nejvýznamnějšího obchodního partnera ČSSR v subsaharské Africe. Poté postupně docházelo k ochlazení česko-angolských vztahů, obrat nastal na počátku nového milénia, kdy došlo k opětovnému rozvoji spolupráce. Rozvojová spolupráce se týkala hlavně sektorů zemědělství a školství. Důležitou se stala snaha o detekci min a jejich následné zneškodnění. Jako konkrétní příklady projektů rozvojové spolupráce lze jmenovat:

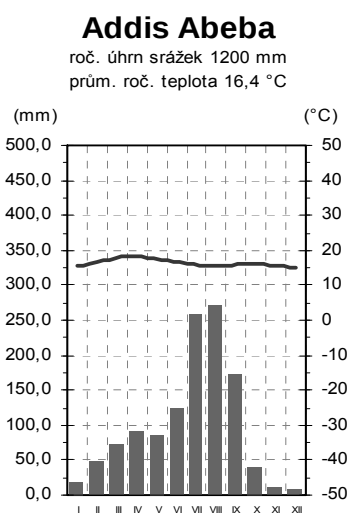
- podporu chovu ryb a rybníkářství v provincii Bié,
- posilování kapacit zemědělského a lesnického poradenství,
- podporu zavádění středního školství zemědělského zaměření.

Prostorově se spolupráce zaměřila na již zmíněnou provincii Bié a také na provincii Moxico. Jedná se o regiony s nejhoršími socio-ekonomickými ukazateli a hlavně o regiony, které byly válkou velmi silně decimovány. V současnosti je doporučována proexportní orientace spolupráce a realizace jednotlivých projektů nestátních neziskových organizací v dosavadních prioritních sektorech – zejména zemědělství a sociálního rozvoje (včetně vzdělávání, sociálních a zdravotnických služeb).

9.3.2 Etiopie

Jedná se o přímořský stát s rozlohou 1 104 300 km², která jej řadí v rámci afrických států na desáté místo. Dle statistické divize OSN spadá do makroregionu východní Afriky. Odhad počtu obyvatel pro rok 2012 činí 84 320 987 osob, s největší pravděpodobností se jedná o druhý populačně největší stát Afriky. V roce 2007 bylo v zemi provedeno sčítání lidu, v jehož rámci bylo sečteno 73 918 505 lidí.

Přírodní podmínky: Etiopie je převážně hornatou zemí. Západ země vyplňuje složitý, rozsáhlý, krystalický masiv místy překrytý lávovými příkrovy, Etiopská vysočina ve vybraných místech přesahující 4 000 m. Na severu nalezneme horský masív Ras Dašan (4 602 m), nejvyšší část země. Rozeklaná horstva lemují i jižní okraj země. Východoafrická příkopová propadlina protíná Etiopii od jezera Turkana zhruba severním směrem celou zemí. Také na východ od propadliny se tyčí horské masivy a hřbety s vrcholy vyššími než 4 000 m. Samotný východní cíp Etiopie představuje ogadenská step, což je plošina situovaná v nízkých polohách. Podnebí je regionálně diferencované zejména vlivem rozdílné nadmořské výšky. Do 2 000 m se setkáme s horkým tropickým klimatem většinou suchým. Větší srážkové úhrny se pojí k zalesněným údolím. Hory a náhorní plošiny jsou pokryty savanou. Nejvýznamnější řekou je Bílý Nil odvodňující severozápad země, jih je na vodstvo poměrně chudý.

Obr. 15 Průměrné měsíční teploty a srážky v Addis Abebě (Pramen dat: Mühr, B. 2011).

Historický vývoj: v 1. stol. se na území severní Etiopie etablovala Aksúmská říše, kde došlo ve 4. stol. k přijetí křesťanství. V roce 1520 navázali kontakt s Etiopií Portugalci, kteří etiopské panovníky podporovali v dlouhodobém boji proti Turkům. Ve 30. letech 17. stol. došlo k vyhnání jezuitských misionářů, načež následovalo oslabení moci negušů (vládců) a rozdrobení země. Sjednotit starou říši se podařilo až koncem 19. stol. císaři Menelikovi II. (1844–1913). V období jeho vlády Italové obsadili Eritreu. Počátkem 30. let 20. stol. dochází za vlády císaře Haile Selassieho (1892–1975) k výraznějším pokusům o modernizaci země. Ta byla mezi léty 1935 a 1941 přerušena italskou okupací. V roce 1950 se autonomní (tento status zrušen v roce 1962) součástí země stala Eritrea, jejíž obyvatelé vedli vůči Etiopii ozbrojený odpor až do 90. let 20. stol. V roce 1974 byl císař sesazen vojenským juntou (Derg) a následující rok zemřel. Prvním mužem následující diktatury se stal Haile Mengistu Mariam, který v zemi nastolil marxisticky pojaté vedení státu. Během diktatury ještě zesílily separatistické tendence v Eritreji a Tigre, v letech 1977 až 1980 svedla Etiopie válku se sousedním Somálskem o oblast Ogaden. Somálské jednotky byly s pomocí SSSR vyhnány. V 80. letech 20. stol. byl v důsledku vnitrostátního konfliktu a katastrofálních such postižen sever země sérií rozsáhlých hladomorů. V roce 1991 se volnému spojení povstaleckých sil podařilo svrhnout Mengistův režim. Následně došlo k vyhlášení eritrejské nezávislosti (1993) a v demokratickou transformaci Etiopie. Byla přijata nová ústava (1994), Etiopie se stala federací. Na konci roku 1999 vypukl ozbrojený konflikt mezi Etiopií a Eritreou. Ten byl sice ukončen na konci roku 2000, nicméně část etiopských jednotek stále setrvává na území Eritreje.

Grand Renaissance Dam, dříve nazývaná také *Mille-
nium Dam* je budovaná
vodní nádrž na řece Bílý
Nil. Nachází se v Etiopii
přibližně 40 km od hranic
se Súdánem. S instalova-
ným výkonem 6 000 MW by
se mělo jednat o největší
hydroelektrickou elektrár-
nu v Africe. Stejně tak
plánovaný objem 63 mld.
m³ z ní bude činit jedno
z největších vodních děl
v Africe. Cílem výstavby je
jednak zajistit Etiopii
energetickou soběstačnost
a také profitovat z exportu
elektrické energie za hrani-
ce země. Předpokládá se, že
vodní nádrž se stane příči-
nou regionálních kontro-
verzí. Zejména Súdán
a Egypt se snaží prosadit
zastavení výstavby. Důvo-
dem jsou jejich obavy
ohledně vlivu nádrže na
vodní režim Nilu.

Populace: obyvatelstvo je složeno z dvaceti čtyř etnických skupin. Nejpočetnější jsou Oromové (35 %) obývající východ a jih země, dále Amharové (27 %) žijící na severu a v centrální části země a Tigriňové (6 %) lokalizovaní na severu při hranicích s Eritreou. V Etiopii převažují etiopiští ortodoxní křesťané (44 %), zvyšuje se podíl protestantů (19 %), zhruba třetinu populace (34 %) představují muslimové. Obyvatelstvo je koncentrováno zejména na náhorní plošině. Přibližně 30 % populace žije pod hranicí chudoby.

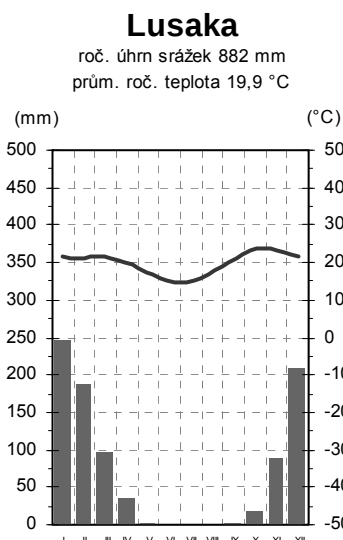
Hospodářství: ekonomika stojí na zemědělství, jež zaměstnává 85 % pracovní síly a generuje 46 % HDP. Hlavní exportní komoditou stále zůstává káva. Etiopské zemědělství trpí nedostatkem adekvátních technologií a častými obdobími sucha. Pokud se realizují zahraniční investice, děje se tak zejména v oblasti textilního a kožedělného průmyslu a komerčního zemědělství. Nerostné suroviny jsou v Etiopii velmi omezené a jsou zpravidla minimálně využívány. Ačkoliv tempo ekonomického růstu zůstává velmi vysoké, přepočtený HDP na obyvatele zůstává jeden z nejmenších na světě. Rozvoj ekonomiky vychází z díky státem řízeného plánu růstu a transformace hospodářství. Hlavními metodami tohoto rozvoje jsou především snahy o rozvoj infrastruktury a komerčního zemědělství. Živým stále zůstává kontroverzní projekt výstavby vodní nádrže Grand Renaissance Dam na Nilu.

Rozvojová spolupráce: v rámci zahraniční rozvojové spolupráce působí Česká republika v Etiopii ve větší míře od roku 2001. Hlavní české rozvojové aktivity směřovaly do vzdělání, zásobování vodou, v menší míře pak do zemědělství a sociálního rozvoje. Za konkrétní příklady úspěšné rozvojové spolupráce lze považovat podporu budování kapacit Etiopské geologické služby, která se soustředila na mapování zdrojů podzemních vod. Dalším úspěchem bylo zavádění moderních vyučovacích metod na základních i středních školách. Metody byly dokonce oficiálně certifikovány etiopským ministerstvem školství. V květnu 2010 byla Etiopie vybrána českou vládou mezi pět prioritních zemí zahraniční rozvojové spolupráce České republiky. Následně došlo ke stanovení hlavních sektorů rozvojových aktivit, přičemž byly vybrány následující sektory: vzdělávání, zdravotnictví, zásobování vodou a sanitace, zemědělství, lesnictví a rybolov a prevence katastrof a připravenosti na jejich řešení. Prostorově je česko-etioipská rozvojová spolupráce koncentrována převážně do Regionu jižních národů, národností a lidu.

9.3.3 Zambie

Zambie je vnitrozemský stát nacházející se dle regionalizace OSN ve východní Africe. Svoji rozlohou (752 618 km²) je asi desetkrát větší než Česká republika. Během censu konaného v roce 2010 bylo sečteno 13 092 666 obyvatel, odhady pro rok 2012 udávají počet 14,3 mil. lidí. V rámci censu konaného v roce 2000 bylo zjištěno 9 885 591 obyvatel, což svědčí o exponenciálním nárůstu počtu obyvatel.

Přírodní podmínky: většinu území tvoří náhorní plošiny rozčleněné širokými údolími řek, nejvyšších poloh dosahuje reliéf u hranic s Malawi. Nejvýznamnějším tokem je Zambezi tvořící většinu hranice s Namibií a celou hranici se Zimbabwe. Na řece byla na přelomu 50. a 60. let vytvořena přehradní nádrž Kariba s hydroelektrárnou. Významné jsou dva levostranné přítoky Zambezi, centrální částí protékající řeka Kafue a v západní části situovaná Luangwa. Zambie se nachází v tropickém podnebí, období dešťů se koncentruje mezi listopadem a březnem. Západ země disponuje ve srovnání se zbytkem země nižším úhrnem srážek. Pro vegetační pokrytí je typická buš, což jsou formace travnaté savany s ostrůvky lesů.

Obr. 16 Průměrné měsíční teploty a srážky v Lusace (Pramen dat: Mühr, B. 2011).

Historický vývoj: země je kontinuálně osídlena již od pravěku, v prvních stoletích našeho letopočtu oblast postupně osidlují bantuské kmeny. Evropany s podrobnými geografickými podmínkami území poprvé seznámil David Livingstone.

V souvislosti s objevením zlata v Transvaalském Witwatersrandu v roce 1886 dochází k zesílení migračních toků bílých kolonistů směrem na sever. Nejprve se jedná o Búry. Ti jsou postupně vytlačováni Brity, jejichž „kolona pionýrů“ nejprve proniká do Jižní Rhodesie (Zimbabwe), odkud se dostávají až do oblasti dnešní Zambie. Zde je v roce 1924 ustaven britský protektorát Severní Rhodesie. Moc byla koncentrována v rukou nepočetných bělochů, kteří území ovládali nejprve z Livingstone, městem ležícím na Zambezi v blízkosti Viktoriiných vodopádů, poté (30. léta 20. stol.) z Lusaky. Po skončení druhé světové války došlo k nárůstu intenzity emancipačních tendencí, což se projevilo vznikem Federace Rhodesie a Naska. Tento politický útvar existoval mezi léty 1953 a 1963. V roce 1964 získává Severní Rhodesie nezávislost, a to poté, co z federace vystoupila a byla prohlášena nezávislou Zambijskou republikou. Prvním prezidentem byl zvolen Kenneth Kuanda (předseda Sjedenocené národní strany nezávislosti UNIT), který postupem času transformuje demokratické zřízení v autoritářský režim. K jeho uvolnění dochází teprve na počátku 90. let 20. stol., v souvislosti s dopady hospodářské krize zambijské ekonomiky v 80. letech. V roce 1991 se konaly po dlouhé době multistranické volby, jež se s periodicitou opakují do dnešních dnů. Současný prezident Michael Sata byl zvolen v roce 2011.

Populace: Zambie je etnicky pestrý stát, v zemi žije na sedm desítek bantuských etnik, z nichž nejpočetnější jsou Bembové (severovýchod země), Nandžové (východ země), Tongové (jih země) a Loziové (severozápad země), úhrnně představující více než 80 % populace. Většina etnik disponuje vlastním jazykem, vzhledem k této rozmanitosti byla angličtina vybrána jako jazyk oficiální. Bemboštinou (chibemba) se hovoří zejména v Měděném pásu (Copperbelt), kde byla anebo je zaměstnána většina dospělých obyvatel Zambie, z tohoto důvodu se z ní stala lingua franca země.

V oblasti Copperbeltu a na něj navazujícím území směřujícím směrem na jih k Lusace je taktéž koncentrována většina zambijské populace a nachází se zde největší města, kromě Lusaky třeba druhé a třetí největší Ndola a Kitwe. Pod hranicí chudoby žije přibližně 63 % populace. Existují prostorové rozdíly jednak mezi městy a venkovem, kde pod hranicí chu-

David Livingstone (1813–1873), věhlasný skotský lékař, misionář a cestovatel. Na základě svého působení v oblasti jižní a střední Afriky jako první Evropanům zprostředkoval geografické poznatky o celé řadě oblastí, z nichž se mnoho nachází na území dnešní Zambie. Namátkově zmiňme jezera Ngami, Malawi, Bangweulu anebo detailně prozkoumaný horní tok řeky Zambezi. S ní je spojen Livingstoneův nejznámější počín, návštěva vodopádů Mosi-oa-Tunya (v překladu „hřmící kour“), které pojmenoval na počest královny Viktorie. Jako první Evropan vůbec procestoval jižní Afriku. Jeho hlavní touhu, a to objevit prameny Nilu, překazila předčasná smrt způsobená úplavíci a malárií. Smrt jej zastihla u jezera Bangweulu, tělo však bylo pochováno ve Westminster Abbey (srdce zůstalo v místě úmrtí: později zde byl vybudován památník na objevitelovu počest).

Copperbelt je rozsáhlá těžební oblast, která se rozkládá v Zambii (provincie Copperbelt) a DR Kongo (provincie Katanga). Hlavní komoditou, jež odtud pochází, je, jak již ostatně plyne z názvu oblasti, měď. Za objevitele zdejší mědi je považován Frederick Russel Burnham. Byl to americký dobrodruh ve službách britské koloniální armády. V roce 1895 vedl expedici, která byla završena založením prvních měděných dolů na konci 19. stol. Na základě zkušeností z USA si všiml paralel zambijských ložisek s těmi, které viděl v USA, a správně odhadl jejich značný potenciál.

doby žije vyšší podíl obyvatel, a také mezi jednotlivými regiony, kdy nejvyšších hodnot dosahuje Západní provincie. Kvalita a dostupnost zdravotní péče je špatná.

Hospodářství: z ekonomického hlediska se jedná o rozvojovou agrární zemi disponující velkým surovinovým potenciálem. Zemědělství, které je orientované hlavně na domácí spotřebu, zaměstnává až 85 % pracovní síly. Pěstuje se kukuřice, proso, kasava, čirok, zelenina. Na farmách, jejichž produkce je orientovaná na export, se jedná především o tabák, cukrovou třtinu, bavlnu a arašidy. Pouze na tomto typu farem vlastněných takřka výhradně bělochy nebo Indý se aplikují moderní metody. Nepříliš rozšířená živočišná výroba je výrazně limitovaná výskytem mouchy tse-tse. Průmysl je založen na těžební činnosti. Ta je koncentrovaná do oblasti Copperbelt, těží se především měděné a kobaltové rudy, v zemi jsou přítomna ložiska zlata a diamantů. Až 66 % úhrnné hodnoty vývozu představuje export mědi (Zambie se v pořadí světových vývozců mědi nachází na desátém místě). Takto orientovaný export je přirozeně závislý na kolísání ceny mědi na světových trzích. Po nepříliš úspěšných industrializačních strategiích v oblastech těžby kovů, rafinace ropy, textilního a chemického průmyslu v 80. letech většinu strategických podniků získává v 90. letech zahraniční kapitál. Energetické potřeby zabezpečuje hydroelektrárna přehradní nádrže Kariba. Sektor služeb se pomalu rozvíjí v souvislosti s postupnou aktivizací cestovního ruchu. Jeho lokalizační faktory jsou výborné, za zmínku stojí NP Kafue, jižní cíp jezera Tanganika, případně na středním toku Zambezi ležící Viktoriiny vodopády.

Rozvojová spolupráce: historie zahraniční spolupráce se Zambii sahá až do 60. let 20. stol. V tuto dekádu představovala Zambie nejvýznamnějšího partnera Československa v regionech jižní a východní Afriky, nacházela se zde také nejpočetnější československá komunita v subsaharské Africe. Součástí této komunity byli i experti z řad geologů, lékařů nebo stavebářů pomáhajících rozvoji příslušných činností. Kooperace pokračovala, byť v daleko menším rozsahu, i po vzájemném ochlazení vztahů z konce 60. let až do roku 1989.

V letech 2006 až 2010 se Zambie stala jednou z osmi prioritních zemí zahraniční rozvojové spolupráce České republiky. Sektorově byly aktivity zacíleny do oblasti zdravotnictví. Tento fakt byl podmíněn jednak plněním rozvojových cílů tisíciletí, omezeným zdrojem finančních zdrojů, hlavně pak neutěšenou situací zambijského zdravotnictví (špatná dostupnost zařízení, zpoplatněné služby, pandemie AIDS). Z tohoto důvodu byla pozornost zaměřena především na následující problematiku:

- boj proti HIV/AIDS a malárii,
- podpora primární zdravotní péče na venkově s důrazem na péči o matku a dítě, úsilí o snížení dětské úmrtnosti,
- podpora kvality chirurgických zákroků v provinčních a okresních nemocnicích.

Plánovaná rozšiřující podpora sektorů školství a zemědělství nebyla vzhledem k vyřazení Zambie z kategorie prioritních zemí nakonec realizována. V případě geografického zaměření byla rozvojová činnost uskutečněna hlavně v Západní provincii, kde byla soustředěna většina projektů. Tato skutečnost byla vynucena jednak snahou o zvýšení efektivity, která by nebyla v případě rozptýlení aktivit po rozsáhlém území dostatečná, a také sociálními a ekonomickými podmínkami regionu, jejichž hodnotící indikátory dlouhodobě vykazují nejhorší hodnoty v zemi. K zaostalosti Západní provincie přispělo v dlouhodobém měřítku tradiční upozadování na úkor centrálních oblastí v okolí Lusaky a Copperbeltu. Výběr Západní provincie byl také umocněn geografickou blízkostí Angoly.

Jako konkrétní výstupy působení České republiky v Zambii uvedme následující:

- zhodnocení vlivu těžby a zpracování měďno-kobaltových rud na životní prostředí v oblasti Copperbeltu Českou geologickou službou,

- zřizování mobilních porodnic organizací Czech Aid s. r. o.,
- vládní stipendia ke studiu na českých vysokých školách.

V současnosti má rozvojová spolupráce v Zambii podobu zajištění udržitelnosti probíhajících i končících projektů. Navazuje se na dosavadní aktivity především nestátních neziskových organizací (vzdělávání, sociální a zdravotnické služby). Rozvojová pomoc je nadále soustředěna do Západní provincie.

Pro zájemce

V posledních dvaceti pěti letech došlo k doposud nejvyššímu snížení extrémní chudoby ve světě. Naproti tomu existuje řada zemí, které v tomto období zchudly ještě více. Nicméně existuje obecná představa o odstranění extrémní chudoby a dosažení rozvoje zemí. Jedním z hlavních teoretických konceptů dosažitelnosti rozvoje jsou tzv. Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs), které byly formulovány v Deklaraci tisíciletí podepsanou 189 státy v září roku 2000. Závazek k jejich faktickému plnění byl deklarován v další mezinárodní smlouvě přijaté na Světovém summitu v roce 2005. Cíle a úkoly jsou založeny na partnerství mezi vyspělými a rozvojovými státy, datem jejich naplnění je rok 2015. Základních cílů je celkově osm, člení se na další dílčí úkoly. Na stránkách OSN se podívejte na konkrétní znění jednotlivých úkolů.

Příklad / Příklad z praxe

Česká rozvojová agentura působí od 1. ledna 2008 jako implementační instituce pro plnění úkolů v oblasti zahraniční rozvojové spolupráce ČR, zejména pro přípravu a realizaci bilaterálních projektů zahraniční rozvojové spolupráce. Funkci zřizovatele ČRA vykonává Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Resortně zde spadá pod ekonomickou sekci.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Myslíte, že je lepší navázat zahraniční rozvojovou spolupráci s více zeměmi anebo je vhodnější koncentrovat tuto aktivitu do několika partnerských zemí? Pokuste se Váš názor vysvětlit

SHRNUTÍ

Tato kapitola se Vám pokusila zprostředkovat informace o vývoji a aktuální podobě české rozvojové spolupráce směřované do Afriky. Dočetli jste se o základních legislativních dokumentech, které tuto činnost právně ukotvují. Dozvěděli jste se i o státních institucích, jež rozvojovou spolupráci realizují či zadávají. Taktéž jste se měli možnost seznámit s měnící se strukturou afrických zemí, se kterými byla rozvojová spolupráce navázána. Již byste měli být schopni provést geografickou charakteristiku tří afrických zemí, s nimiž rozvojová spolupráce v současnosti probíhá.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte změny ve struktuře afrických partnerských zemí české rozvojové spolupráce.
2. Pokuste se určit problémy, které měla za úkol řešit česká rozvojová spolupráce v Zambii.
3. Zhodnoťte sociální a hospodářské podmínky Angoly, Etiopie a Zambie. Identifikujte jejich shodné jmenovatele případně skutečnosti, kterými se liší.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: programové a projektové země

Pojem 2: Česká rozvojová agentura

Pojem 3: Angola, Etiopie, Zambie

10 Hospodářství Afriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- charakterizovat základní ekonomické podmínky kontinentu,
- zhodnotit úroveň hlavních ekonomických činností,
- identifikovat hospodářsky slabé a silné regiony.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **120 minut.**

Průvodce studiem

Řada afrických zemí se optikou ekonomických ukazatelů řadí mezi nejchudší oblasti světa. Děje se tak navzdory přítomnosti značných zásob nerostného bohatství i příznivých podmínek pro dynamický rozvoj mnoha druhů ekonomické činnosti. Negativně však stále působí koloniální dědictví. Kapitola se Vám pokusí prezentovat základní obraz podoby současného hospodářství v Africe. Dočtete se základní informace o zemědělství, průmyslu, dopravě a cestovním ruchu.

10.1 Základní charakteristika hospodářství

Afrika je chápána jako nejchudší kontinent ze všech. Jedná se o určitý historický paradox, protože značná část kontinentu je integrována do globálního obchodu již od 16. stol. v souvislosti s obchodem s otroky. Navíc by měla teoreticky pozitivně působit centrální poloha Afriky, avšak blízkost Evropy v historii působila převážně negativně. Jako hlavní příčiny ekonomického zaostávání se totiž zpravidla uvádí dlouholetá koloniální éra Evropanů charakteristická exploatačním přístupem kolonialistů zejména k surovinám. Obyvatelstvo bylo navíc v řadě případů udržováno na nízkém stupni sociálního rozvoje. Zanedbat nelze samozřejmě ani přírodní podmínky: klimatické poměry, výskyt nebezpečného hmyzu anebo georeliéf fungující jako reálná bariéra (Sahara).

Současná podoba africké ekonomiky se dá charakterizovat následujícím způsobem. Obecně je slabě rozvinutá, silně zaměřená na těžbu a pěstování exportních zemědělských komodit. Málo výkonné zemědělství je stále nejdůležitější složkou ekonomiky většiny států. Nízkou úroveň diverzifikace hospodářství pozorujeme u většiny států. Nedostatečně rozvinuta je infrastruktura, tím pádem i služby a zpracovatelský průmysl.

Nejvíce hospodářsky rozvinutá jsou pobřežní centra a jejich zázemí, tedy oblasti s intenzivnějšími mimo kontinentálními vazbami, kterými disponují (na rozdíl od vnitrozemí). Vnitrozemí hospodářsky za pobřežními oblastmi zaostává. Pod regionální disparity ekonomického vývoje se podepsaly i rozdílné přístupy koloniálních správ ke svěřeným územím. Zde máme na mysli především finanční a ekonomický potenciál, který evropské koloniální mocnosti vytvořily před svým odchodem z koloniálních držav. Důležitým byly také rozdíly v efektivitě správy a míra napojení kolonií na mezinárodní obchod. Obecně se udává, že v nejlepší kondici byla na počátku dekolonizace britská panství, naopak v nejméně utěšených podmínkách se na počátku dekolonizace nacházely državy Portugalců a Belgičanů.

Na předních příčkách nejvyšších zemí na počátku 70. let 20. stol. figurovaly hned čtyři bývalé britské kolonie: Ghana, Mauricius, Jižní Afrika a Zimbabwe.

Ghana a Zimbabwe si však vlivem složitých vnitropolitických podmínek své pozice neudržely. Zimbabwe se navíc během období vlády prezidenta Mugabeho (1980–1987 ministerský předseda; od roku 1987 prezident) propadlo na samé dno ekonomických a sociálních statistik.

Relativně nedávno začala naprosto vynikat Rovnická Guinea. Suverénně nejvyšší hodnota ukazatele v Africe je způsobena boomem těžby ropy v šelfech. Ačkoliv tato aktivita přináší státu nemalé zisky, nedochází k jejich redistribuci a investicím. Velký objem ropných dolarů končí na zahraničních účtech členů vládnoucí „kleptokracie“ Nguemů.

I navzdory relativním výhodám, kterými bývalé britské kolonie disponovaly, postupně došlo k určité nivelizaci ekonomické úrovně. Mohla za to řada faktorů jako např. intervence velmocí, nedostatek kapitálu, malá úroveň tranzitní dopravy nebo nízká míra vzdělání. Výjimkami jsou v tomto případě Jižní Afrika, ostrovní státy a státy ležící podél severního pobřeží Afriky.

Následující klasifikace Vám přiblíží postavení ekonomik vybraných států na základě ukazatele HDP na jednoho obyvatele (USD).

Sedm převážně všestranně nejvíce rozvinutých zemí: hospodářská výkonnost se blíží podprůměrně až průměrně rozvinutým evropským zemím. Dosahují hodnot HDP v rozmezí 5 000 až 15 000 USD/obyv., disponují solidně rozvinutou infrastrukturou, ekonomika je všestranně orientovaná. Konkrétně se jedná o následující státy: Botswana, Gabon, Jižní Afrika, Libye, Mauricius, Seychely, Namibie.

Středně rozvinuté země s probíhající industrializací: HDP dosahuje zpravidla hodnot 1 000 až 4 999 USD/obyv. Hospodářství je cíleně orientováno na konkrétní činnost, není zabezpečena „průměrná“ životní úroveň obyvatelstva. Do této skupiny spadá cca 15 zemí. Jedná se např. o následující státy: Tunisko, Alžírsko, Egypt, Maroko, Angola, Ghana, Kamerun nebo Zambie.

Zhruba 30 nejchudších zemí: HDP/obyv. nepřesahuje 1 000 USD, málo rozvinutá je průmyslová základna, převažuje tradiční hospodářství – zemědělství. Stejně jako v předchozích skupinách se země této kategorie pomalu, ale jistě stávají cílem zahraničních kapitálových investic. Státy této skupiny zpravidla zapadají do tzv. LDC's (viz příklad z praxe). Náleží zde např. následující státy: Sierra Leone, Guinea-Bissau, Niger, Burundi, Benin, Mali, Etiopie, Malawi, Mozambik.

10.2 Zemědělství

Primární sektor, jehož hlavní součástí je zemědělství, je doposud nejdůležitějším sektorem afrického hospodářství. V mnoha zemích stále zaměstnává více než 80 % pracovní síly (extrémy: Burundi 92 %, Burkina Faso 91 %). Nejvíce se zemědělství podílí na tvorbě hrubého domácího produktu v zemích spadajících do kategorie LDC's. Samotné zemědělství nestačí 100% krýt potřeby rostoucí populace. To plyne z celé řady faktorů sociálních (nízká úroveň naturálního zemědělství, žďaření, primitivní technologie) i přírodních (nerovnoměrné rozdělení srážek, eroze půd, škůdci – sarančata, tse-tse). Vlastnické poměry a exportní monokultury nerespektující potřeby místních populací. Jedny z hlavních překážek zemědělství tkví ještě v koloniálním období. Mocnosti v oblastech s příhodnými podmínkami rozvíjely pěstování exportních potravinářských a technických kultur pro vlastní potřebu. V tradičním samozásobitelském zemědělství autochtonního obyvatelstva se naopak snažily zachovat nejzaostalejší formy výroby. Tato dichotomie se ve většině států zachovala do dnešních dnů, setkáváme se tedy se dvěma sektory zemědělství: naturálním či polonaturálním a moderním. Moderní sektor si zachoval proexportní charakter, v post-koloniálním období často docházelo ke sporům o jeho vlastnictví, neřídka docházelo k jeho znárodnění.

Rostlinná výroba

Rostlinná výroba: představuje hlavní zaměření afrického zemědělství. Exportně zaměřená produkce je závislá na vývoji globálních cen komodit. Regionálně se rostlinná výroba liší strukturou pěstovaných plodin i jejich produkcí, přičemž hlavní rozdělení je následující:

- 1) **Tropické deštné lesy:** zejména pro vlastní potřebu se v oblastech pokrytých tropickými deštnými lesy pěstují zejména rýže, jamy a maniok. Z exportních komodit pak mají nejvyšší význam banány, palmový olej, ve vyšších polohách je pak pěstována

káva (Etiopie, v menším měřítku Kamerun). Z regionu podél severního pobřeží Guinejského zálivu se vyvážejí nejvíce kakaových bobů na světě, unikátní je v tomto případě Pobřeží Slonoviny.

- 2) **Vlhké savany:** tyto přírodní regiony disponují osmi až devíti deštivými měsíci, pro rostlinnou výrobu nejsou příliš vhodné, poněvadž pro bavlník je oblast příliš vlhká, pro tropické plodiny naopak příliš suchá. Pěstují se zde tedy hlavně neexportní plodiny jako např. luštěniny, proso a pšenice.
- 3) **Savany:** v oblastech savan se pěstují hlavně batáty a kukuřice. Exportně zaměřená je v nižších polohách produkce bavlníku (vlhčí období) a podzemnice olejné (sušší období), ve vyšších polohách pak produkce tabáku. Při pobřeží se pěstuje sisal.
- 4) **Suché savany:** tyto přírodní regiony jsou málo vhodné pro zemědělskou činnost, ve větším měřítku se zde pěstuje zejména proso.
- 5) **Pouště a polopouště:** v těchto přírodních regionech jsou pěstovány zejména datlové palmy a pšenice, dále citrusy a zelenina. Zemědělská produkce je realizovatelná pouze v okolí oáz.
- 6) **Pobřežní oblasti:** na severu i jihu Afriky jsou pěstovány exportní komodity jako vinná réva, ovoce, zelenina, olivy a pšenice. Zdejší produkce je zvyšována intenzivním zavlažováním.

Živočišná výroba: je daleko méně rozvinutá, má druhořadé postavení. Problémem je zajištění krmiva pro dobytek, limitujícím faktorem je též výskyt mouchy tse-tse. Tento typ výroby se vyznačuje nízkou úrovní a malou efektivitou, s výjimkou Jižní Afriky. Nejvyšší stavy má skot, ve většině případů se však jedná o nešlechtěné druhy s menší doživostí a nižší jateční váhou. V semiaridních oblastech se vyskytují velká stáda koz. Zpracované produkty živočišné výroby jako jsou maso, kůže či mléko se téměř nevyvážejí.

Živočišná výroba

10.2.1 Rybolov

Rybolov je nejvýnosnější v šelfech Atlantického oceánu, což předurčuje největší producenty. Méně bohatá jsou pobřeží Indického oceánu, chudá jsou Středozevní a Rudé moře. Ve vnitrozemí se rybolov realizuje v okolí velkých jezer, řek a v uměle vybudovaných přehradách. Nejvyšší produkce ryb je spojena s následujícími státy: Maroko, Jižní Afrika, Senegal, Ghana, Nigérie.

10.3 Průmysl

Sekundární sektor hospodářství v Africe představovaný hlavně průmyslem je jako celek slabě rozvinut. V řadě států je jednostranně orientován na těžbu nerostných surovin, popřípadě na jejich základní úpravu. Poměrně rozšířený je zpracovatelský průmysl potravinářský, spočívající v základní úpravě zemědělských produktů. Ačkoliv byly během poslední dekády alokovány do dobývání surovin, energetiky i zpracovatelského průmyslu značné objemy zahraničních investic takřka ve všech afrických státech, což vedlo k rozšiřování průmyslové výroby, stále přetrvává výrazná prostorová koncentrace průmyslu. Zpravidla se jedná o hlavní města, námořní přístavy a místa těžby či produkce exportních zemědělských komodit ve vnitrozemí. Zaměříme se nyní na činnost prvořadého postavení na světovém trhu, a to těžbu.

10.3.1 Těžba uhlí

Těžba uhlí V důsledku geologického vývoje je Afrika kontinentem poměrně chudým na zásoby uhlí. Realizuje se zde pouze přibližně 5 % světové těžby, zdejší uhlí je navíc zpravidla nekvalitní, nepoužitelné ke koksování. Výjimkou je pouze Jižní Afrika, kde se ročně vytěží množství, které pokryje 92 % africké spotřeby uhlí. Objemem vývozu je Jižní Afrika 5. největším exportérem na světě. V africkém kontextu představují zdejší zásoby takřka 100% podíl na celkových zásobách uhlí v Africe. Další, avšak daleko méně významné těžební lokality, se nachází v Zimbabwe, Botswaně a Zambii.

10.3.2 Těžba ropy

Těžba ropy Africký podíl na světové těžbě ropy činil v roce 2007 celkem 12,5 % (= 488,5 mil. tun ropy). Co se týká ropných zásob, tak doposud nebyl zjištěn potenciál všech regionů kontinentu. Každopádně necelých 10 % prokázaných světových zásob se nachází v následujících státech: Libye, Nigérie, Alžírsko, Angola (všechny jsou členy kartelu OPEC).

Přibližně jedna třetina nových nalezišť ropy v Africe se pojí na perspektivní šelf Guinejského zálivu, což je doprovázeno řadou výhod – ropa je lehká, neobsahuje síru, jednoduše a levně se zpracovává, přepravní trasa do USA je kratší oproti Blízkému Východu – ale i nevýhodami – těžba je realizována v konfliktních (Nigérie) případně postkonfliktních státech (Angola, Kongo).

Největšími odběrateli africké ropy jsou USA (Nigérie) a Čína (Angola, Jižní Súdán, Súdán).

Soudobé trendy ve vývoji těžby africké ropy jsou následující. Existují dvě skupiny států. V první z nich dochází k obrovskému boomu těžby (Jižní Súdán, Súdán, Rovnická Guinea nebo Čad), ve druhé skupině je naopak těžba utlumována (Egypt, Gabon). Pobřežní oblast od Pobřeží Slonoviny přes Nigérii po Angolu je považována za nejrychleji rostoucí území těžby ropy na světě. Oblast údajně disponuje ohromnými rezervami ropy (60 až 100 mld. barelů).

10.3.3 Těžba zemního plynu

Těžba zemního plynu Jedná se o komoditu s rostoucím významem, proto budí jeho těžba v Africe pozornost mezi potenciálními zahraničními investory. Podíl africké těžby na světové těžbě zemního plynu činil v roce 2009 přibližně 5 %. Nejvíce zemního plynu se vytěží v Alžírsku, Egyptě, Libyi a Nigérii.

10.3.4 Ostatní těžba

Afrika je neuvěřitelně bohatá množstvím nerostných surovin. Celosvětově významná je těžba následujících komodit:

Uranové koncentráty: strategická komodita, 8 % světových zásob se nachází v Nigeru (Ar-lit), pomocí nichž zajišťuje svoji jadernou energetiku Francie, 7 % pak v Namibii.

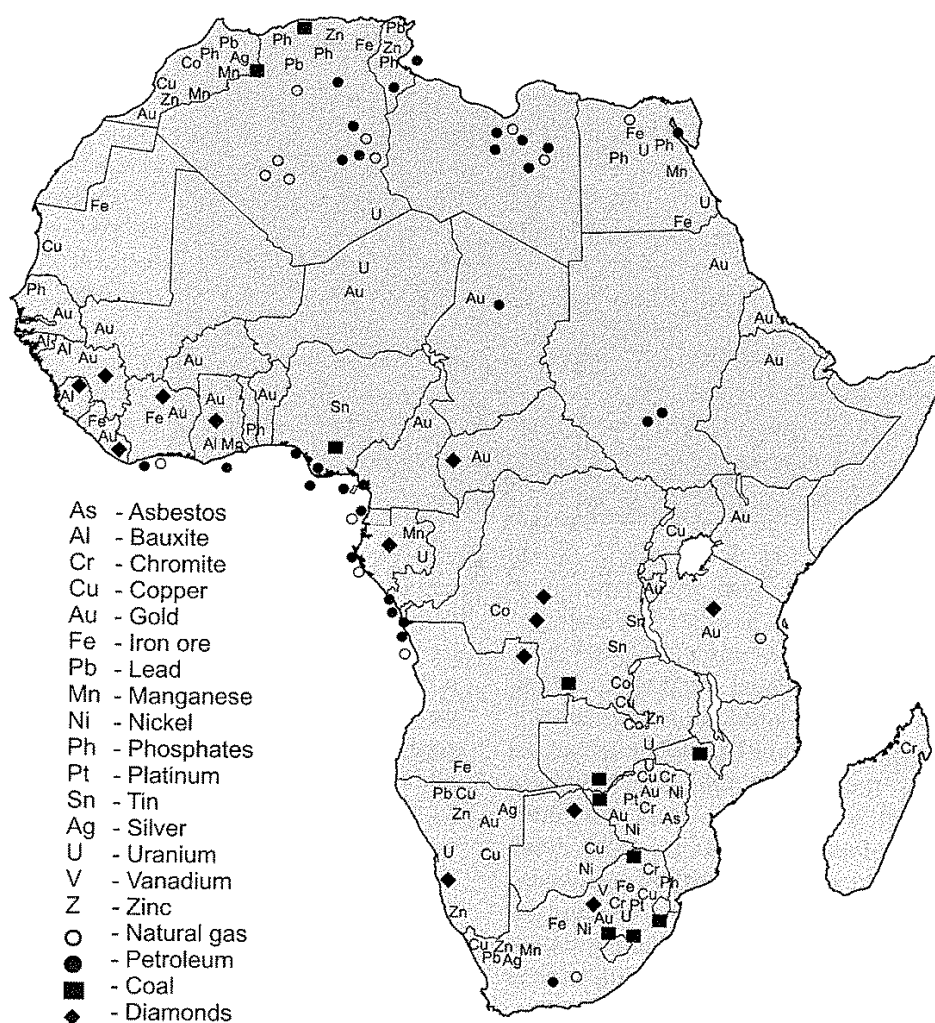
Chromit: celkem 44 % světových zásob se nachází v Jižní Africe, 5 % v Zimbabwe.

Platina: přezdívaná „bílé zlato“; drahá a žádaná komodita, až 77 % světového exportu zabezpečuje Jižní Afrika, 2 % Zimbabwe.

Diamanty: Botswana a Jižní Afrika zajišťují více než 21 % světové těžby.

Zlato: 25 % světové těžby v Jižní Africe, dále velké zásoby v Ghaně a Zimbabwe.

U komodit jako koltan, fosfor, bauxit, stříbro, železná ruda již nejsou podíly na odhadovaných celosvětových zásobách tak dominantní, nicméně jejich výskyt je v Africe značný. Těžba ostatních nerostných surovin má z celosvětového hlediska již menší význam.

Obr. 17 Významná naleziště afrických nerostných surovin (Pramen: Cole, R. – De Blij, H. 2007).

10.3.5 Zpracovatelský průmysl

Zpracovatelský průmysl není příliš výkonný, zprostředkovává pouze 1,5 % světové produkce. Důvodem jsou stále nízké investiční možnosti a obecně slabá palivo-energetická základna. Je zaměřen takřka výhradně na domácí trhy. V rozmístění zpracovatelského průmyslu existují výrazné regionální rozdíly, 40 % afrického zpracovatelského průmyslu je koncentrováno v Jižní Africe. Obecně rozšířen je pouze průmysl textilní, obuvnický a potravinářský, což je dáno jejich malou investiční náročností. Odhaduje se, že se do Afriky importuje 70 až 90 % průmyslových výrobků.

10.4 Doprava

Dopravní infrastruktura se dá označit za Achillovu patu africké ekonomiky. Základ dopravní infrastruktury byl položen v koloniálním období. Primárním cílem bylo propojit místa těžby ve vnitrozemí s výchozími místy exportu z kontinentu (přístavy). Takto vzniklá síť je základem

dem podoby dnešní infrastruktury. V postkoloniálním období došlo pouze k mírnému progresu představovanému hlavně budováním ropovodů a plynovodů v severní Africe. Hlavní překážkou rozvoje dopravy v Africe jsou zejména fyzicko-geografické podmínky stejně jako obrovská investiční nákladnost. Přesto existují plány na realizaci několika smělých infrastrukturních projektů. Velmi slabá je akcesibilita a konektivita dopravní sítě, což má za následek fakt, že dopravní náklady v Africe jsou nejvyšší na světě. Tento primát však velmi negativně působí na dostupnost trhů, zvyšuje cenu dováženého zboží a znemožňuje zboží vyvážet.

10.5 Cestovní ruch

Cestovní ruch představuje čím dál tím víc významnější zdroj příjmů afrických ekonomik. Lokalizační faktory cestovního ruchu v Africe jsou jedinečné, ať už přírodní, kulturní anebo historické. Rozvoj cestovního ruchu však naráží zejména na nedostatečnou infrastrukturu, kapitál a marketing. Samostatným problémem je bezpečnostní situace mnoha regionů. Nejnavštěvovanějším regionem zůstává severní Afrika, kde se projevuje silná regionální vazba na Evropu, nárůst počtu zahraničních turistů zaznamenávají statistiky Jižní Afriky a ostrovních států (Kapverdy, Mauricius, Seychely). Velký boom zahraničního cestovního ruchu je patrný ve východoafrických státech, Keni a Tanzanii.

Pro zájemce

Fair trade je tržní přístup, jehož hlavní ideou je zajistit producentům z rozvojových krajin lepší obchodní podmínky a podporovat jejich udržitelnost. Tento přístup obhájí placení vyšších cen producentům a snahu dopřát těmto producentům vyšší sociální a environmentální standard. Přístup se speciálně týká exportu z rozvojových do rozvinutých zemí. Nejčastějším předmětem takto realizovaného obchodu jsou řemeslné výrobky a zemědělské produkty – káva, čaj, kakao, cukr, banány, med, čokoláda aj. Fair trade má řadu příznivců, jakož i odpůrců.

Příklad / Příklad z praxe

LDCs neboli Least developed countries (nejméně rozvinuté země) je označení pro země světa, které dle metodiky OSN vykazují nejhorší úroveň sociálního a ekonomického rozvoje. S konceptem se pracuje od 60. let 20. stol. Metodika je založena na hodnocení chudoby, tzv. zranitelnosti lidských zdrojů hodnocené na základě podvýživy, úrovně zdravotní péče, vzdělání, a konečně na hodnocení ekonomické zranitelnosti na základě nestability zemědělské produkce, nestability exportu zboží a služeb, ekonomickém významu netradičních aktivit, handicapu ekonomicky malého prostředí, podílu populace přemístěné důsledkem přírodních katastrof. Ze 49 takto identifikovaných zemí se jich v roce 2012 plných 34 nachází v Africe, převážně v její subsaharské části.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Pokuste se zamyslet nad využíváním zisků z těžby ropy v subsaharské Africe. Kde končí a jak se využívají? Jedná se vždy o optimální přerozdělování takto generovaných financí?

SHRNUTÍ

V kapitole Vám byly představeny základní informace pojící se k africkému hospodářství. Dozvěděli jste se o jeho základních parametrech a jejich příčinách. Bližší pohled byl věnován zemědělství, průmyslu, dopravě a cestovnímu ruchu. Ve všech čtyřech případech je patrné,

že jejich kondice není zdaleka optimální. Aktivizace výrobní sféry do takové podoby, aby přinášela africké populaci jenom ekonomický prospěch, však nadále zůstává obtížně realizovatelným úkolem.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte africké zemědělství.
2. Lokalizujte hlavní regiony těžby ropy v Africe.
3. Znáte některé pokusy o rozvoj afrického zemědělství? Pokud ano, vyjmenujte je, pokud ne, vyhledejte konkrétní případy.
4. V databázích mezinárodních institucí (WTO a Africká unie) vyhledejte mimoafrické země s nejvyššími objemy zahraničních investic v Africe. Do kterých afrických zemí nejvíce tyto finanční toky putují? Jakých ekonomických činností se nejčastěji týkají?
5. S využitím informačních zdrojů mezinárodní organizace UNESCO zhodnoťte četnost a regionální rozdíly v prostorové distribuci přírodních a kulturních památek světového dědictví. Dále zhodnoťte jejich potenciál pro rozvoj cestovního ruchu zejména s ohledem na africká specifika.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: málo výkonné zemědělství

Pojem 2: těžební zaměření

Pojem 3: rostoucí zahraniční investice

11 Africká unie

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- zhodnotit hlavní rysy integračních snah v Africe,
- charakterizovat institucionální strukturu Africké unie,
- identifikovat hlavní cíle tohoto integračního uskupení.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut.**

Průvodce studiem

Tato stručná kapitola pojednává o Africké unii, což je doposud nejvýraznější výsledek integračních procesů v Africe. Období začínající koncem druhé světové války je považováno za éru rozkvětu mezinárodních institucí. V Africe bylo jejich ustavení časově opožděno v důsledku procesu dekolonizace, v rámci něhož teprve vznikaly suverénní státy s integračním potenciálem. Přesto došlo v Africe do dnešních dnů ke vzniku řady regionálních uskupení. Nejdůležitější mezinárodní organizací kontinentu je ovšem Africká unie, které je z větší části věnována následující část textu.

11.1 Integrační africké iniciativy v minulosti

William Du Bois (1868–1963) byl americký sociolog a historik. Vystudoval Harvard, aktivně se věnoval otázkám diskriminace a rasismu. Domáhal se plných lidských práv pro tehdejší Afroameričany, stejně tak prosazoval, aby disponovaly vlastní politickou reprezentací. Svými idejemi se však neomezoval pouze na prostor USA, odpor k rasové diskriminaci uplatňoval i mimo něj, speciálně v Africe a Asii. Podporoval boj části zdejší populace proti kolonialismu a imperialismu. Jedná se o jednoho z hlavních proponentů panafrického hnutí. Spoluorganizoval několik panafrických kongresů, na nichž byly deklarovány požadavky osvobození afrických kolonií z nadvlády evropských zemí.

Počátky integračních snah mají v Africe kořeny již v 19. stol., v roce 1900 byl uspořádán první Panafrický kongres v Londýně. **Panafricanismus** bylo ideové hnutí, jehož hlavní vizí byla politická emancipace afrických kolonií. Jednalo se o iniciativy černošské inteligence žijící v Evropě a severní Americe. Vrcholem těchto snah byl transfer myšlenek panafricanistů na africký kontinent.

Druhá fáze hnutí se nesla ve znamení emancipačních snah afrických etnik po druhé světové válce. Tyto snahy se prakticky projevovaly postupným dekolonizačním procesem více méně završeným rokem Afriky (1960).

Tato atmosféra umožnila vznik prvních integračních uskupení v Africe. Nejvýznamnější z multilaterálních organizací se stala **Organizace Africké jednoty (OAJ)**, která vznikla roku 1963 v Addis Abebě. Kromě ní se etablovalo množství menších uskupení regionálního charakteru, což s sebou neslo zpomalení integračního procesu OAJ, množství států bylo součástí více uskupení. Existence OAJ byla od počátku velice problematická. Kromě vzájemných sporů jednotlivých členů ji neustále trápily finanční potíže a konflikty či diktátorské metody vládnutí v některých členských zemích. I přes tyto potíže trvala existence OAJ třicet osm let, poté se transformovala v Africkou unii. Za zmínku jistě stojí zformování tzv. Afrického hospodářského společenství, ke kterému došlo na základě Akčního plánu z Lagosu v 80. letech 20. stol.

11.2 Africká unie

V roce 1999 bylo **Syrtskou deklarací** rozhodnuto o vytvoření Africké unie. O rok později byla v Lomé přijata ustavující smlouva. V červenci roku 2002 se v Durbanu konalo první zasedání hlav členských států, čímž byla fakticky zahájena činnost organizace. Ve srovnání s OAJ mělo v případě Africké unie dojít k těsnější formě integrace. Jako vzor pro Africkou unii lze vnímat integrační ideje realizované v rámci Evropské unie. V současné době jsou

členy organizace všechny africké státy s výjimkou Maroka, které ji bojkotuje. Důvodem je členství Západní Sahary, jejíž polovina území se nachází pod Marockou okupací. Členství Západní Sahary se dá vyložit jako její faktické uznání unií.

Jako hlavní cíle činnosti si organizace vytyčila:

- prosazování demokratických principů a institucí,
- zefektivnění ochrany práv obyvatel členských zemí,
- zavádění mechanismů (ozbrojené složky) k ukončení a prevenci konfliktů,
- realizace a podpora celoafrického trhu,
- iniciace zahraničních investic, zmenšení závislosti trhů na bývalých koloniálních centrech.

Ve struktuře orgánů nalezneme řadu paralel se strukturami Evropské unie, které se nejvíce projevují u Panafrického parlamentu, Soudního dvora a Komise. Obdobně je tomu v případě Shromáždění hlav států, Výkonného výboru. V roce 2004 vznikla Mírová a bezpečnostní rada, která dohlíží nad vojenskými intervenčními misemi Africké unie.

Poměrně složitá je realizace financování Africké unie. Zhruba jedna třetina prostředků pochází z členských států. Největší balíky peněz z členských zemí dodávají do společného rozpočtu zejména JAR, Nigérie, Libye, Egypt, Alžírsko. Zbylé dvě třetiny prostředků jsou externími příspěvky. Africká unie je tedy de facto závislá na finančních darech mimoafrických zemí a mezinárodních organizací.

Vznik Africké unie ve světě svého času nevyvolal bouřlivou odezvu. Panuje konsenzuální názor, že forma organizovaného soužití je přijatelnější než forma anarchistických vztahů. Realizaci velkorysých cílů by mělo dopomoci upozadění osobních zájmů lídrů členských zemí na úkor potřeb unie, tak, aby se z Africké unie nestal klub diktátorů, jak byla často označována Organizace africké jednoty. Potřebná bude samozřejmě redukce negativních úkazů, jakými jsou především bující byrokracie a vše prostupující korupce.

Složitost komunikační praxe všech institucí Africké unie implikují stanovené oficiální (jednací) jazyky, jimiž jsou: angličtina, arabština, francouzština, portugalština, svahilština, španělština a jakýkoliv africký jazyk.

Pro zájemce

Ústředí OAJ se nacházelo v Addis Abebě v Etiopii, kde sídlil její stálý administrativní orgán, generální sekretariát. Řada struktur však byla rozptýlena takřka po celém světě: organizační oddělení v New Yorku a Ženevě (zastoupení při orgánech OSN), v Bruselu (při orgánech EU a NATO), v Káhiře (napojení na Ligu arabských států), v Lagosu (Africká komise pro vědecký a technický výzkum), v Nairobi (Meziafrický úřad pro zdroje živočišného světa), v Yaoundé (Meziafrická rada pro využití léčivých rostlin), v Niamey (Centrum lingvistických výzkumů), v Banjulu, Conacry aj. Je tedy evidentní, že organizační agenda byla silně roztržštěná, což v důsledku negativně ovlivňovalo výkonnost organizace.

Příklad / Příklad z praxe

Instituce Africké unie mají kompetence k vyloučení státu ze svých struktur, případně k pozastavení členství státu v organizaci. V současné době se druhá varianta týká hned tří států. V prvním případě se jedná o Madagaskar, kde v roce 2009 proběhla rozsáhlá politická krize s oběťmi na životech. V druhém a třetím případě se jedná o Mali a Guineu-Bissau, kde došlo v obou případech v roce 2012 ke státnímu převratu. V Mali je kritická situace umocněna tuarežskou rebelií a problémy s radikálními islamisty.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Zamyslete se nad strukturou financování Africké unie. Domníváte se, že je z dlouhodobé perspektivy udržitelné?

SHRNUTÍ

Tato kapitola se Vám pokusila zprostředkovat základní informace o hlavním integračním uskupení Afriky. Nastíněn byl stručný vývoj integračních snah před založením Africké unie v roce 2002. Také byste již měli mít představu o cílech, struktuře, členech a financování Africké unie.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Pokuste se charakterizovat vývoj integračních snah v Africe.
2. Zrekapitulujte si strukturu Africké unie. U zmíněných orgánů naleznete jejich protějšky ve strukturách Evropské unie.
3. V případě regionálních integračních uskupení ECOWAS a EAC se pokuste zjistit: kdy byly založeny, které státy jsou jejich členy, jaké mají cíle a jaký typ integrace v jejich případě převažuje.

Pojmy k zapamatování

Pojem 1: panafricanismus

Pojem 2: Organizace africké jednoty

Pojem 3: Africká unie; cíle africké unie

Závěr

Vážení kolegové, jak již bylo zmíněno v úvodu, používali jste text určený studentům kombinovaného studia studijního oboru Učitelství geografie pro střední školy. Cílem autorů bylo napsat oporu, která Vám předá nové informace přístupným a srozumitelným způsobem. Protože bychom na tomto díle chtěli i nadále pracovat, budeme Vám vděční, když nám pomůžete identifikovat místa obtížně srozumitelná, nepřehledná, případně upozornit na překlepy, typografické i věcné chyby. Děkujeme Vám, že pečlivým vyplněním závěrečného hodnotícího dotazníku přispějete ke zdokonalení tohoto textu a tím i k efektivnějšímu studiu Vašich budoucích kolegů.

Použité zdroje

- **Adams, W., M. – Goudie, A., S. – Orme, A., R.** eds. (1999) *The physical Geography of Africa*. Oxford: Oxford University press.
- **The African Union Commission** (2013) *African Union*. Dostupné z: <<http://www.au.int/en>>
- **Attoh, S., A.** (2010) *Geography of sub-Saharan Africa*. New York: Prentice Hall.
- **Bareš, L. – Veselý, R. – Gombár, E.** (2009) *Dějiny Egypta*. Praha: NLN.
- **Brinkhoff, T.** (2013) *City population*. (on-line). Cit. 2013-08-20. Dostupné z: <<http://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html>>
- **CIA** (2013) *The World Factbook*. Dostupné z: <<http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>>
- **Cole, R. – De Blij, H., J.** (2007) *Survey of subsaharan Africa*. A regional geography. Oxford: Oxford University press.
- **Encyclopaedia Britannica** (2013) *Africa*. (on-line). Cit. 2013-08-28. Dostupné z: <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/7924/Africa>>
- **FAO** (2012) *FAOSTAT*. Dostupné z: <<http://faostat.fao.org/>>
- **Filipovský, J.** ed. (2001) *Svět slovem a mapou Afrika*. Praha: MO ČR/HÚVG.
- **Google** (2012) *Google Earth*. (on-line). Cit. 2012-01-14. Dostupné z: <<http://www.google.com/earth/index.html>>
- **GeoHive** (2013) *Population Statistics*. Dostupné z: <<http://www.geohive.com>>
- **Gwillim, L.** (2013) *Administrative Divisions of Countries*. Dostupné z: <<http://www.statoids.com>>
- **Heine, B. – Nurse, D.** (2008) *A linguistic geography of Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- **Hulec, O.** (1997) *Dějiny Jižní Afriky*. Praha: NLN.
- **Hulec, O. – Olša, J., jr.** (2008) *Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi*. Praha: NLN.
- **Mühr, B.** (2011) *Klimadiagramme weltweit*. Dostupné z: <<http://www.klimadiagramme.de>>
- **MZV ČR** (2010) *Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce ČR 2010-2017*. (on-line). Cit. 2012-02-14. Dostupné z: <http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/koncepce_publikace/koncepce_zrs_cr_2010_2017.html>
- **Klíma, J.** (2008) *Dějiny Angoly*. Praha: NLN.
- **Kváča, V. – Knotková, V. – Kochan, J.** (2009) *Ropné zásoby v subsaharské Africe a jejich vliv na utváření světové politiky*. Brno: Tribun EU.
- **Lewis, M. et al.** (2013) *Ethnologue: Languages of the World, seventeenth edition*. Dostupné z: <<http://www.ethnologue.com>>
- **Milkias, P.** (2011): *Ethiopia (Africa in focus)*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- **Reid, R., J.** (2011) *Dějiny moderní Afriky od roku 1800 po současnost*. Praha: Grada Publishing.
- **Room, A.** (1994) *African placenames*. Jefferson: McFarland.
- **Sea Around Us** (2013) *Exclusive economic zones*. Dostupné z: <<http://www.seaaroundus.org/eez/>>
- **Skokan, L.** (2007) *Afrika: sociogeografický přehled*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně.
- **UNDP** (2012) Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A better future for all. (on-line). Cit. 2012-05-15. Dostupné z: <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download>>
- **United Nations Statistics Division** (2012) *Country data services*. Dostupné z: <<http://data.un.org>>
- **Záhořík, J.** (2010) *Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace*. Praha: NLN.
- **Wikipedia The Free Encyclopedia** (2012) *Africa*. Dostupné z: <<http://en.wikipedia.org/wiki/Africa>>

Profil autora

Mgr. Miloslav Šerý

Miloslav Šerý se narodil v roce 1982 ve Slavičíně. Pracuje jako asistent na Katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde vyučuje regionální geografii Afriky, kulturní geografii, konfliktní regiony současného světa a vede semináře z regionální geografie Afriky a cvičení z metod sociální a ekonomické geografie. Ve své vědecké činnosti se věnuje problematikám regionálních identit obyvatel a hranic, taktéž se zabývá konceptem mentálních map.

Mgr. Miloslav Šerý

Regionální geografie Afriky

Výkonný redaktor prof. RNDr. Tomáš Opatrný, Dr.
Odpovědný redaktor Bc. Otakar Loutocký
Technická redakce autor
Návrh obálky Jiří Jurečka
Foto na obálce Jeffrey van Rossum

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.vydavatelstvi.upol.cz
www.e-shop.upol.cz
vup@upol.cz

Publikace neprošla ve vydavatelství redakční jazykovou úpravou

1. vydání

Olomouc 2013

Ediční řada – Studijní opory

ISBN 978-80-244-3896-2 (tištěná verze)
ISBN 978-80-244-3897-9 (online verze)

Neprodejná publikace

Online verze publikace dostupná na
<http://geography.upol.cz/soubory/studium/e-ucebnice/978-80-244-3897-9.pdf>

VUP 2013/862 (tištěná verze)
VUP 2013/863 (online verze)

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

9 788024 438962